

**ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
HUMANITARINIS FAKULTETAS
ISTORIJOS KATEDRA**

ARŪNAS TALUTIS
Istorijos ir politikos studijų
II kurso studentas

**LIETUVOS – LENKIJOS SANTYKIŲ ATSPINDŽIAI
OFICIALIUOSE VALDŽIOS INSTITUCIJŲ DOKUMENTUOSE
TARPUKARIU – ŠIUOLAIKINĖS ISTORIOGRAFINĖS
INTERPRETACIJOS**

Magistro darbas

Mokslinis vadovas doc. dr. S. Strelcovas

Darbas originalus – Arūnas Talutis

(.....)

TURINYS

Įvadas.....	3
1.Lietuvos Tarybos dokumentai Vilniaus krašto klausimu.....	14
1.1. 1917 m. Gruodžio 11 d. aktas.....	14
1.2. Vasario 16 d. aktas.....	19
2.Suvalkų sutartis ir jos sulaužymas.....	25
2.1 Sutarties sudarymo ir nesilaikymo priežastys bei prielaidos – vertinimai šiuolaikinėje istoriografijoje.....	25
2.2. Suvalkų sutarties sulaužymo pasekmė - vienintelė Europos valstybė su sostine konstitucijoje bet ne teritorijoje.....	29
3. Sovietų Rusijos įtaka Lietuvos ir Lenkijos santykiams tarpukariu.....	34
3.1. 1920m liepos 12 d. Lietuvos Taikos sutartis su Sovietų Rusija.....	34
3.1.1 Bendri 1920 m. Liepos 12 d. Taikos sutarties tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos istoriografiniai vertinimai.....	34
3.1.2 Alternatyvos 1920 m. Liepos 12 d. Taikos sutarčiai.....	38
3.1.3. 1920 m. Liepos 12 d. Taikos sutarties tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos pasekmės.....	40
3.2. Tautininkų partijos užsienio politikos kryptis bei Nepuolimo sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Tarybų Sąjungos 1926 m. rugsėjo 28 d.....	42
3.2.1. Sutarties pasirašymo prielaidos ir priežastys.....	42
3.2.2. 1926 m. Nepuolimo sutarties tarp Lietuvos ir SSRS padariniai ir užsienio valstybių reakcija į sutarties pasirašymą.....	46
4. 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumas Lietuvai.....	50
4.1. Politinė Lietuvos ir Lenkijos situacija Europoje XX a. ketvirto dešimtmečio antroje pusėje bei paskutiniai S. Lozoričio bandymai išvengti konfrontacijos su Lenkija kulminacijos.....	50
4.2. Pretekstas ultimatumui kaip Lenkijos spaudimo priemonė ir ultimatumo priėmimas Lietuvoje.....	53
4.3. Pokyčiai Lietuvos ir Lenkijos santykiuose po 1938 m ultimatumo priėmimo.....	56
Išvados.....	58
Šaltiniai ir literatūra.....	61
Publikuoti dokumentai.....	62
SANTRAUKA.....	65
SUMMARY.....	66

Įvadas

Temos aptarimas. Lietuvos ir Lenkijos valstybių santykiai tarpukariu, kaip ir daugelio to meto kaimyninių Europos valstybių santykiai, buvo įtempti ir sudėtingi. Tiesa jie buvo savaip ypatingi ir unikalūs. Unikalumas pasireiškė jau vien tuo, kad konstitucinė Lietuvos sostinė faktiškai beveik visą nepriklausomybės laikotarpį priklausė Lenkijai. Trumpam nesutarimus dėl Vilniaus krašto buvo išsprendusi 1920 m. spalio 7 d. pasirašyta Suvalkų sutartis. Tačiau jai nespėjus įsigaliooti, konfliktą atnaujino neteisėti Liucijano Želigovskio vadovaujamų dalinių karo veiksmai. Po Suvalkų sutarties sulaužymo ir Vilniaus miesto su jo apylinkėmis okupavimo buvo oficialiai nutraukti šalių tarpusavio diplomatiniai santykiai. Įtampa tarp valstybių politikų neatslūgo iki pat įvykių kulminacijos, kai 1938 m. kovo 19 d. Lietuva buvo priversta priimti Lenkijos ultimatumą ir atnaujinti diplomatinis santykius. Kita vertus, Vilniaus krašto priklausomybės likimas buvo nulemtas 1939 m. spalio 14 d. seimui ratifikavus sutartį tarp SSRS ir Lietuvos valstybių, pagal kurią Vilniaus kraštas atiteko Lietuvai.

Pasibaigus I – jam pasauliniam karui tuometinė Lenkijos vadovybė siekė atkurti savo valstybę buvusios Abiejų Tautų Respublikos teritorijos ribose ar bent jau etninių žemių, kuriose gyventojų daugumą sudaro lenkai, pagrindu. Tokia pozicija nebuvo priimtina Lietuvai. Kadangi vienu atveju ji apskritai prarastų savo suverenitetą ir valstybingumą, o kitu – netektų savo istorinės sostinės Vilniaus, kurioje tuo metu didelę dalį gyventojų sudarė lenkai. Nors beveik visi tuo metu tiek Lenkijos tiek Lietuvos turėti duomenys apie demografinę padėtį krašte buvo ginčytini ir nebuvo visiškai aišku ar šis regionas taip smarkiai polonizuotas kaip tai norėjo parodyti lenkai.

Kova tarp valstybių diplomatinėmis ir politinėmis priemonėmis vyko iki pat Antrojo pasaulinio karo pradžios. Vilniaus krašto atsisakyti nenorėjo nei viena pusė ir, balansuodamos ant karinio konflikto slenksčio, dėl jo bylinėjosi tarptautinėse institucijose. Abiejų šalių politikai nevengė provokacinių veiksmų kaimyninės valstybės atžvilgiu, tačiau Lenkija, turėdama karinės jėgos persvarą tai darė žymiai atviriau ir dažniau. Tai atsispindi to meto oficialių valstybinių dokumentų turinyje, valstybės veikėjų viešuose pasisakymuose bei žiniasklaidoje.

Lietuva ir Lenkija ieškojo sąjungininkų didžiųjų Europos valstybių tarpe, taip įtraukdamos į savo konfliktą savų interesų turinčias trečiąsias šalis. Lietuvos konfliktas su Lenkija dėl Vilniaus krašto kenkė politiniam stabilumui regione. Šį ginčą išspręsti taikiai buvo suinteresuotos Antantės šalys. Jos siekė, kad Lietuva kartu su Lenkija suvienytas politines bei karines pajėgas nukreiptų prieš bolševikus. Susivienijusios šios valstybės turėjo tapti apsauginiu kordonu, skiriančiu Sovietų Rusiją nuo Vakarų Europos šalių. Tačiau daugiausiai naudos iš šio konflikto turėjo Vokietija ir

Sovietų Sąjunga, kurios be didesnio pasipriešinimo okupavo teritorinių pretenzijų supriešintą regioną.

Lenkijos ir Lietuvos santykių tarpukariu problema buvo pradėta tyrinėti dar Pirmosios Lietuvos Respublikos istoriografijoje ir tęsėsi per visą sovietinės okupacijos laikotarpį. Po 1990 m. postsovietinėje erdvėje dirbusiems istorikams atsirado galimybė savo darbuose išvengti marksistinės ideologijos taikymo ir objektyviau vertinti savo tyrinėjimų objektus. Per daugiau nei du dešimtmečius lietuvių ir lenkų istoriografijoje buvo parašyta daug mokslinių darbų skirtų Lenkijos ir Lietuvos santykių analizavimui. Juose istorikai remdamiesi naujai publikuotais dokumentais ir atsikratę angažuotumo keitė sovietiniu laikotarpiu suformuotus istorinius stereotipus. Šią istoriografinę kryptį žymus lietuvių istorikas Algimantas Kasparavičius taikliai yra įvardinęs kaip „revizionistinę“. Lenkų istoriografijoje A. Kasparavičiaus ekvivalentu galima laikyti Kšištofą Buchovskį (Krzysztof Buchowski). Tačiau vis dar išlieka priešprieša tarp vadinamųjų „revizionistinės“ ir „tradicinės“ krypties (kuriai galima priskirti Algimantą Liekį, Liudą Truską, Zenoną Butkų) istoriografinių vertinimų. Lenkų istoriografijoje žymiausiu „tradicinės“ istoriografijos atstovu laikomas Piotras Losovskis (Piotr Łossowski), nors naujausiuose savo darbuose istorikas taip pat yra linkęs į revizionistinių istorinių įvykių vertinimą.

Šiems naujiems tyrimams analizuoti reikalinga nauja sintetinė mokslinė – istoriografinė studija, išskiriant pagrindines pozicijas, jų skirtumus ir iš jų išplaukiančias išvadas.

Istoriografija ir šaltiniai. Rašant šį darbą, buvo naudotasi moksline literatūra ir publikuotais šaltiniais, kurių dalis paskelbta internetinėje erdvėje.

Nagrinėjant Lietuvos ir Lenkijos teritorinių pretenzijų ištakas, daug aktualios darbu informacijos galima aptikti Vytauto Merkio knygoje „Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1917 m.“¹. Monografijoje autorius pateikia visus XIX-tame ir XX-to amžiaus pradžioje Vilniuje ir jo apylinkėse atliktų gyventojų surašymų duomenis. Jais remiantis, analizuojamas regioninis demografinis klausimas bei etninis gyventojų pasiskirstymas Vilniaus vyskupijoje.

Analizuojant prezidento A. Smetonos užsienio politikos prioritetus ir jo asmenybės įtaką Pirmosios Lietuvos Respublikos diplomatijai daug informacijos pateikė Alfonso Eidinto monografija „Lietuvos Respublikos prezidentai“². Renkant medžiagą apie A. Smetoną, jo kaip valstybės vadovo užsienio politiką, naudotasi ir kito „tradicinės“ istoriografinės krypties atstovo Liudo Truskos knyga „Antanas Smetona ir jo laikai“³.

Tyrinėjant 1920 m. Liepos mėnesio 12 d. pasirašytos Taikos sutarties tarp Lietuvos Respublikos ir Sovietų Rusijos sudarymo aplinkybes ir pasekmes, daugiausiai buvo remtasi Česlovo

¹ Merkys V., *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1917m.*, Vilnius, 2006.

² Eidintas A., *Lietuvos Respublikos prezidentai*, Kaunas, 1991.

³ Truska L., *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996.

Laurinavičiaus darbu „Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis“⁴. Rašant darbą buvo naudotasi ir kitomis šio lietuvių istoriko publikacijomis, skirtomis Lietuvos geopolitinės padėties ir diplomatijos analizei. Istoriografinėje studijoje yra remtasi šiais mokslininko darbais: „Politika ir diplomatija“⁵, „Geopolitikos ir demokratijos dilema: moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamasis Seimas, 1920—1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai“⁶. Taip pat Č. Laurinavičiaus straipsniu „Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos 1920 m. santykių aspektai“, kuris yra paties autoriaus sudaryto mokslinių straipsnių rinkinyje „Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos. Umowa Suvalska: fakty i interpretacje“⁷. Renkant informaciją apie tarpukario Lietuvoje ministru pirmininku buvusį Augustiną Voldemarą ir jo vestą užsienio politiką, naudojami Č. Laurinavičiaus darbu „Augustino Voldemaro užsienio politika ir Lietuvos geopolitika 1927 – 1929 m.“⁸

Prie Lenkijos ir Lietuvos santykių tarpukariu tyrimų daug prisidėjo ir Z. Butkus. Sintetinėje mokslinėje studijoje tyrinėjant užsienio valstybių poziciją dėl Lietuvos ir sovietų (1920 m. Taikos ir 1926 m. Nepuolimo) sutarčių pasirašymą informatyviai vertinga buvo monografija „Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 m.“⁹ Šiame savo darbe autorius nagrinėja dvišalius Lietuvos – Latvijos santykius, tačiau atsižvelgdamas į bendrą tarptautinį politinį tiriamo laikmečio kontekstą analizuoja ir trečiųjų šalių (tokių kaip Lenkija ir SSRS) įtaką mažųjų Baltijos valstybių santykiams. Reikšmingi studijai buvo ir kiti du istoriko darbai, moksliniai straipsniai „Jei opozicija gauna paramą iš kitur“¹⁰, kuriame nagrinėjama tarpukario tautininkų partijos ryšiai su sovietais, bei „Kodėl Vilnius atiteko Lenkijai 1919–1920 m.“¹¹, taip pat analizuojamos Lietuvos ir Lenkijos kovos dėl Vilniaus krašto detalės 1919 – 1920 metų bėgyje.

Nagrinėjant 1926 m. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutarties reikšmę Lietuvos ir visos tuometinės Europos politikoje svariausia buvo Algimanto Kasparavičiaus monografija „Didysis X Lietuvos užsienio politikoj“¹² Šioje mokslinėje studijoje „revizionistinės“ istoriografijos kryptčiai priskiriamas mokslininkas, analizuoja 1926 m. Lietuvos ir Sovietų Sąjungos Nepuolimo sutarties sudarymo priežastis ir reikšmę. Remdamasis tuo metu tik tapusiais prieinamais Rusijos archyvo dokumentais pateikia daug naudingos informacijos apie Vilniaus – Maskvos –

⁴ Laurinavičius Č., *Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis*, Vilnius, 1992.

⁵ Laurinavičius Č., *Politika ir diplomatija*, Vilnius, 1997.

⁶ Laurinavičius Č., *Geopolitikos ir demokratijos dilema: moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamasis Seimas, 1920—1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai*, Vilnius, 2000.

⁷ Laurinavičius Č., *Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos 1920 m. santykių aspektai, Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos. Umowa Suvalska: fakty i interpretacje*, sudaryt. Laurinavičius Č., Vilnius, 2013, p. 70.

⁸ Laurinavičius Č., *Augustino Voldemaro užsienio politika ir Lietuvos geopolitika 1927 – 1929 m.*, Vilnius, 2006.

⁹ Butkus Z., *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 m.*, Vilnius, 1993.

¹⁰ Butkus Z., *Jei opozicija gauna paramą iš kitur?*, Kultūros barai, 1995.

¹¹ Butkus Z., *Kodėl Vilnius atiteko Lenkijai 1919 – 1920 m.*, *Vilniaus klausimas Lietuvos Respublikos diplomatijoje (1918 – 1940 m.)* IV mokslinės konferencijos medžiaga, sudaryt. A. Veilentienė, Kaunas, 2003.

¹² Kasparavičius A., *Didysis X Lietuvos užsienio politikoje*, Vilnius, 1926.

Varšuvos Vyriausybių politinio trikampio diplomatinis niuansas. Apie papildomą minėtos sutarties slaptą protokolą A. Kasparavičius rašo savo straipsnyje, Kauno ir Maskvos „džentelmeniškas polonezas Varšuvai“ (1926–1936)¹³. Naudinga istoriografinė studijai buvo ir monografija pavadinimu „Lietuva 1938–1939 m. Neutraliteto iliuzijos“¹⁴. Šioje knygoje autorius detalai tyrinėja sudėtingiausią Pirmos Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpį kurio metu Lietuva neteko dalies savo teritorijos ir nesugebėjo išsaugoti valstybingumo. Labai įdomios informacijos darbui suteikė internete rastas straipsnis su istoriko A. Kasparavičiaus interviu, kuriame aptariama Lietuvos nepriklausomybės niuansai XX a. pradžioje¹⁵.

Apie Vilniaus krašto klausimą tarptautiniame kontekste daug informacijos suteikė Gintauto Vilkelio monografija „Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje“¹⁶. Knygoje taip pat rašoma apie to meto didžiųjų Europos valstybių politikų požiūrį į Lietuvos ir Lenkijos teritorinį konfliktą. Pirmosios Lietuvos Respublikos diplomatijos peripetijos gana nuodugnai atskleidžiamos Vytauto Žalio monografijoje „Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)“¹⁷. Apie tarpukario Lietuvos valstybės diplomatinis santykius su didžiosiomis Europos valstybėmis fragmentiškai buvo pasinaudota ir Reginos Žepkaitės moksliniu veikalu. Šiame darbe remiamasi R. Žepkaitės monografija „Diplomatija imperializmo tarnyboje“¹⁸.

Vertinga istoriografiniu požiūriu buvo ir „Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžia“. Šioje trijų autorių: jau minėto Liudo Truskos, Danutės Blažytės – Baužienės ir Mindaugo Tamošaičio parašytoje knygoje, išsamiai aprašoma Lietuvos parlamento (Seimo) istorija kurioje nemažai dėmesio skirta ir 1920 m. Taikos sutarčiai tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos¹⁹. Istorioografinėje studijoje remtasi ir žymaus istoriko Alfredo Seno (Alfred Erich Senn) moksliniu darbu „Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920“²⁰. Savo veikale A. Senas labai detalai analizuoja Pirmosios Lietuvos Respublikos valstybingumo įtvirtinimo laikotarpį. Apie 1918–1918 m. laikotarpį Lietuvos istorijoje rašyta ir Girvydo Duoblio sudarytame straipsnių rinkinyje „XX amžius: Lietuvos valstybingumo problemos“²¹.

¹³ Kasparavičius A., Kauno ir Maskvos „džentelmeniškas polonezas Varšuvai“ (1926–1936), *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, sudaryt., Žalys V, Lopata R, Laurinavičius Č.,

¹⁴ Kasparavičius A., *Lietuva 1938 – 1939 m. Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius, 2010.

¹⁵ Grigolytė R., *Vasario 16 – osios Lietuva: kokia ji buvo?*, <http://lzinios.lt/lzinios/Istorija/vasario-16-osios-lietuva-kokia-ji-buvo-/173800> [prieiga per internetą žūrėta 2014 02 16].

¹⁶ Vilkelis G., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, Vilnius, 2006.

¹⁷ Žalys V., *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, I t., Vilnius, 2007.

¹⁸ Žepkaitė R., *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980.

¹⁹ Blažytė – Baužienė D, Tamošaitis M, Truska L., *Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžia*, Vilnius, 2009.

²⁰ Senn A E., *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918–1920*, Vilnius, 1992.

²¹ Girvydas Duoblys., sudaryt., *XX amžius: Lietuvos valstybingumo problemos*, Vilnius, 1990.

Apie tarpukario Lietuvos užsienio reikalų ministrus, S. Lozoraitį, A. Voldemarą ir J. Purickį ir jų diplomatinę veiklą labai daug informacijos pateikia keturių istorikų: Aldonos Gaigalaitės, Juozo Skiriaus, Algimanto Kasparavičiaus ir Audronės Veilentienės parašyta knyga „Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918–1940“²².

Rašant apie 1938 m. kovo 15 d. Lenkijos ultimatumą Lietuvai buvo remiamasi Giedriaus Janausko moksliniu straipsniu „Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė“²³. Autorius straipsnyje ne tik naujai pažvelgia į istoriografijoje nemažai tyrinėtą įvykį, tačiau remdamasis gausia archyvine medžiaga detalai atkuria tiriamo laikotarpio politinio elito ir visuomenės požiūrius į Lenkijos ultimatumo pateikimą bei priėmimą.

Kaip vienas iš radikaliausių „tradicinės“ lietuvių istoriografijos atstovų pasirinktas Algimantas Liekis. Istoriografinėje studijoje buvo remiamasi dviem lietuvių mokslininko darbais. Dvejuose pirmuose²⁴ tomuose pavadinimu „Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai“²⁵ (o paantraštė „Lenkų skriaudų lietuviams apžvalga“), A. Liekis neatsisakydamas tarpukario ir sovietmečio laikotarpiais susiformavusių tradicijų kone demonizuoja Pilsudskio valdytą Lenkiją ir vienpusiškai teigiamai vertina Sovietų Sąjungos užsienio politiką Lietuvos atžvilgiu. Tokios istoriografinės interpretacijos atsispindinčios istoriko darbuose tik parodo dar gajų stereotipinį išorinių įvykių vertinimą tam tikroje visuomenės terpėje.

Rašant apie Vasario 16 – osios Lietuvos nepriklausomybės deklaracijos priėmimą ir šio dokumento vertinimą šiuolaikinėje istoriografijoje citavau ir ištrauką iš Lietuvių tautinio atgimimo patriarcho Jono Basanavičiaus straipsnio „Dėl vasario 16 dieną paskelbtos nepriklausomybės“²⁶. Analizuojant Vasario 16 – osios dokumento priėmimo aplinkybes ir jo atsiradimo prielaidas, naudotas Zigmanto Kiaupos mokslinis straipsnis „Lietuva dvidešimtajame amžiuje: Lietuvos Respublika 1918–1940 m.“²⁷. Minėto nepriklausomybės akto analizei daugiausia medžiagos buvo rasta Eugenijaus Manelio ir Romualdo Samavičiaus sudarytame mokslinių straipsnių rinkinyje „Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena“²⁸. Buvo naudotasi šiame

²² Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, Vilnius, 1999.

²³ Janauskas G., Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė, *Prievartos vaisiai*, Kaunas, 2002.

²⁴ Liekis A., *Lenkų skriaudų lietuviams apžvalga: Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai I t. (iki 1939 m.)*, Vilnius, 2011.

²⁵ Liekis A., *Lenkų skriaudų lietuviams apžvalga: Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai II t. (iki 1939 m.)*, Vilnius, 2011.

²⁶ Basanavičius J, Dėl vasario 16 dieną paskelbtos nepriklausomybės, *Vilniaus miesto istorijos skaitiniai*, sudaryt. Manelis E, Samavičius R, Vilnius, 2001.

²⁷ Kiaupa Z., Lietuva dvidešimtajame amžiuje: Lietuvos Respublika 1918–1940 m. [<http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-10.pdf>].

²⁸ Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena, sudaryt. Manelis E., Samavičius R., Vilnius, 2007.

rinkinyje publikuojamais Egidijaus Aleksandravičiaus, Edvardo Gudavičiaus, Česlovo Urbšos moksliniais straipsniais.

Rašant darbą buvo analizuojama ir šiuolaikinei lenkų istoriografijai priklausančių autorių darbai. Kaip vienas ryškiausių lenkų „revizionistinės“ istoriografinės krypties atstovų laikomas Kšištofas Buchovskis (Krzysztof Buchowski). Jo knyga „Litvomanai ir Polonizuotojai“²⁹ kelia prieštaravimų tiek visuomenės, tiek mokslininkų tarpe. Knygoje autorius analizuoja lietuvių ir lenkų istoriografinius stereotipus kurie pradėję kurtis tarpukariu ir įsitvirtinę sovietmečiu dar pasimato ir kai kurių tyrinėtojų darbuose. Rašant apie Vilniaus lenkų politines pažiūras XX amžiaus antrojo dešimtmečio pabaigoje, vertingos informacijos pateikė Andžejaus Pukšto (Andrzej Pukšto) straipsnis „Inkorporuotojai prieš federalistus“³⁰. Straipsnyje A. Pukšto detalai nagrinėjęs Vilniuje gyvenusių lenkų nuomonių skirtumus dėl Vilniaus priklausymo formos Lenkijos valstybei. Šiuolaikinei istoriografijai priskirtini ir žymaus istoriko Piotro Losovskio (Piotr Łossowski) darbai. Ko gero vienas vertingiausių lenkų tyrinėtojo mokslinių darbų yra „Stosunki polsko litewskie 1921 – 1939“³¹, kuriame autorius išsamiai analizuoja dvišalius Lietuvos ir Lenkijos santykius nuo karinio konflikto 1920 m. pabaigos iki Antrojo Pasaulinio karo pradžios. Apie Juzefo Pilsudskio (Józef Piłsudski) *užsienio politikos koncepcijų savo pozicijų autorius išdėsto moksliniame straipsnyje* „Stosunki międzypaństwowe Polski i Litwy 1920 – 1939“³². Glaustai, bet informatyviai P. Losovskis rašo apie Lietuvos istoriją savo knygoje „Litwa (Historia państw świata w XX wieku)“³³. Nagrinėjant Lietuvos ir Lenkijos santykius pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, rėmiausi lenkų istoriko Kšyštofo Karkos (Krzysztof Tarka) publikacija: „Derybos su Baltijos šalių atstovais. Emigracinė Lenkijos Respublikos vyriausybės ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos imigrantai (1945-1956)“³⁴.

Rašant darbą buvo remtasi ir vadovėlinio pobūdžio Arūno Gumuliausko knyga „Lietuvos istorija 1795 – 2009 m.“³⁵. Istoriko darbas atspindi šiuolaikinės lietuvių istoriografijos pagrindines pozicijas naujųjų laikų Lietuvos istorijos tyrinėjimuose.

Lietuvių istoriografiją per paskutinius du dešimtmečius labai glaustai aptaria Rimvydas Miknys savo straipsnyje „Lietuvių santykis su Lenkija bei lenkais – žvilgsnis, besiremiantis

²⁹ Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Vilnius, 2012.

³⁰ Pukšto Andrzej, „Inkorporuotojai prieš federalistus“, *Darbai ir Dienos* 40, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas, 2004.

³¹ Łossowski P., *Stosunki polsko litewskie 1921–1939*, Warszawa, 1997.

³² Łossowski P., *Stosunki międzypaństwowe Polski i Litwy 1920–1939, Lietuvių ir lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, sudaryt. Volkonovski J, Gaidis R, Vilnius, 2009.

³³ Łossowski P., *Litwa (Historia państw świata w XX wieku)*, Warszawa, 2001.

³⁴ Tarka K., *Derybos su Baltijos šalių atstovais. Emigracinė Lenkijos Respublikos vyriausybė ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos imigrantai (1945–1956)*.1998.

³⁵ Gumuliauskas A., *Lietuvos istorija (1795–2009)*, Šiauliai, 2010.

paskutinių dvidešimties metų lietuvių istoriografijos tyrimais, skirtais XX a. Lenkijos istorijai³⁶. Rašant darbą, naudotasi A Gumuliausko straipsniais. Internete publikuojamu „Dar kartą Vilniaus klausimu“³⁷. Apie tautinio identiteto problematiką XIX – XX amžių sankirtoje daug informacijos suteikė straipsnis „Jozas ar Juzefas Pilsudskis: lietuvių tautinio identiteto problema tarpukariu“³⁸, o apie Lenkijos ir Lietuvos santykius po XX a. trečio dešimtmečio antroje pusėje įvykusių valstybinių perversmų apie valstybių diplomatinis santykius mokslininkas rašo kitame darbe: „Lietuvos ir Lenkijos santykiai autoritarizmo sąlygomis“³⁹. Šie darbai suteikė daug žinių apie autoritarizmo įtaką Lietuvos ir Lenkijos tarpusavio santykiams.

Nemažai informacijos apie maršalo Juzefo Pilsudskio asmenybę ir jo ryšius su Lietuva radau Povilo Čibirio straipsnyje „Ir vėl apie Pilsudskį.“⁴⁰. Pastarojoje publikacijoje autorius analizuoja Lietuvos ir Lenkijos santykių tarpukariu bei lietuvių tautinio identiteto problemą. Joje taip pat atskleidžiami žymaus Lenkijos vadovo Juzefo Pilsudskio politinės veiklos aspektai bei jo ryšys su Lietuva. Itin įdomus ir naudingas informaciniu požiūriu apie Vilniaus kraštą bei tuo pačiu žymių tarpukario Lietuvos veikėjų poziciją šiuo klausimu Liudo Truskos straipsnis „Ilgas kelias į Vilnių“⁴¹. Jame pateikta nemažai statistikos duomenų apie Vilniuje ir jo apylinkėse gyvenusių žmonių etninį pasiskirstymą. Analizuojant kitų Europos valstybių požiūrį į Lietuvos ir Lenkijos konfliktą dėl Vilniaus krašto, naudotasi Algimanto Kasparavičiaus straipsniu „Dvi tautos istorijos ir emocijų nelaisvėje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukariu“⁴². Analizuojant Lietuvos politinių partijų požiūrį į Vilniaus krašto konfliktą daug informacijos suteikė Andriaus Gruodžio darbas apie Lietuvos ir Lenkijos santykius „Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkiją 1920-1926 metais: nuo modus vivendi paieškų iki nuolatinės konfrontacijos“⁴³. Apie Sovietų Sąjungos ultimatumą Lietuvai

³⁶ Miknys R., *Lietuvių santykis su Lenkija bei lenkais – žvilgsnis, besiremiantis paskutinių dvidešimties metų lietuvių istoriografijos tyrimais, skirtais XX a. Lenkijos istorijai*, <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-05lt.pdf>, [prieiga per internetą žiūrėta 2014 02 21].

³⁷ Gumuliauskas A., *Istorija, 70 t., Dar kartą Vilniaus klausimu*, *Istorija* http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=119&Itemid=57, [prieiga per internetą žiūrėta 2011 05 21].

³⁸ Gumuliauskas A., *Jozas ar Juzefas Pilsudskis: lietuvių tautinio identiteto problema tarpukariu*, <http://www.minfolit.lt/arch/21501/21852.pdf> [prieiga per internetą žiūrėta 2011 05 21].

³⁹ Gumuliauskas A., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai autoritarizmo sąlygomis*, http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/acta/2008_7/gumuliauskas2.pdf, (prieiga per Internetą žiūrėta 2011 05 21).

⁴⁰ Čibiris P., *Ir vėl apie Pilsudskį.*, <http://urvas.wordpress.com/2010/08/12/ir-vel-apie-pilsudski/>, (prieiga per internetą žiūrėta 2011 05 21)

⁴¹ Truska L., Kultūros barai, Istorijos puslapiai. *Ilgas kelias į Vilnių*, Pirma dalis, http://www.technologijos.lt/n/mokslas/istorija_ir_archeologija/S-13467/straipsnis?name=S-13467&l=2&p=1 [prieiga per internetą žiūrėta 2011 05 21].

⁴² Kasparavičius A., *Dvi tautos istorijos ir emocijų nelaisvėje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukaryje*, <http://kulturaenter.pl/dvi-tautos-istorijos-ir-emociju-nelaisveje-lietuvos-lenkijos-santykiai-tarpukaryje/2011/02/>, [prieiga per internetą žiūrėta 2011 06 28].

⁴³ Gruodis A., *Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkiją 1920 –1926 metais: nuo modus vivendi paieškų iki nuolatinės konfrontacijos.*, Lietuvos istorijos studijos 2008.21., <http://archive.minfolit.lt/arch/14001/14298.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2012 04 13].

ir Vilniaus krašto prijungimą prie Lietuvos teritorijos aprašyta gerai žinomo istoriko Algirdo Jakubčionio straipsnyje „Vilniaus atgavimas ir nepriklausomybės pradimas“.⁴⁴ Tuo tarpu apie Lenkijos ultimatumą Lietuvai daug informacijos radau Algirdo Budreckio straipsnyje „Lenkų ultimatumas (1938)“.⁴⁵

Šaltiniai. Vilniaus ir Vilniaus krašto reikšmė Pirmajai Lietuvos Respublikai labai aiškiai juridiskai atskleidžiama Lietuvos Respublikos konstitucijose. Tarpukariu jų paskelbta net šešios (trys laikinosios bei trys nuolatinės). Tautinio atgimimo laikotarpiu, Sąjūdžiui parengus naują LSSR konstituciją, visi mūsų šalies pagrindiniai dokumentai publikuoti Kazimiero Valančiaus sudarytoje knygoje „Lietuvos valstybės konstitucijos“⁴⁶. Bene svarbiausiu šio darbo šaltiniu tapo dokumentų rinkinys „Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994“⁴⁷. Jį sudarė lenkas Janas Vidackis bei lietuvis Vytautas Petras Plečkaitis, atsižvelgiant į abiejų šalių istorijos aspektus. Šiame leidinyje pateikti pagrindiniai dokumentai, susiję su Lietuvos ir Lenkijos santykiais nuo 1917 iki 1994 metų, kai buvo pasirašyta Lietuvos Respublikos ir Lenkijos Respublikos draugiškų santykių ir gero kaimyninio bendradarbiavimo sutartis. Norint išsiaiškinti lietuvių ir Lietuvos vadovybės požiūrį į Vilniaus krašto priklausomybę iki Steigiamojo Seimo, labai vertingos medžiagos galima aptikti leidinyje „Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918“⁴⁸. Ši dokumentų rinkinį sudaro visi svarbiausi Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai bei trumpa autorių parašyta šios institucijos gyvavimo ir veiklos istorija. Lietuvos Valstybės Taryba buvo pirmasis kraštui atstovaujantis valdžios organas. Kitaip tariant, ji trumpą laikotarpį atliko kai kurias seimo bei vyriausybės funkcijas. Ši taryba padėjo teisinius pamatus tolimesniam besikuriančios Lietuvos valstybės egzistavimui. Kitas reikšmingas darbu Lenkijos ir Lietuvos diplomatų ir valdžios pareigūnų dokumentų rinkinys „Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 m.“⁴⁹. Lietuvių istoriko Algimanto Kasparavičiaus ir lenkų mokslininko Pavelo Liberos (Paweł Libera). bendras darbas labai nuosekliai ir aiškiai atskleidžia dvišalių valstybių santykių eigą dvejų metų laikotarpyje. Svarbus šaltinis tiriant Lietuvos ir Lenkijos sudėtingų santykių eigą kuriantis modernioms valstybėms buvo Zenono Butkaus, Česlovo Laurinavičiaus, Vytauto Žalio ir Rimanto Miknio sudarytas dokumentų rinkinys „Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918: Lietuvos nepriklausomybės genezė“⁵⁰. Šiame rinkinyje galima aptikti ne tik dokumentus kuriuose tiesiogiai atsispindi Vokietijos karinės vadovybės santykių su lietuvių atstovais niuansai. Dokumentuose

⁴⁴ Jakubčionis A., *Vilniaus atgavimas ir nepriklausomybės pradimas*, <http://www.genocid.lt/Leidyba/13/algirdas.htm>, [žiūrėta per internetą 2012 04 27].

⁴⁵ Budreckis A., Aidai., *Lenkų ultimatumas (1938)*, http://aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=4043&Itemid=299, [prieiga per internetą žiūrėta 2012 04 27].

⁴⁶ *Lietuvos valstybės konstitucijos.*, sudaryt. Valančius K, Vilnius, 1989.

⁴⁷ *Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994*, sudaryt. Plečkaitis V P., Widackis J, Vilnius, 1998.

⁴⁸ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, sudaryt. Eidintas A., Lopata R, Vilnius, 1991.

⁴⁹ *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938–1940 m.*, sudaryt. Kasparavičius A, Libera P, Vilnius, 2012.

galima rasti vertingos informacijos ir apie lietuvių – lenkų kultūrinius ir politinius santykius vokiečių okupuotose teritorijose.

Tarpukario mūsų šalies diplomatų darbo peripetijas išsamiai aprašo žymus pirmosios Lietuvos Respublikos diplomatas, istorikas ir visuomenės veikėjas Petras Klimas savo knygoje „Lietuvos diplomatinėje tarnyboje“⁵¹. Kito žymaus Tarpukario Lietuvos diplomato, užsienio reikalų ministro Juozo Urbšio atsiminimai „Lietuva lemtingaisiais 1939–1940 m.“⁵² taip pat buvo panaudoti darbe kaip šaltinis.

Analizuojant tarpukario spaudoje publikuotus straipsnius apie Lietuvos ir Lenkijos santykius bei išspausdintus svarbiausius Lietuvos valstybės dokumentus, teko peržiūrėti Pirmosios Lietuvos Respublikos laikotarpiu leistą laikraštį „Lietuvos aidas“. Jame išspausdinti oficialūs Pirmosios Lietuvos Respublikos dokumentai, kuriuose figūravo ir Vilniaus miesto pavadinimas. 1918m vasario 19 d. išleistame šio laikraščio 22-jame numeryje publikuotas Vasario 16-osios aktas⁵³. Kitame „Lietuvos aidas“⁵⁴ numeryje, išleistame 1918 m. lapkričio 13 d., atspausdinti Lietuvos Valstybės laikinosios konstitucijos pamatiniai dėsniai.

Tyrimo problemos formulavimas. Po 1990 m. Lietuvos nepriklausomybės atkūrimo ir Lenkijos valstybės išsilaisvinimo iš žlungančios Sovietų Sąjungos įtakos, postsovietinių šalių istorikams atsirado galimybė moksliniuose darbuose netaikyti marksistinės – leninistinės ideologijos apribojimų. Lenkų ir lietuvių mokslininkai galėjo kritiškiau ir objektyviau analizuoti istorinius įvykius ir procesus. Atsirado galimybė naujai interpretuoti tarpukario Lietuvos ir Lenkijos santykių istorinius – politinius aspektus. Nepaisant prievartinių ideologinių nuostatų atsisakymo, per du nepriklausomybės dešimtmečius išryškėjo dviejų Lenkijos ir Lietuvos santykius tiriančių istoriografinių krypčių priešprieša. Prieštaravimai kilo tarp po 1990 m susiformavusios „revizionistinės“ ir dar tarpukariu pradėtos, o sovietmečiu įsitvirtinusios „tradicinės“ istoriografijos krypčių. Tarp abiemis kryptims atstovaujančių istorikų moksliniuose darbuose išryškėjo skirtumai, interpretuojant tarpukario valdžios institucijų dokumentus, dariusius įtaką Lietuvos ir Lenkijos santykiams. Todėl labai svarbu darbe atskleisti, kaip buvo traktuojami Lietuvos – Lenkijos santykiai tarpukariu oficialiuose valdžios institucijų dokumentuose ir kaip juos interpretavo istorikai savo darbuose. Šiame darbe bus tiriama priešpriešos tarp tradicinės ir revizionistinės istoriografinių

⁵⁰ Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915 – 1918: Lietuvos nepriklausomybės genezė., sudaryt. Butkus Z, Laurinavičius Č, Miknys R, Žalys V, Vilnius, 2006.

⁵¹ Klimas P., *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius, 1990.

⁵² Urbšys J., *Lietuva lemtingaisiais 1939 – 1940 m.*, Vilnius, 1988.

⁵³ Lietuvos Taryba skelbia nepriklausomybę., *Lietuvos aidas*, 1918 02 19, p. 1,

<http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=66433>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011 07 12].

⁵⁴ Lietuvos Valstybės laikinosios konstitucijos pamatiniai dėsniai., *Lietuvos aidas*, 1918 11 13, p 3,

<http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=66500>, [prieiga per internetą žiūrėta 2011 06 30].

krypčių problema. Analizuojami skirtingi istorikų požiūriai į tarptautines sutartis ir šių skirtingų istoriografinių interpretacijų priežastys.

Temos aktualumas ir naujumas. Vienas iš faktorių lemiantis temos aktualumą yra tarpukario sudėtingų Lenkijos ir Lietuvos santykių pasekmės juntamos net ir šiuolaikiniuose dvišaliuose santykiuose. Nors ir pasikeitus tarptautinei padėčiai, dabartiniuose Lietuvos ir Lenkijos santykiuose neretai iškyla problemų. Vienos iš šių problemų susijusios su lenkų tautinės mažumos teisių reikalavimais. Kai kurie Lenkijos politikai, kaip kad prieš keletą metų Lenkijos užsienio reikalų ministras Radoslavas Sikorskis oficialioje savo kalboje pareiškė jog Lenkija 1920 m. Vilniaus neokupavo. „Lietuva mano, kad mes tarpukariu okupavome Vilnių, mes taip nemanome“⁵⁵. Žinoma politiko pareiškimas nėra pakankamas argumentas, kelti klausimą, tačiau jis atspindi dalyje visuomenės gajus stereotipus susijusius su Vilniaus krašto problema tarpukariu. Nors šiuolaikinėje istoriografijoje tiek lenkų, tiek lietuvių panašių teiginių kaip „Vilniaus okupacija“ vis mažiau randama, tačiau jie vis dar pasirodo kai kurių istorikų darbuose⁵⁶. Net ir atmetus politikų bei kitų visuomenės veikėjų pareiškimus, vis tiek išlieka prieštaravimas tarp abiejų šalių istorikų pozicijų skirtingai interpretuojant tuos pačius įvykius ar dokumentus. Prieštaravimas neišnyko net ir po 1990 m.

Lietuvos istoriografijoje daug dėmesio skirta Lenkijos ir Lietuvos santykių tarpukariu tyrinėjimui bei Vilniaus krašto problemai, tačiau į santykių vystymąsi per dokumentų analizės prizmę nėra žvelgta. Taip pat nėra sintetinės studijos kurioje būtų pakankamai dėmesio skirta didžiųjų Europos valstybių įtakai tarpukario Lietuvos ir Lenkijos konflikto eigai analizuoti. Naujumo atžvilgiu galima pridurti, kad per pastarąjį dešimtmetį yra pasirodę nemažai naujų publikacijų susijusių su šio darbo tematika. Atsižvelgiant į šį faktą atsiranda galimybė susisteminti šią medžiagą koncentruotai perteikti svarbiausius jos elementus viename moksliniame darbe

Temos chronologinės ribos. Šio darbo chronologinėmis ribomis pasirinktas 1990 – 2012 m. laikotarpis. Atskaitos tašku pasirinkti 1990 m., kuomet istorikai pradėję dirbti postsovietinėje erdvėje galėjo atsisakyti savo moksliniuose darbuose iki tol privalomai taikytos marksistinės paradigmos ir kritiškiau vertinti savo tyrimo objektus. Tai sąlygojo daugelio istorinių įvykių, reiškinių ir procesų skirtingą sovietinei istoriografijai interpretavimą. Per daugiau nei dvidešimt Antrosios Lietuvos Respublikos nepriklausomybės metų, Lietuvos ir Lenkijos santykių tarpukariu tyrimuose, susiformavo nauja istoriografinė kryptis istoriko Algimanto Kasparavičiaus įvardinta kaip „revizionistinė“. Chronologinės darbo ribos uždarnos atsižvelgiant į faktą jog 2012 m.

⁵⁵ *Lenkijos ministras: Lenkija nebuvo okupavusi Vilniaus krašto*, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lenkijos-ministras-lenkija-nebuvo-okupavusi-vilniaus-krasto.d?id=22422208> (žiūrėta per internetą 2014 01 20).

⁵⁶ Šimelionis I., *Vilnija šimtmečio verpetuose*, Vilnius, 2002, p. 39-99; „Literatūra ir menas“, 08.04.1989, nr. 15, p. 3; Ant sutarties stalo stovėjo kryžius. L. Želigovskio agresija turi būti įvertinta // *Voruta*, 18-24.02.1993, nr. 7, p. 2.

išleista paskutinė mokslinė publikacija, kuria buvo remiamasi šioje istoriografinėje – sintetinėje studijoje.

Tyrimo objektas. Darbo tyrimo objektas – Šiuolaikinė Lenkijos – Lietuvos istoriografija (1990 – 2012 m), kurioje tiriami tarpukario Lietuvos Respublikos valdžios institucijų oficialūs dokumentai įtakoję šalių tarpusavio santykius 1918–1939 m.

Tikslas ir uždaviniai. Pasitelkiant šiuolaikinę istoriografiją, išanalizuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius tarpukariu atsispindinčius oficialiuose valdžios institucijų dokumentuose,

1. Išanalizuoti Vilniaus krašto problemos reikšmę tarpukario valdžios institucijų dokumentuose ir jos tyrimus šiuolaikinėje istoriografijoje;

2. Remiantis naujausiais istorikų tyrimais, išanalizuoti Sovietų Rusijos ir Sovietų Sąjungos įtaką dvišaliams tarpukario Lietuvos ir Lenkijos santykiams;

3. Pasitelkiant šiuolaikinę istoriografiją išnagrinėti tarpukario Vakarų Europos valstybių bei organizacijų dalyvavimą Lietuvos ir Lenkijos konflikto sprendime;

4. Išnagrinėti šiuolaikinės istoriografijos pozicijas Lietuvos neutraliteto ir Suvalkų sutarties sulaužymo Lenkijos – Sovietų Rusijos karo metu klausimais;

5. Išanalizuoti Lietuvos – Lenkijos santykių įtaką pagrindiniam Pirmosios Lietuvos Respublikos įstatymui;

6. Remiantis šiuolaikine istoriografija išanalizuoti, Vilniaus krašto, kaip pagrindinio konflikto objekto tarpukario Lietuvos – Lenkijos santykiuose reikšmę tarptautinio saugumo ir stabilumo užtikrinimui;

7. Išanalizuoti pagrindines priežastis lėmusias Lietuvos ir Lenkijos dvišalių santykių krizę pasibaigusią 1938 03 15 d. ultimatumu. Taip pat išnagrinėti valstybių dvišalių santykių pokyčius Lietuvai priėmus Lenkijos ultimatumą.

Tyrimo metodai. Darbe taikomi šaltinių bei mokslinės literatūros analizės ir lyginamasis metodas.

Darbo struktūra. Darbas susideda iš įvado, 4 skyrių bei skyrius sudarančių poskyrių. Pirmajame skyriuje nagrinėjami 1917 m. gruodžio 17 d. Ir 1918 m. vasario 16 d. dokumentai ir jų svarba Vilniaus krašto priklausomybės klausimui. Antrajame skyriuje pateikiant šiuolaikinės istoriografijos vertinimus rašoma apie Suvalkų sutarties reikšmę Lietuvos ir Lenkijos santykiams. Trečiajame skyriuje analizuojama Sovietų Sąjungos vaidmuo įtakojant tarpukario Lietuvos ir Lenkijos dvišalius santykius. Ketvirtoje darbo dalyje nagrinėjamas Lietuvos ir Lenkijos konflikto tarpukariu kulminacija tapęs ultimatumas, kurį Lenkija savo šiaurinei kaimynei paskelbė 1938 m pavasarį.

1.Lietuvos Tarybos dokumentai Vilniaus krašto klausimu

1.1. 1917 m. Gruodžio 11 d. aktas

Pirmojo pasaulinio karo metu Lietuvos teritoriją okupavo kaizerinės Vokietijos kariuomenė. Nors oficialiai vokiečių vadovybė teigė neketinanti krašto prijungti prie Reicho, tačiau tikroju jos tikslu buvo kolonizuoti užimtas teritorijas. Šiuo okupaciniu laikotarpiu ypač iki Lietuvos Krašto Tarybos sudarymo vietiniai gyventojai buvo priversti kęsti ne tik jų turto grobstymą, bet ir tautinę diskriminaciją. Anot lenkų istoriko K. Buchovskio vokiečių ir lenkų

bendradarbiavimas Lietuvos okupacijos metais tėra mitas. Pasak istoriko negalima sutikti su teiginiu jog per Pirmąją pasaulinį karą Vilniaus lenkai bendradarbiavo su vokiečiais ir okupantus nuteikinėjo prieš lietuvius. Nors Buchovskis ir neneigia jog okupacijos pradžioje vokiečių palaikymas vietos gyventojų atžvilgiu buvo didesnis lenkams nei lietuviams: „<...>Pirmuoju okupacijos laikotarpiu galėjo atrodyti, kad vokiečiai jaučia lenkams palankumą, o lietuvių nė nepastebi. <...> Tačiau nuo 1916 m. antros pusės vokiečiai pakeitė savo politiką okupuotame krašte. Kad galėtų realizuoti savo ketinimus ir įgytų bendradarbių, vokiečiai pasinaudojo lenkų ir lietuvių ginču, paremdami ekonomiškai ir politiškai silpnesnius lietuvius<...>“⁵⁷. Kita vokiečių politikos perorientavimo priežastis buvo ta, jog karinė Vokietijos vadovybė netrukus suprato, kad lenkai neatstovauja visiems krašto gyventojams. Todėl sutiko, kad būtų įsteigta Taryba, į kurią galėjo įeiti visų visuomenės grupių atstovai⁵⁸. Apie sudėtingą lietuvių gyventojų būklę vokiečių okupaciniais metais liudija ir kai kurie to meto šaltiniai. 1916 metų liepos mėnesio lietuvių atstovų pasirašytų dokumentų skirtų Vokietijos Rytų fronto vadui, galima susidaryti aiškesnę vaizdą apie to meto lietuvių mokyklų ir spaudos padėtį. Viename iš laiškų Rytų fronto vadui rašoma, kad „<...> Lietuvos Rytuose žemesniojo rango vokiečių valdininkai šiandien labai simpatizuoja polonizatoriams. Lietuviams nežinomas nė vienas faktas, kad pastariesiems būtų uždrausta lietuviškose vietovėse steigti lenkiškas mokyklas: priešingai – net ir įvairiose lietuviškose vietovėse (Wilna apygarda, Traken apskritis) lietuvių dvasininkai buvo oficialiai užklausti, kodėl jie nesteigia lenkiškų mokyklų. Polonizatoriams veikti mokymo srityje ypač padeda vokiečių žandarai, atrodo Poznanės lenkai“. <...> Lenkai, žydai ir baltarusiai turi bent po vieną savo laikraštį, tuo tarpu lietuviai, kurių spauda prieš tai buvo daug labiau paplitusi nei kitų Lietuvos tautų, vokiečiams okupavus šalį, nebeturi jokio spaudinio“⁵⁹. Vokietijos karinė vadovybė nedaug domėjosi okupuotos teritorijos gyventojų poreikiais, kol karo eiga kryo kaizerinės imperijos naudai. Dar 1917 m. rugpjūčio mėnesį karinė Vokietijos vadovybė neabejojo dėl to jog Kuršo hercogija ir Lietuvos Didžioji kunigaikštystė turi būti tvirtai prijungtos prie Vokietijos. Tačiau tuomet dar nenuspręsta dėl prijungimo formos⁶⁰.

Nepaisant kraštą tuo metu kamavusių problemų lietuviai sugebėjo iš okupacijos gauti ir teigiamų rezultatų,, <...> okupantams planuojant Lietuvą ir Kuršą įjungti į reičą, reikėjo ir tam

⁵⁷ Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, p. 134–135.

⁵⁸ *Trimitas*, 1933, nr. 38., žr.: Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, p. 174.

⁵⁹ Lietuvių atstovų raštas Vokietijos Rytų fronto kariuomenės vadui „Dabartinės Lietuvos padėties memorandumas“, *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918: Lietuvos nepriklausomybės genezė*, p. 103–104.

⁶⁰ Vokietijos reichskanslerio ir Vyriausiosios kariuomenės vadovybės pasitarimo Kroicnache protokolo fragmentas (patikslinta Vokietijos politika Rytuose), *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915 – 1918: Lietuvos nepriklausomybės genezė*, p. 154.

tikros lietuvių atstovybės, kuri būtų tarpininke tarp vietos gyventojų ir okupacinės administracijos, maskuotų aneksinius planus. Sudaryti „pasitikėjimo tarybą“ (Vertrauensrat) pasiūlyta vyskupui Pranciškui Karevičiui ir Jonui Basanavičiui⁶¹. Lietuviai sutiko sudaryti tarybą, tačiau tik tuo atveju, jei ją išsirinks patys. Tarybą sudarė 20 narių, už kuriuos balsavo 1917 rugsėjo 18-22 d. Vilniuje vykusios lietuvių konferencijos delegatai. Krašto Tarybos (vėliau ji keitė pavadinimą į Lietuvos Taryba, Lietuvos Valstybės Taryba) pirmininku buvo išrinktas Antanas Smetona.

Vokietija Krašto Tarybą laikė tik patariamąja, pagalbine institucija, tvarkančia krašto ūkį⁶². Tuo tarpu ji siekė įgyvendinti dar Vilniaus konferencijoje išsikeltus tikslus dėl nepriklausomos Lietuvos valstybės sukūrimo. Pasak istoriko Alfonso Eidinto, Lietuvos Taryba savo tikslus ir kompetenciją formulavo žymiai plačiau negu vokiečių karo valdžia ir iš karto savo sieki deklaravo viešumoje: „<...>1917 m. rugsėjo 25 d. „Lietuvos Aide“ paskelbtoje savotiškoje deklaracijoje Lietuvos Taryba pabrėžė, kad ji sušaukta ne vien karo sunkumams palengvinti, o jos pagrindinis uždavinys yra atstatyti Lietuvos valstybingumą<...>“⁶³. Bendra nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimo idėja po savo vėliava suvienijo skirtingas lietuvių bendruomenes, tame tarpe ir emigrantus: „<...>Lietuvos Taryba, nors ir nedemokratiškai išrinkta, turėjo ne tik Lietuvos, bet ir kitur gyvenančių lietuvių pasitikėjimą, kuris jai lengvino dirbti siekiant atkurti Lietuvos valstybingumą. Tuo pačiu tai leido Tarybai tvirtinti jog ji veikia visos Lietuvių tautos vardu<...>“⁶⁴.

1917m gruodžio 1 d., lankantis Berlyne, Krašto Tarybos prezidiumo nariai A. Smetona, Steponas Kairys ir Jurgis Šaulys susitiko su Vokietijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnais. Susitikimo metu buvo sudarytas pirmasis preliminarus susitarimas dėl Lietuvos nepriklausomybės sąjungoje su Vokietija. Susitarimo sąlygos nebuvo itin palankios Lietuvai, kadangi su Vokietija ji turėjo būti sujungta bendrom muitų, pinigų ir susisiekiimo sistemomis. Tačiau, esant sudėtingoms politinėms aplinkybėms, Taryba buvo priversta priimti šį susitarimą. Tiesa, jau grįžusi į Lietuvą, Tarybos narių delegacija papildė parsivežtą dokumentą, kuriame atsirado naujų teiginių: „<...> valstybės valdymo formą turįs nustatyti Steigiamasis Seimas, Lietuvos sostinė esanti Vilnius“⁶⁵. Vis dėlto, prasidėjus deryboms dėl separatinių paliaubų tarp Vokietijos ir Sovietų Rusijos, situacija pasikeitė. Vokiečių kariuomenės vadovybės toks dokumentas, kurį pateikė lietuvių delegacija, netenkino. Ji siūlė naujus sutarties teiginius, skelbiančius ne Lietuvos valstybės nepriklausomybę, bet „<...> visų valstybinių ryšių, kurių ji yra turėjusi su kitomis valstybėmis, nutraukimą“⁶⁶. Naujai suformuluotas dokumentas neminėjo

⁶¹ *Lietuvos Valstybės Tarybos Protokolai 1917–1918*, p. 5.

⁶² Gumuliauskas A., *Lietuvos Istorija 1795–2009 m.*, p. 101.

⁶³ *Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918*, sudaryt. Eidintas A., Lopata R, p.9.

⁶⁴ *Ten pat*, p.10.

⁶⁵ *Ten pat*, p. 103.

⁶⁶ *Ten pat*, p. 103.

Vilniaus kaip naujai atkuriamos valstybės sostinės. Žinant lenkų pretenzijas į šį miestą, tokia Vokietijos pozicija buvo labai įtartina. Vis dėlto per konsultacijas vokiečiai sutiko palikti teiginį, kad Vilnius yra Lietuvos sostinė. Taigi, Vilniaus miestas pirmą kartą buvo įvardintas, kaip Lietuvos sostinė, oficialiame Tarybos dokumente. 1917 m. gruodžio 10 d. jis buvo galutinai suderintas. Už dokumento turinį balsavo 15 Tarybos narių. Jonas Vileišis pasisakė prieš, Steponas Kairys, Stanislovas Narutavičius, Aleksandras Stulginskis susilaikė. 23 val. 30min., pasibaigus posėdžiui, dokumentą pasirašė visi Tarybos nariai ir pavedė A. Smetonai, Jonui Smilgevičiui, J. Šauliui įteikti jį vokiečių kariuomenės vadovybei kaip oficialų pareiškimą. 1917 m. gruodžio 11 d. tai ir buvo padaryta⁶⁷.

Kaip pažymi lietuvių istorikas Česlovas Bauža, „<...>Lietuvos Taryba, okupacinės administracijos ir Vokietijos spaudžiama, sprendė du tarpusavyje glaudžiai susijusius, tačiau lyg ir alternatyvius uždavinius: 1) išvengti kaizerinės Vokietijos aneksijos; 2) siekti tautinio valstybingumo laviruojant tarp faktinę valdžią turinčios Vokietijos ir kolonijinių pretenzijų neišsižadėjusios Rusijos“⁶⁸. Tuo labiau, kad bendradarbiavimo su vokiečiais (kurie ir taip faktiškai tuo metu valdė Lietuvos teritoriją) alternatyvai tuo metu praktiškai ir nebuvo galimybių. 1917 m. Rugsėjo 18 – 22 d. Lietuvių Vilniaus konferencijoje J. Šaulys gan tikslai nusakė tuometinę Lietuvos tarptautinę padėtį. „Revoliucinė Rusijos valdžia į lietuvių aspiracijas atsakymo nedavė, kadetai nieko nežada. Prancūzijoje Lietuva nežinoma, Anglija ne kitaip reiškia savo poziciją. JAV kelia tautų apsisprendimo šūkį, tačiau Lietuvos vardo nemini, nemini Lietuvos vardo ir Romos popiežius. Lenkai yra inspiruojami siekti, kad Lietuva būtų prijungta prie Lenkijos<...>“⁶⁹. Į Vakarų valstybių kritiškai vertintas Lietuvos valstybingumo atkūrimo galimybes dėmesį atkreipia ir kitas žymus lietuvių istorikas Edvardas Gudavičius. Jis cituoja Prancūzų enciklopediją, kurioje rašoma apie Lietuvą: „<...>Trumpai ir koncentruotai išreiškianti prancūzų visuomenės požiūrį mažoji Larousse enciklopedija (1906 m. leidimas) Lietuvą apibūdina kaip Rusijos aneksuotos senosios Lenkijos provinciją. O 1926 m. išleista ta pati enciklopedija tokia perspektyva nušviečia jau egzistuojančios valstybės istoriją<...>“⁷⁰. Todėl įvertinant visas šias aplinkybes, visai nenuostabu, kad Lietuvos Taryba taip glaudžiai bendradarbiavo su Vokietija. Bendradarbiavimo su Vokietija naudą toliaregiškai įžvelgė ir A. Smetona dar 1917 Rugsėjo 2 d. skaitytam savo pareiškime teigęs, jog Lietuvai „<...>orientuotis į Rusiją reikštų Lietuvos klausimą paversti vidiniu Rusijos klausimu, o

⁶⁷ Gumuliauskas A., *Lietuvos Istorija 1795–2009 m.*, p. 104.

⁶⁸ Bauža Č., Lietuvos Valstybės aktų paralelės ir skirtingumai, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 96.

⁶⁹ Eiditas A., Nepriklausomybės taktika, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 107.

⁷⁰ Gudavičius E., 1999 metų vasario 16 – osios minėjimo kalba Lietuvos Respublikos Seime, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 122.

orientuotis į Vokietiją – tarptautiniu. Anot jo – „<...>ir dabar vokiečiai vis tik daugiausia reiškia , todėl prie kongreso (aut. past. Paryžiaus Taikos konferencijos) reikia prieiti vokiečių pagalba“. Kaip ir buvo tikėtasi būtent Vokietija išskėlė Lietuvos klausimą tarptautinėje plotmėje. Nors ant lietuvių krito provokiškosios orientacijos šešėlis, tačiau Lietuvos valstybės klausimas jau buvo iškeltas ir Antantei, su juo reikėjo skaitytis ir Lenkija<...>⁷¹.

Pasak K. Buchovskio Bresto taikos sutartyje apibrėžtos ir būsimos Lietuvos ribos, kurias numatė okupantai ir kurios ne itin atitiko etnografines lietuvių teritorijas. Būsimoji valstybė, pavyzdžiui, turėjo apimti dalį buvusių Minsko, Gardino ir Vilniaus gubernijų žemių, taip pat buvo planuojama prijungti Balstogę ir Osvecą prie Bebros. Vokiečiai pasiskubino oficialiai pripažinti krašto nepriklausomybę, nors tai nedaug tepakeitė tuometinę jo padėtį⁷². Kita vertus ir dėl tos pačios tautinės sudėties ypatingai Vilniuje bei jo apylinkėse tiek iš tuometinių tiek iš šiuolaikinių pozicijų kyla daug abejonių⁷³. Lietuvos valstybės teritorijos nustatymo problemą gan aiškiai suvokė ir Antanas Smetona. A. Smetona jau 1917 m. rugpjūtį atvirai išdėstė savo nuogaštavimus dėl būsimos Lietuvos valstybės sienų nustatymo koncepcijos. Anot jo yra skirtingų nuomonių apie Lietuvos teritorijos ribas: „<...>Vieni mano, kad Lietuvos teritorija turėtų apimti tris gubernijas, kiti siūlo nustatyti teritoriją pagal vartojamos kalbos paplitimą, o yra ir tokių kurie siūlo prijungti prie būsimos Lietuvos ir kaimyninių valstybių teritorijas <...>“. Pats A. Smetona teigė, jog teritorijos nustatymo klausimas turi būti sprendžiamas kaip „etnografiškai – tautinis“⁷⁴. Tiesa, tokia sąvoka Lietuvos atveju, kaip ateitis, parodė irgi buvo kvestionuotina.

Po gruodžio 11 - osios dokumento paskelbimo tapo aišku, jog Lietuvos politinis elitas tiesiog neįsivaizduoja valstybės be Vilniaus ir neketina leisti į kompromisus net su tuo metu okupacinės Vokietijos kariuomenės vadovybe. Šis aktas iš esmės neatkūrė Lietuvos valstybės nepriklausomybės. Kadangi ir po jo paskelbimo krašte šeimininkavo vokiečių kariuomenė. Jis buvo labiau naudingas Vokietijai Bresto taikos derybose su Sovietų Rusija. Vokietija teisiškai susisaisė politiniais ryšiais su Lietuva, kadangi dokumentas turėjo atspindėti lietuvių tautos apsisprendimą. Jį pateikusi Vokietija privertė teisiškai atsisakyti bolševikus pretenzijų į Lietuvos teritoriją. Visgi buvo pasiektas, kad dokumento pirmojoje dalyje paskelbta apie nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą su sostine Vilniuje: „Lietuvos Taryba, kuri, kaip pripažįsta krašto ir užsienio lietuviai, vienintelė įgaliota atstovauti lietuvių tautai, remdamasi pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir 1917 m. rugsėjo mėn. 18-23 d. Vilniuje vykusios lietuvių konferencijos susitarimu, skelbia

⁷¹ Eiditas A., Nepriklausomybės taktika, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 106.

⁷² Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, p. 140.

⁷³ Merkys A., *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1795–1918 m.*, p. 68–95 .

⁷⁴ Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918 , sudaryt. Eidintas A., Lopata R, p.7.

nepriklausomos Lietuvos valstybės atkūrimą su sostine Vilnium ir jos atskyrimą nuo visų valstybinių ryšių, kurie kada nors yra buvę su kitomis valstybėmis“⁷⁵.

Dėl realios galimybės Vilnių matyti kaip Lietuvos sostinę abejojo ir Didžiosios Vakarų Europos valstybės. Tų pačių metų pradžioje Didžioji Britanija laikėsi nuostatos, kad faktinė Lietuvos sostinė yra Kaunas, o tuo tarpu Vilnius etniškai nebūdamas lietuviškas miestas turėtų priklausyti Lenkijai⁷⁶.

Atsižvelgiant į sudėtingas politines aplinkybes, net ir tokio Lietuvai ganėtinai nepalankaus dokumento pasirašymą galima traktuoti kaip Tarybos diplomatinį laimėjimą. Nors Lietuva ir išliko Vokietijos įtakos zonoje, tačiau kartu ir žengė dar vieną žingsnį visiškos nepriklausomybės atgavimo link. Be to, ji jau turėjo oficialiai apibrėžtą teritoriją su sostine. Referuodamas Lietuvos valstybės Tarybos darbo rezultatus, Č. Bauža mano jog, „<...>nekalbant apie žinomus įsipareigojimus Vokietijai, išplaukiančius iš šio nutarimo antrosios dalies, pažymėsime, kad minėtu aktu deklaruodama Lietuvos valstybę atsiribojo <...>„nuo visų jos valstybinių ryšių, kuriuos ji yra turėjusi su kitomis tautomis“ <...>, t.y. su buvusiu faktiniu suverenu – carų Rusija ir istoriniu unijiniu partneriu Lenkijos valstybe<...>“⁷⁷.

Tokia politinių įvykių eiga neliko be atgarsio ir pačioje Lenkijoje. Nors lenkai tuo metu taip pat dar tik stengėsi įtvirtinti savo nepriklausomybę, bet kartu išreiškė neigiamą nuomonę dėl Lietuvos valstybės nepriklausomybės atstatymo.

1.2. Vasario 16 d. aktas

Paskelbus gruodžio 11-osios aktą Lietuvoje iš esmės, kaip jau minėta, niekas nepasikeitė. Kraštas ir toliau buvo niokojamas okupantų. Taryba kvietė Vokietiją pripažinti nepriklausomybę ir leisti kurti civilinę valdžią, tačiau į šiuos prašymus nebuvo atsakyta. Taip klostantis įvykiams, Tarybos narių tarpe kilo nesutarimai. Pradėta abejoti gruodžio 11-osios akto nauda Lietuvai. Dokumentas buvo labai pavojingas, nes, juo remiantis, Vokietija galėjo aneksuoti Lietuvą⁷⁸. Kilo didelis nepasitenkinimas lietuvių visuomenėje, kadangi žmonės nežinojo visų

⁷⁵ *Ten pat*, p. 157.

⁷⁶ Didžiosios Britanijos politinės žvalgybos biuro informacija užsienio reikalų žinybai apie vokiečių okupuotas Rusijos teritorijas, *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918: Lietuvos nepriklausomybės genezė*, p. 197.

⁷⁷ Bauža Č., Lietuvos Valstybės aktų paralelės ir skirtingumai, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 96.

⁷⁸ Gumuliauskas A., *Lietuvos Istorija 1795–2006 m*, p. 105.

Tarybos diplomatinė niuansų. Tuo tarpu sovietai protestavo, kad Taryba nėra demokratiškai išrinkta, todėl negalinti išreikšti lietuvių tautos valios.

Visos šios aplinkybės vertė Tarybą taisyti gruodžio 11-osios akto turinį. Dokumento pabaigoje Taryba įrašė pataisą apie Steigiamąjį Seimą. Ši institucija, išrinkta demokratiniu būdu, turėjo nustatyti Lietuvos valstybės vidaus tvarką ir santykius su kaimynais. Sausio 8 d. Taryba norėjo savarankiškai skelbti Lietuvos nepriklausomybę ir atsikratyti pažadų Vokietijai. Tačiau tą pačią dieną paaiškėjo, kad okupantai nesutinka nieko keisti gruodžio 11 d. akte ir Tarybą laiko tik patariamąja institucija⁷⁹. Po tokių įvykių pasitikėjimas Vokietijos valdžia dar labiau sumažėjo.

Kilus nesutarimams Tarybos narių tarpe, iš jos pasitraukė keturi nariai (S. Kairys, Stanislovas Narutavičius, Jonas Vileišis ir Mykolas Biržiška). Toks Tarybos skilimas sukėlė daugumos narių nerimą ir galiausiai po ilgų derybų išėjusieji grįžo. Tačiau, norėdama susigrąžinti išėjusius narius, Taryba turėjo sutikti su jų keliamomis sąlygomis. Pagrindinė sąlyga buvo jų pasiūlyto turinio teksto dėl Lietuvos nepriklausomybės priėmimas. Šio dokumento turinys ir tapo vasario 16- sios akto pagrindu.

1918 m. vasario 16 d. Taryba nusprendė žengti labai drąsų politinį žingsnį. Apie 12 val. 30 min. Vilniuje, Didžiosios gatvės name Nr. 30, buvo pasirašytas vasario 16 d. Nepriklausomybės aktas⁸⁰. Šio akto turinys vasario 19 d. buvo išspausdintas laikraštyje „Lietuvos aidas“. Tačiau vokiečiai šį laikraščio numerį konfiskavo. Vasario 16 d. akte skelbiama, jog Lietuvos Taryba savo posėdyje vienu balsu nusprendė kreiptis į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu: „Lietuvos Taryba kaip vienintelė Lietuvių tautos atstovybė, remdamasi pripažintąja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo m. 18-23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą, demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sotine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių kurie yra su kitomis tautomis. Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo nustatyti kiek galima greičiau sušauktas Steigiamasis Seimas, demokratiniu būdu visų jos gyventojų išrinktas.“⁸¹. Kaip taikliai pastebi E. Gudavičius, vasario 16 – osios akte nekalbama apie valstybės sienas, bet yra akivaizdu, kad jos turėjo atitikti numanomą lietuvių etninę teritoriją. „<...>Tačiau ši teorija nebuvo vienalytė, juo labiau apie vienalytiškumą nebuvo galima kalbėti, siekiant bent minimalių istorinės Lietuvos ribų. Apie Vilnių akte užsiminta ne šiaip sau: jo būtinai reikėjo, norint pasiremti Lietuvos valstybės istoriškumo

⁷⁹ Ten pat, p. 105.

⁸⁰ Ten pat, p. 106.

⁸¹ Lietuvos Taryba skelbia nepriklausomybę., *Lietuvos aidas*, 1918 02 19, p. 1, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=66433>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2011 07 12].

argumentu. Visų gyventojų išrinkto Steigiamojo Seimo lemiamas balsas vienu metu turėjo išspręsti ir lietuvių tautinės valstybės, ir tautinių mažumų gyvavimo teisių klausimą<...>⁸².

Vokiečių reakcija buvo greita. Vokietijos vadovybė pareiškė nepasitenkinimą vasario 16 – osios akto priėmimu, tačiau Lietuvos Taryba greitai (vasario 28 d.) davė raštišką atsaką ramindama vokiečius. Vienas iš šio dokumento punktų skelbė, kad „Tarybos š. m. vasario 16 d. nutarimas visai neprieštarauja 1917 m. gruodžio 11 d. nutarimui. O kitas punktas skelbė jog „Lietuvos Taryba tikisi, kad vokiečių valdžia pagal 1917 m. gruodžio 10 d. aktą netrukus pripažins Lietuvos nepriklausomybę., <...> Be to padės pagal jos 1918 m. vasario formulę notifikuoti Lietuvos nepriklausomybę kitoms valstybėms ir taip pat per taikos derybas su kariaujančiomis valstybėmis pasiekti nepriklausomos Lietuvos valstybės pripažinimą“⁸³.

Taigi nors Lietuvos būklė vokiečių okupacijos metais buvo labai sudėtinga, lietuvių diplomatai iš jos sugebėjo išgauti maksimumą. Šiuo klausimu panašios nuomonės laikosi ir šiuolaikinės lietuvių istoriografijos atstovas A. Kasparavičius. Pasak jo <...> „socialiai, ekonomiškai vokiečių okupacinis režimas buvo labai žiaurus. Politiškai – naudingas. Tai kaina, kurią Lietuva sumokėjo, kad ji *de facto* išeitų iš Rusijos imperijos jurisdikcijos. Atsirado galimybė modeliuoti savo politinę ateitį į Vakarus <...>⁸⁴. Panašios pozicijos laikosi ir A. Gaigalaitė. Ji tuometinę situaciją nusako dar konkrečiau teigdama, jog „<...>1918 m. Skelbti nepriklausomos valstybės atkūrimą geopolitinės aplinkybės buvo itin palankios, nes susidūrė Rusijos ir kitų Antantės šalių politiniai interesai<...>⁸⁵. Tuo labiau, kad palankesnės progos atkurti savo valstybingumą lietuviams vargu ar būtų pasitaikę. Kaip svarsto istorikas S. Jegelevičius, nepriklausomybės paskelbimo uždelsimas metams ar net keliems mėnesiams būtų turėjęs pražūtingų Lietuvos valstybingumui padarinių. Jeigu ne 1918 m. vasario 16 – oji, tai 1919 m. padaryti tą patį jau būtų buvę vėlu: „<...>Tuo metu mes, ko gero jau būtume buvę arba Lenkijos valstybės, arba administracinio darinio LitBelo SSR sudėtyje. Galimas dar vienas variantas – padalyti tarp Lenkijos ir LitBelo<...>⁸⁶.

Analizuodamas Lietuvos Tarybos veiklą, Č. Bauža konstatuoja, jog: „<...> apibūdindami politinių įvykių grandinę ir teisinių aktų seką pastebėsime, kad Taryba laviravo, darė nuolaidas, kai kada net abejotinus sprendimus, tačiau niekada neišsižadėjo pagrindinio siekio ir

⁸² Gudavičius E., 1999 metų vasario 16 – osios minėjimo kalba Lietuvos Respublikos Seime, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 123.

⁸³ Lietuvos Tarybos pranešimas – paaiškinimas Vokietijos reichskancleriui, jog vasario 16 d. nutarimas neprieštarauja gruodžio 11 d. nutarimui, *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915–1918: Lietuvos nepriklausomybės genezė*, p. 287.

⁸⁴ Grigolytė R., *Vasario 16 – osios Lietuva: kokia ji buvo?*, <http://lzinios.lt/lzinios/Istorija/vasario-16-osios-lietuva-kokia-ji-buvo-/173800> [prieiga per internetą žūrėta 2014 02 16]

⁸⁵ Gaigalaitė A., *Vasario 16 – oji – objektyvus dėsningumas ar atsitiktinumas*, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 112.

⁸⁶ Jegelevičius S., *Vasario 16 d. prasmė*, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 175.

tikslo – Lietuvos nepriklausomybės<...>“⁸⁷. Kaip pastebi kitas lietuvių istorikas A. Eidintas, „<...> dalis prancūzų ir lenkų autorių, turėdami daugiau politinius tikslus, vaizdavo Lietuvos Tarybą kaip vokiečių specialųjį tvarinį, neretai taip traktuodami net pačios valstybės atkūrimą. Dogmatinės pažiūros akivaizdžios ir Lietuvos TSR istorikų darbuose, kuriuose Lietuvos Tarybos veikla aprioriškai vadinta net išduodančia lietuvių liaudies interesus, kartais net taip pavaizduojant reikalą, jog Taryba ir tesvajotoj Lietuvą „užrašyti“ Vokietijai<...>“⁸⁸.

Nors vasario 16 d. aktas ir buvo didelis Lietuvos Tarybos taktinis laimėjimas, tačiau jo pripažinti niekas neskubėjo (išskyrus 1918–03–23 Vokietiją). Galiausiai, vokiečiams pralaimėjus karą ir išvedus savo kariuomenę iš Lietuvos teritorijos, iškilo nauja grėsmė. Neslėpdama savo ketinimų atkurti Abiejų Tautų Respubliką, Lenkija planavo karinę intervenciją į Lietuvos teritoriją. Lenkijos vadovybė nenorėjo pripažinti Lietuvos nepriklausomybės ir ketino jėga užimti jei ne visą Lietuvą, tai bent jau Vilniaus kraštą. 1918 m. vasarą atrodė jog dvišalius valstybinius santykius tarp Lietuvos ir Lenkijos pavyks sureguliuoti be didesnių konfliktų. Birželio 30 d. Berlyne Lenkijos vyriausybės atstovas Adamas Roikeris ir Lietuvos Tarybos atstovai A. Voldemaras kartu su K. Olšausku pasirašė dokumentą dėl Lietuvos ir Lenkijos santykių sureguliuavimo. Tiesa trečias punktas skelbė jog „<...> sienų atžvilgiu priimamas principas bendros sienos, kuri bus nustatyta bendru susitarimu, atsižvelgiant į etnografinius, istorinius, ir ekonominius principus“⁸⁹

„Sukalbama“ Vokietijos karinės vadovybės poziciją Lietuvos nepriklausomybės atžvilgiu pirmiausiai žinoma galima paaiškinti kaizerinės imperijos pralaimėjimu I – jame pasauliniame kare. Tačiau reikia nepamiršti, kad Vokietija taip pat neketino taip lengvai paleisti iš savo įtakos Lietuvos, turėdama Rytų Pabaltijo regione ilgalaiškių strateginių planų. Tuo tarpu, anot istorikės A. Gaigalaitės, Vokietijai Lietuva buvo reikalinga, kaip „tiltas į Rusiją“⁹⁰. Lietuva, kaip didžiųjų Vakarų ir Rytų susikirtimo taškas, buvo ir ateityje. Kauno srities krašto viršininko, barono fon Geilo 1919 m. balandžio 30 d. rašytame dokumente Vokietijos vyriausybei, nusakomos pagrindinės Vokietijos užsienio politikos gairės Lietuvos atžvilgiu, kurios ateityje ir buvo vykdomos. Dokumente rašoma, kad „<...> savarankiška Lietuva po kelerių metų taps Lenkijos priedėliu. „Lenkiška Lietuva atskirs mus nuo Rusijos apsups Rytų Prūsiją ir grės jos vokiškumui <...> Norėdami sudaryti kliūtis lenkams turime Lietuvos valstybę, kuriai mes ir padėjome atsirasti, remti tol, kol ji mums bus reikalinga. Bet kiekviena priemonė turi būti rūpestingai patikrinta, kad

⁸⁷ Bauža Č., Lietuvos Valstybės aktų paralelės ir skirtingumai, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 96.

⁸⁸ Eidintas A., Nepriklausomybės taktika, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 104.

⁸⁹ Kiaupa Z., *Lietuva dvidešimtajame amžiuje: Lietuvos Respublika 1918 – 1940 m.*,

<http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-10.pdf> , [prieiga per internetą žiūrėta 2014 02 10]

⁹⁰ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 14.

nepakenktumėm norimam būsimam vystymuisi <...>“. Anot fon Geilo, reikia visomis priemonėmis didinti lietuvių ir lenkų prieštaravimus ir jeigu pavyks perduoti Lietuvą Rusijai, prieš tai nesukėlus tarptautinio skandalo, tai būtų didelis Vokietijos užsienio politikos laimėjimas⁹¹.

Vasario 16 - osios aktą Lenkijos valstybės vadovas J. Pilsudskis netiesiogiai pavadino vokiečių interesų dangstymą Pabaltijyje lietuvių rankomis. Lenkijoje, 1918 m. gruodžio 12 d. Ministrų Tarybos posėdyje, svarstytas ginkluotų karinių pajėgų pasiuntimo į Vilnių klausimas. Iš valstybės išdo karo reikalams kresuose išskirta dvidešimt milijonų lenkiškų markių⁹². Lenkijos maršalas pats būdamas lietuvių kilmės lenkas kaip ir daugelis to meto žymių visuomenės veikėjų nenorėjo ir ko gero negalėjo atsisakyti ATR valstybės piliečio sąvokos, nors ši sąvoka jau neatitiko to laiko nacionalistinės ideologijos realijų⁹³. Vietinių lenkų sujudimas kilo ir Vilniuje. Lenkų komitetas 1918 m. gruodžio 28 d. Vilniuje surengė mitingą. Jo priimtoje rezoliucijoje prašoma Varšuvos vyriausybės atsiųsti Lenkijos reguliariąją kariuomenę⁹⁴. Nors, remiantis Nepriklausomybės akto turiniu, Vilniuje ir jo apylinkėse gyvenę lenkai taip pat buvo Lietuvos piliečiai, tačiau, akivaizdu, jog jie nenorėjo integruotis ir pripažinti svarbiausių valstybės vidaus tvarką reglamentuojančių dokumentų. Tiesa vietinių lenkų tarpe kaip tapo aišku ir po dvejų metų (kai miestas jau buvo užimtas Lenkijos kariuomenės dalinių) nebuvo vieningos valstybės vizijos kurioje jie norėtų matyti Vilniaus miestą. Pagal 1920 m. vasario mėnesį Maciejaus Gloriegerio ataskaitą dėl Vilniaus lenkų nuostatos priklausymo Lenkijai formos, išryškėjo nuomonių skirtumai. Dvarininkai išreiškė norą sugrįžti į 1772 m., t.y. buvusios Abiejų Tautų Respublikos, sienų; tautinės demokratijos atstovai siūlė kuo greičiau įgyvendinti Civilinės rytų žemių valdybos apimtų teritorijų inkorporaciją į Lenkijos valstybę; tik negausi demokratų bei krajovcų grupelė rėmėsi federacijos principu⁹⁵.

Netrukus po anksčiau minėto Ministrų Tarybos posėdžio Lenkijoje, Vilnius buvo užimtas Lenkijos kariuomenės, o permainingai vykstant karui tarp pastarosios ir Sovietų Rusijos, ši teritorija ėjo iš rankų į rankas. Taigi, nors oficiali Lietuvos Respublikos sostinė tiek gruodžio 11d., tiek vasario 16 d. aktuose ir buvo įvardijamas Vilnius, tačiau reali situacija vertė Lietuvos vyriausybę sostinę perkelti į Kauną⁹⁶. Tiesa, Lietuvai kurį laiką, pasinaudojus Sovietų Rusijos su

⁹¹ Eidintas A., Kelias į vasario šešioliktąją, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R., 2007, p. 103.

⁹² *Dokumenty i materialy do historii stosunkow polsko – radzieckich*, Warszawa, 1961, t. 2, p. 27, žr.: Žepkaitė R., *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 34.

⁹³ Gumuliauskas A., *Juozas ar Juzefas Pilsudskis: lietuvių tautinio identiteto problema tarpukariu*, <http://www.minfolit.lt/arch/21501/21852.pdf> [prieiga per internetą žiūrėta 2011 05 21].

⁹⁴ *Dokumenty i materialy do historii stosunkow polsko – radzieckich*, Warszawa, 1961, t. 2, p. 27, žr.: Žepkaitė R., *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, p. 35.

⁹⁵ Pukszo A., Inkorporuotojai prieš federalistus, *Darbai ir Dienos 40*, Vytauto Didžiojo universitetas, p. 26.

⁹⁶ Gumuliauskas A., *Istorija, 70 t.*, Dar kartą Vilniaus klausimu, *Istorija* http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=119&Itemid=57, [prieiga per internetą žiūrėta 2011 05 21].

Lenkija karu, buvo pavykę atgauti Vilnių. Istorinės sostinės atgavimas užfiksuotas Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartyje. Tačiau pastaroji historiografijoje vertinama nevienareikšmiškai. Antai A. Gumuliauskas šiuo klausimu rašė: „Atrodė, kad situaciją iš esmės gali pataisyti 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos – Sovietų Rusijos taikos sutartis. Pasirašius šį dokumentą, 1920 m. rugpjūčio 22 d. bolševikai pasitraukė iš Vilniaus ir perdavė jį lietuviams. Tačiau Sovietų Rusija sugebėjo išgauti iš Lietuvos delegacijos dokumentą (sutarties 2 straipsnio priedą), pagal kurį faktiškai buvo pateisinami Maskvos veiksmai siekiant paversti Lietuvą savo karinių veiksmų su Lenkija zona. Tokia priverstinė sąjunga su bolševikais, turint galvoje J. Pilsudskio antikomunistinę poziciją, tapo uždelsto veikimo bomba.“⁹⁷. Kaip paaiškėjo vėliau, ta sutartis sukėlė daug neigiamų pasekmių Lietuvai, diskredituodama ją Vakarų Europos valstybių akyse. Lenkija puikiai panaudojo šią sutartį savo antilietuviškoje propagandoje teigdama, jog tokia valstybė, kuri kolaboravo pradžioje su vokiečiais vėliau su bolševikais nėra verta tarptautinės visuomenės pasitikėjimo.

Kaip teigia K. Buchovskis vėlesnėje <...>, „lietuvių tautinėje mitologijoje vasario 16 d. aktui suteikta daug daugiau reikšmės nei buvo tikrasis to įvykio vaidmuo. Lietuviams didžiulę psichologinę reikšmę turėjo nepriklausomybės paskelbimas būtent sostinėje Vilniuje. Apie šį faktą buvo suskurta legenda, kuri turėjo patvirtinti Vilniaus lietuviškumą ir jo organišką ryšį su lietuvių tautiniu valstybingumu“⁹⁸. Vertinant retrospektyviai nėra sudėtinga paaiškinti tokį sutarties sureikšminimą lietuvių visuomenėje. Naujai besikuriančiai valstybei kaip ir visoms šalims reikalingi simboliai su kuriais visuomenė galėtų sieti savo tautinį identitetą, be to iškilmingi valstybinių švenčių minėjimai skatina pilietiškumą, bei lojalumą savo šaliai. Labai išraiškinga ši teiginį patvirtinanti citata galėtų būti iš 1920 m. vasario 16 – osios minėjimo proga paimto interviu kuriame A. Merkys pasisakė nepriklausomybės dienos švietimo klausimu. Ministro padėjėjas tuomet sakė: „kuo iškilmingiau yra šiandien švenčiama Nepriklausomos Lietuvos atgimimo diena, tuo lengviau mums bus atsispirti prieš vidaus ir oro tėvynės priešus, nes vieni ir antri pamatys kaip šalis trokšta būti savarankė ir laisva“⁹⁹. Net ir vertinant be patetikos, šis teiginys atspindi parastą tiesą, kad tuo metu Lietuvai buvo būtinas toks kaip K. Buchovskis vadina „mitologizavimas“. Kiek kitokį požiūrį šio nepriklausomybės akto svarbos klausimu yra išreiškę lietuvių istorikas Egidijus Aleksandravičius. Pasak tyrinėtojo, „<...>iki 1918 metų LDK politinės praeities ir suverenumo faktai pasauliui nieko nebereiškė.<...>Bet Lietuvos Respublikos pripažinimas buvo tas aktas, kurio Vakarams arba didžiosioms galybėms jau nebebuvo galima išsiginti. Jis buvo neatšaukiamas“¹⁰⁰. Dalinai tokiai nuomonei pritaria ir A. Eidintas anot jo „Žvelgiant istoriškai matyti, kad pats aktas

⁹⁷ *Ten pat.*

⁹⁸ Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, p. 138.

⁹⁹ Ką jums reiškia vasario 16 – oji?, *Lietuva* 1920 02 16, p. 3. Žr.: Basanavičius J., Dėl vasario 16 dieną paskelbtos nepriklausomybės, *Vilniaus miesto istorijos skaitiniai*, sudaryt. Manelis E, Samavičius R, p. 490.

valstybės nesukūrė. Valstybės atkuriamos ne deklaracijomis ir parašais. Tačiau tai nemenkinančios akto simbolinės reikšmės<...>¹⁰¹. Tuo pačiu A. Eidintas dar priduria, jog net jei vasario 16 – osios nepriklausomybės aktas būtų likęs tik popieriuje, „<...>jis būtų svarbus ano meto lietuvių visuomenės politinės orientacijos dokumentas<...>“¹⁰².

2.Suvalkų sutartis ir jos sulaužymas

2.1 Sutarties sudarymo ir nesilaikymo priežastys bei prielaidos – vertinimai šiuolaikinėje istoriografijoje

1920 m. vykstant karui tarp Lenkijos ir Sovietų Rusijos lietuvių diplomatai buvo priversti siekti savo valstybei palankų rezultatų laviruodami tarp abiejų kariaujančių pusių. Po tais pačiais metais pasirašytos Taikos sutarties su sovietais Lietuva jos pagrindu rugpjūčio pabaigoje atsiėmė oficialią sostinę Vilnių. Nors to paties mėnesio 28 d. Lietuva išsiuntė notą Lenkijos vadovybei apie savo neutralumo laikymąsi pastarosios kare su Sovietų Rusija, Lenkija persvėrusi karo eigą savo naudai užpuolė Lietuvą. Lenkų kariuomenei užėminėjant lietuvių pozicijas ir veržiantis gilyn į kaimyninės valstybės teritoriją į konfliktą įsikišo ir Tautų Sąjunga. Rugsėjo 14 – 18 dienomis Kalvarijoje vykusiose derybose Tarpininkaujant ir Tautų Sąjungos atstovams jokių apčiuopiamų rezultatų pasekti nepavyko. Taigi buvo tęsiami karo veiksmai. Tačiau po dviejų savaičių rugsėjo 29 d. surengus derybas Suvalkų mieste, spalio 7 d. buvo pasirašyta to paties miesto pavadinimo sutartis kurios pagrindu buvo nutraukti karo veiksmai. Buvo nustatyta nauja demarkacinė linija ir lenkų kariniai daliniai atitraukti už linijos. Teritorinės pretenzijos turėjo būti paliktos spręsti vėlesnių derybų keliu, o nustačius minėtą demarkacinę liniją Vilnius vėl atiteko Lietuvai. Tačiau sutarčiai dar nespėjus įsigalioti lenkų generolas L. Želigovskis slapto J. Pilsudskio įsakymu spalio 8 d. pradėjo karo veiksmus prieš Lietuvą. Karinė akcija buvo pridengta neva Želigovskio savavališkais veiksmais nepriklausiusiais nuo Lenkijos vadovybės nurodymų. Be to tuo metu Lenkijos propaganda prancūzų spaudoje ir diplomatinuose sluoksniuose įrodinėjo, kad gen. Želigovskis ir jo kariuomenė esą Vilniaus krašto gyventojai ir kad įvyko skilimas tarp Kauno ir Vilniaus, Kauno vyriausybė susidėjusi su bolševikais ir jų sąjunga nukreipta prieš lenkus, o

¹⁰⁰ Aleksandravičius E., Politinio epo saskambiai: tarp vasario 16 – osios ir kovo 11 – osios, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 94.

¹⁰¹ Eidintas A., Kelias į vasario šešiolikąją, *Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena*, sudaryt. Manelis E., Samavičius R, 2007, p. 102.

¹⁰² Lietuvos Valstybės Tarybos protokolai 1917–1918, sudaryt. Eidintas A., Lopata R, p.13.

Vilniaus gyventojai panoro susijungti su lenkais prieš bolševikus¹⁰³. Lietuvių kariniams daliniams sumušus lenkų pajėgas lapkričio 19 – 21 d. prie Širvintų ir Giedraičių Lietuvos kariuomenė perėjo į puolimą, bet įsikišus Tautų Sąjungai nutraukė karo veiksmus. Tačiau konfliktas derybų keliu taip ir nebuvo išspręstas beveik Pirmosios Lietuvos Respublikos nepriklausomybės laikotarpi¹⁰⁴. Tuo pačiu kaip pastebi tyrinėtojas Č. Laurinavičius <...> „demarkacijos linija nustatyta 1920 m. spalio 7 d. tapo viso tolimesnio Lietuvos ir Lenkijos konflikto dviprasmybių simboliu“¹⁰⁵.

Ko gero negalima kaltinti lietuvių ir nesistengus teritorinį konfliktą išspręsti dvišaliu susitarimu kurio sąlygos būtų priimtinos abiem valstybėms. Kaip teigia A. Kasparavičius 1920 m. gruodžio viduryje <...> „Kaunas pabandė betarpiškai rasti *consensus omnium* su Varšuva, t. y. „lenkuojančią“ lietuviškų etnografinių žemių visuomenę disciplinuoti ir subordinuoti Lietuvos valstybei padedant pačiai Lenkijai“. Tuo tikslu iš Kauno į Varšuvą buvo pasiųsta speciali delegacija. Lenkijos vyriausybei buvo įteiktas memorandumas siūlęs būdus ir sąlygas kaip sureguliuoti tarpvalstybinius Lietuvos – Lenkijos santykius. Memorandume buvo nurodoma, kad Lietuva iš Lenkijos reikalauja būti pripažinta suvereni valstybė 1920 m. liepos 12 d. Lietuvos – Rusijos Taikos sutartimi „nustatytose sienose“ savo ruožtu ji pažadėjo Lenkijai laisvą tranzitą prie jūros, plačias lenkų tautinės mažumos teises, o sieną ties Suvalkų gubernija nustatyti bendru susitarimu. Vilnius turėtų būti skelbiamas visos Lietuvos sostine¹⁰⁶. Deja lenkų pusės galimybė susitarti su lietuviais tiesioginių derybų keliu nesudomino. Nors kaip pažymi jau minėtas A. Kasparavičius „mūsų supratimu, gana racionalūs ir kompromisiniai Kauno siūlymai galėję tapti pagrindu šalių rimtoms deryboms bei susitarimui, Varšuvos nesudomino. Lenkija Vilnių Lietuvai sutiko pripažinti tik po abiejų šalių unijos ar federacijos“¹⁰⁷.

Priešišką Lenkijos poziciją galima lengviau suprasti nagrinėjant maršalo J. Pilsudskio planus susijusius su Vilniaus kraštu. Kaip rodo naujausi istoriniai tyrimai Pilsudskis, bet kokiu derybų Suvalkuose baigties atveju ketino pulti Lietuvą. Buvo rengiamas ginkluotas maištas Vilniuje kuris turėjo būti pavaizduotas kaip vietos gyventojų siekis prijungti miestą prie Lenkijos. Maršalas

¹⁰³ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 52.

¹⁰⁴ Gumuliauskas A., *Lietuvos Istorija 1795-2009 m.*, p. 147 – 149.

¹⁰⁵ Laurinavičius Č., Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos 1920 m. santykių aspektai, *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos. Umowa Suvalska: fakty i interpretacje*, sudaryt. Laurinavičius Č., Vilnius, 2013, p. 70.

¹⁰⁶ Lietuvos delegacijos deklaracija 1920 12 20 pateikta Lenkijai // Lietuvos Centrinis valstybės archyvas (toliau – LCVA), f. 383, ap. 7, b. 142, l. 122–124. (Įdomu, jog šios deklaracijos kopija 1921 m. pradžioje kažkoku būdu atsidūrė ir Maskvoje) // Rusijos Federacijos Užsienio politikos archyvas (toliau – RFUPA), f. 04, ap. 27, apl. 181, b. 19, l. 13.), žr.: A.Kasparavičius., *Dvi tautos istorijos ir emocijų nelaisvėje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukaryje*, <http://kulturaenter.pl/dvi-tautos-istorijos-ir-emociju-nelaisveje-lietuvos-lenkijos-santykiai-tarpukaryje/2011/02/>, [prieiga per internetą žiūrėta 2011 06 28].

¹⁰⁷ Lietuvos delegacijos Varšuvoje vadovo J. Staugaičio 1920 12 22 pranešimas į Kauną vyriausybei // LCVA, f. 383, ap. 7, b. 142, l. 18., žr.: A.Kasparavičius., *Dvi tautos istorijos ir emocijų nelaisvėje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukaryje*, <http://kulturaenter.pl/dvi-tautos-istorijos-ir-emociju-nelaisveje-lietuvos-lenkijos-santykiai-tarpukaryje/2011/02/>, [prieiga per internetą žiūrėta 2011 06 28].

vylėsi, kad derybos Suvalkuose truks ilgai, galbūt iki planuojamo „maišto“ Vilniuje pradžios, o tai turėjo priversti lietuvius nutraukti derybas. Tokiu būdu karininkai ir kareiviai Vilniaus krašte kaip jį atstovaujantys gyventojai turėjo įvykdyti maršalo plano dalį¹⁰⁸. Pačių derybų Suvalkuose eigoje lenkai vykdydami J. Pilsudskio valią badė daryti kuo didesnę spaudimą ir lietuviams ir tretiems asmenims bandydami išgauti palankesnes Lenkijai sutarties nutartis ar bent užvilkinsi patį procesą. Lenkų diplomatai nepaliaujamai visiems konferencijos dalyviams be paliovos piršo teiginį jog „Lenkija esanti civilizacijos gynėja nuo bolševikinių ordų, o Lietuva silpniausia grandis bendrame Europos gynybiniame fronte“¹⁰⁹. Taigi karinis konfliktas jau buvo užprogramuotas lenkų maršalo planuose. Jo nebaimino ir Tautų Sąjungos galimos sankcijos nes jis tiesiog rimtai nevertino šios organizacijos galimybių daryti įtaką tokiems konfliktams. Maršalo manymu Tautų Sąjunga rimtai negalinti įtakoti karinių konfliktų nes neturi tam priemonių¹¹⁰. Lenkija naudojosi naryste tarptautinėje organizacijoje rimtai nežiūrėdama į jos statutą. Tačiau baimindamasi itin griežtos Vakarų valstybių reakcijos ir prarasti Prancūzijos palaikymą buvo priversta, bent jau formaliai atsižvelgti į kitų narių reakcijas. Kaip pažymi Lenkijos ir Lietuvos konfliktą Tautų Sąjungoje tyrinėjęs G. Vilkelis <...> „1920 m. sulaužydama Tautų Sąjungos rugsėjo 20 d. nutarimą dėl demarkacijos linijos bei Suvalkų sutartį, Lenkija pademonstravo kaip galima nesiskaityti su Tautų Sąjunga ir vykdyti agresiją“¹¹¹. Tai, kad tarptautinė bendrija negali kontroliuoti situacijos įsitikino ir lietuvių diplomatai. Norėdami užtikrinti saugumą ir stabilumą Rytų Europoje jie T. Sąjungos diplomatai užtikrino Lietuvos vadovybę, kad Lenkija laikysis Spa konferencijos nutarimų, o jeigu lenkai į Vilnių įsiveržtų, tai visi sąjungininkai bus prieš juos ir jie lenkus iš ten privers pasitraukti¹¹². Taigi tarptautinė bendruomenė šiuo atveju tik patvirtino Pilsudskio nuomonę ir parodė savo bejėgiškumą.

Lenkija pati pažeidusi Suvalkų sutarties nuostatus, kaltino Lietuvą artimu bendradarbiavimu su bolševikais. Tuo pačiu lenkai nesilaikė ir Vakarų Europos valstybių nutarimų Spa konferencijos pagrindu vykusios 1920 m. liepos mėnesį. Į tai, rugsėjo 4 d. Lenkijos užsienio reikalų ministras Eustachius Sapiega atsakė jog Spa konferencijos sutartis neįpareigoja Lenkijos, nes Didžioji Britanija neįstengė paveikti Sovietų Rusijos nekirsti N. Kerzono linijos¹¹³. Lenkų

¹⁰⁸ Radziwoniwicz T., Lenkijos ir Lietuvos derybos Suvalkuose 1920 metų rugsėjo 30 – spalio 8 dienomis, *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos. Umowa Suvalska: fakty i interpretacje*, sudaryt. Laurinavičius Č., Vilnius, 2013, p. 21.

¹⁰⁹ Laurinavičius Č., Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos 1920 m. santykių aspektai, *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos. Umowa Suvalska: fakty i interpretacje*, sudaryt. Laurinavičius Č., Vilnius, 2013, p. 69.

¹¹⁰ Pobog – Malinowski W., *Najnowsza historia polityczna Polski*. T. 2. London.1967. S. 691., žr.: Vilkelis G., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, p. 47.

¹¹¹ Vilkelis G., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, p. 204.

¹¹² J. Purickio 1920 m. spalio 12 d. pranešimas iš Paryžiaus // LCVA. – F. 383. – Ap. 7 ž. – B. 73. – L. 46., žr.: Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 53.

istorikas K. Buchovskis siūlo išgyvendinti iš istoriografijos tokį terminą kaip „Vilniaus okupacija“¹¹⁴ ir pripažinti faktą jog lietuviai Lenkijos karo su Sovietų Rusija metu taip pat buvo pažeidę neutralitetą, taigi dalį kaltės dėl konflikto turėtų prisiimti ir Lietuva. Nors vyriausybė Kaune deklaravo neutralitetą Lenkijos ir bolševikų Rusijos kare, lietuvių daliniai dažnai tą neutralitetą pažeisdavo. Liepos mėn. antroje pusėje lietuviai žengė į Suvalkų kraštą, kurį paliko lenkų kariuomenė, nors sutartyje su bolševikais apie to krašto priklausomybę Lietuvai nebuvo nė žodžio. Be to anot Buchovskio lenkų šalis perspėjo, kad Suvalkų sutartis nė žodžio nesako ir apie Vilniaus krašto priklausomybę, nors paliaubų formulė iš esmės patvirtino esamą padėtį K. Buchovskis gan aštriai kritikuoja ne tik lietuvių visuomenėje per visą XX amžių susiformavusius stereotipus apie Suvalkų sutartį, bet ir kaltina Lietuvos istorikų istoriografiją kuri suformavusi schematišką požiūrį į Suvalkų sutarties analizę tarpukariu, įtvirtinusi sovietmečiu, šio požiūrio iki galo negali atsikratyti net nepriklausomoje Lietuvoje. Kadangi toks požiūris pasimato net ir naujausiuose tyrinėtojų darbuose. Perdėtas jo nuomone buvo ir pačių derybų Suvalkų sureikšminimas. <...> „Ištisus dešimtmečius lietuvių viešuomenė teikė didžiulę reikšmę Suvalkų deryboms ir sutarčiai. Šiems įvykiams buvo priskiriamas oficialių derybų, pasibaigusių iškilmingai pasirašant taikos sutartį, rangas <...>“¹¹⁵. Su lenkų istoriku iš dalies sutinka ir Č. Laurinavičius. Pasak jo, Suvalkų demarkacine linija, J. Pilsudskio nurodymu neprivesta net iki Bastūnų, nei vizualiai, nei juo labiau juridiskai anaipol neliudijo to, kad Vilnius paliekamas Lietuvai. Suvalkų sutartyje tradiciškai pabrėžta, jog demarkacine linija nesprenžia teritorinės priklausomybes. (P. Lossowskio bei kitų autorių teiginys, kad Suvalkų sutartis paliko Vilnių Lietuvos pusėje, laikytinas teisingu tik ta prasme, kad Suvalkų linija keitė Focho linijos sukurtą savotišką inerciją, ir turėjo kitą kryptį. Bet tos krypties Suvalkų linija nei formaliai, nei faktiškai neišvystė.)¹¹⁶ Taigi ko gero kaltinti vien Lenkiją tarptautinių įsipareigojimų nesilaikymu nebūtų tikslu. Kita vertus vargu ar yra pagrindo kaltinti ir lietuvius kurie dėl komplikuočių santykių su savo Vakarų kaimynais paramos pradėjo ieškoti Rytuose. Kaip yra išsireiškęs lietuvių istorikas A. Kasparavičius <...> „aristokratiška Varšuvos laikysena iššaukė Kauno desperaciją ir pastūmėjo į bravūrišką flirtą su bolševikine Rusija“¹¹⁷. Be to

¹¹³ Radziwoniwicz T., Lenkijos ir Lietuvos derybos Suvalkuose 1920 metų rugsėjo 30 – spalio 8 dienomis, *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos. Umowa Suvalska: fakty i interpretacje*, sudaryt. Laurinavičius Č., Vilnius, 2013, p. 14 – 15.

¹¹⁴ Šimelionis I., Vilnija šimtmečio verpetuose, Vilnius, 2002, p. 39-99; „Literatūra ir menas“, 08.04.1989, nr. 15, p. 3; Ant sutarties stalo stovėjo kryžius. L. Želigovskio agresija turi būti įvertinta // *Voruta*, 18-24.02.1993, nr. 7, p. 2.

¹¹⁵ Šimelionis I., Vilnija šimtmečio verpetuose, Vilnius, 2002, p. 39-99; „Literatūra ir menas“, 08.04.1989, nr. 15, p. 3; Ant sutarties stalo stovėjo kryžius. L. Želigovskio agresija turi būti įvertinta // *Voruta*, 18-24.02.1993, nr. 7, p. 2.

¹¹⁶ Laurinavičius Č., Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos 1920 m. santykių aspektai, *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos. Umowa Suvalska: fakty i interpretacje*, sudaryt. Laurinavičius Č., Vilnius, 2013, p. 66–67 .

¹¹⁷ Kasparavičius A., *Dvi tautos istorijos ir emocijų nelaisvėje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukaryje*, <http://kulturaenter.pl/dvi-tautos-istorijos-ir-emociju-nelaisveje-lietuvas-lenkijos-santykiai-tarpukaryje/2011/02/>,

po Želigovskio karinių dalinių agresijos lietuvių diplomatai bandydami sureguliuoti konfliktą ieškojo paramos Vakarų Europos politiniuose sluoksniuose, tačiau taip laukto palaikymo nesulaukė. Prancūzija tradiciškai būdama palankesnė Lenkijai, buvo linkusi tikėti spaudoje rašomai gandais apie menamą Vilniaus gyventojų sukilimą ir lietuvių kolaboravimą su bolševikais, o britai neišvengė geopolitinės naudos Lietuvai turėti savo sudėtyje Vilnių. Anglijoje URM lordas Džordžas Natanielis Kerzonas Lietuvos URM. Purickiui paaiškino, kad lenkai bijo palikti Lietuvai sienas su bolševikais, nes lietuviai nesugebės jiems atsispirti. Iš Lietuvos bolševikai veršis toliau į Vokietiją ir sudarys rimtą pavojų Vakarų Europai. J. Purickis į tai atsakė, kad bolševikams prasiveržus pro Lietuvą Lenkija galėtų juos sulaikyti. Jis įrodinėjo, kad didžiųjų valstybių politikų siekis suskurti didelę Lenkijos valstybę, prijungus prie jos Lietuvą, Gudiją, Ukrainą, nesustiprins jos, o atvirkščiai, susilpnins, nes lenkai nesugebės nuslopinti regione prasidėjusio tautinio atgimimo¹¹⁸. Tuo tarpu Didž. Britanijos konservatorių atstovas E. Bonar Lov'as buvo dar kategoriškesnis. Rytų Europą jis pavadino antrais Balkanais. „Greitai visi lingvistiniai dialektai norės turėti savo valstybėles ir kur visa tai nuves? Prieš Pirmąjį pasaulinį karą Europoje jų buvo 25 ir tai per daug. Kiek jų bus dabar? Tik vien iš vienos Rusijos kiek jų išdygo? Tai trukdo progresą ir socializaciją.“ Purickis atsakė, kad derėtų suskurti Pabaltijo sąjungą su Skandinavija ir Anglija ir ši mintis E. Bonar Lov'ui patiko¹¹⁹.

Kaip parodė ateities įvykiai šio konflikto kaina buvo labai didelė kuri buvo sumokėta ir tarptautinio saugumo sąskaita. Nors nuo jo pradžios jau praėjo daugiau nei 70 metų, tačiau pačios Suvalkų sutarties ir jos nesilaikymo vertinimai lietuvių ir lenkų istoriografijose bei visuomenėse ilgą laiką buvo labai skirtingi. Objektiviau minėtus įvykius vertinti kliudė ir sovietmečio ideologiniai rėmai ir pačioje visuomenėje gajūs stereotipai, kuriuos paneigdamas istorikas rizikuoja užsitraukti daugumos nemalonę

2.2. Suvalkų sutarties sulaužymo pasekmė - vienintelė Europos valstybė su sostine konstitucijoje bet ne teritorijoje

Beveik kiekviena moderni valstybė turi konstituciją – pagrindinį šalies, įstatymą nustatantį jos valdymo formą bei piliečių teises ir laisves. Po Pirmojo pasaulinio karo Lietuvos valstybė taip pat siekė kuo greičiau priimti pagrindinį šalies įstatymą, kadangi tai buvo viena iš sąlygų, norint gauti tarptautinį kitų valstybių pripažinimą ir nustatyti krašto vidaus tvarką. Tuo metu Lietuvoje parlamento funkcijas atliko Krašto Taryba. Ji 1918 m. liepos mėn. pasiskelbė Valstybės Taryba.

[prieiga per internetą žiūrėta 2011 06 28].

¹¹⁸Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 53.

¹¹⁹Purickis J., *Iš Vilniaus pagrobimo laikų // Trimitas*. – 1934. – Nr. 17. – P. 329 – 330., žr.: Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 54.

Lapkričio 2 d. posėdyje ši institucija priėmė svarbų dokumentą – Lietuvos Valstybės Konstitucijos pamatinius dėsnius. Laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai yra laikomi pirmąja laikinąja Lietuvos valstybės Konstitucija. Antrajame punkte buvo nurodoma, jog „Vyriausiosios Valdžios būklė yra Lietuvos Valstybės sostinė – Vilnius“¹²⁰. Taryba šiuo teiginiu patvirtino Vilniaus, kaip Lietuvos Respublikos sostinės, statusą. Konstitucija buvo priimta, esat sudėtingoms politinėms aplinkybėms. Lietuvoje dar tebebuvo Vokietijos karinės pajėgos, o kaimyninė Lenkija atvirai pasisakė prieš nepriklausomą Lietuvos valstybę su Vilniaus miestu savo sudėtyje. Nepaisant to, 1919 m. balandžio 4 d. Lietuvos Valstybės Taryba priėmė naujus Lietuvos valstybės Laikinosios Konstitucijos pamatinius dėsnius. Bendrosios dalies antrasis punktas dokumente paliktas toks pat, kaip ir 1918 m. lapkričio mėn. paskelbtoje laikinojoje konstitucijoje. Tai buvo antroji to paties pavadinimo Laikinoji Konstitucija, Valstybės Tarybos priimta vokiečių okupacijos sąlygomis. Lietuva neatsisakė savo tikslo atkurti Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje. Lenkijos reakcija į šiuos ketinimus buvo neigiama. Tai atsispindėjo ir per Paryžiaus taikos konferenciją. Jos metu žymiai turtingesnė ir įtakingesnė Lenkija, Prancūzijos žiniasklaidoje skleidė propagandą nukreiptą prieš Lietuvos valstybę. Paryžiuje susiklostė opinija, kad lietuvių politinis judėjimas yra sukurtas Vokietijos ir siekia vien nominalios nepriklausomybės arba net sąjungos su okupante. Negatyvų požiūrį lėmė net ne tiek duomenų apie naują Baltijos valstybę stoka, kiek jų interpretavimo būdas ir sąmoningas informacijos šaltinių subjektyvumas. Nepriklausomybės akto signataras, diplomatas P. Klimas tuo metu rašė: „Lenkų informacijų biuras nesidrovėjo patį Lietuvos nepriklausomybės reikalavimą aiškinti vokiečių intriga ar pastangomis kelti sunkenybių Lenkijai“¹²¹. Nepaisant priešiškos Lenkijos pozicijos, Lietuvos atstovai ir Paryžiaus konferencijos metu stengėsi sureguliuoti abiejų valstybių diplomatinis santykius. Tačiau kompromiso rasti nepavyko.

1920 m. birželio 10 d. Lietuvos Steigiamasis Seimas priėmė trečiąją laikinąją Lietuvos valstybės konstituciją, paskelbusią šalį demokratine respublika¹²². Konstitucija pirmą kartą buvo paskelbta „Laikinosios Vyriausybės žiniuose“ (1920-06-12, Nr.37). Šiame pagrindiniame šalies įstatyme neminima Lietuvos sostinė. Tačiau pirmos dalies trečiajame paragrafe konstatuojama, jog: „Veikusieji iki šios konstitucijos paskelbimo dienos įstatymai, kurie šiai Konstitucijai neprieštarauja, palieka galioje.“¹²³. Priimant minėtą dokumentą, Vilnių jau buvo užėmusios Lenkijos karinės pajėgos. Tačiau Lietuvos vadovybė Vilnių tebelaikė savo valstybės sostine. Tuo tarpu Kaunas, į kurį buvo persikėlusios visos valdžios institucijos, įvardijamas tik kaip laikinoji sostinė.

¹²⁰ Lietuvos Valstybės laikinosios konstitucijos pamatiniai dėsniai., *Lietuvos aidas*, 1918 11 13, p. 3, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=66500>, [prieiga per internetą žiūrėta 2011 06 30].

¹²¹ Klimas P., *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, p. 23.

¹²² *Lietuvos Valstybės Konstitucijos*, p. 5.

¹²³ *Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917–1994*, p. 25.

1922 m. rugpjūčio 1 d. Steigiamasis Seimas priėmė pirmąją nuolatinę konstituciją. Ji pirmą kartą paskelbta 1922 m. rugpjūčio 6 d. “Vyriausybės žiniuose“ (Nr.100). Vėliau dokumentas ne kartą publikuotas, pridėjus paaiškinimus.

Šios Konstitucijos I dalyje „Bendrieji dėsni“ nekalbama apie Lietuvos valstybės sostinę. Ji nepaminėta ir kitose pagrindinio įstatymo dalyse. Antai 5-jame paragrafe rašoma, kad dėl vietos gyventojų reikalų ypatingumo iš atskirų Lietuvos sričių gali būti sudaryti autonominiai vienetai, kurių sienas ir teises nustato įstatymas. Tuo tarpu paaiškinimuose konstatuojama, jog „<...>kai kurių Lietuvos kraštų gyventojams sakysime, Klaipėdos arba Vilniaus kraštams, gali būti leidžiama vidujinį krašto gyvenimą tvarkyti taip, kaip jiems patogiau, ir turėti savi skirtingi įstatymai“¹²⁴. Šis, kaip ir prieš tai buvę konstituciniai aktai, paskelbti, Lietuvai faktiškai nevaldant Vilniaus krašto. Tačiau jo oficialiai nebuvo atsižadėta. Susiklostė precedento neturinti situacija. Lietuva tapo vienintele valstybe, kuri neturėjo savo sostinės. Kaunas, kaip jau minėta, buvo įvardijamas tik kaip laikinoji sostinė. Tačiau tokia situacija išliko iki 1939 m. spalio pabaigos, nes iki to laiko Lietuva Vilniaus taip ir nesugebėjo atgauti.

Po 1926 metų gruodžio 17d perversmo į valdžią atėjus tautininkų partijai su A. Smetona priešakyje, reikėjo teisiškai įtvirtinti savo pozicijas. Naujos valstybės valdžios legitimumu abejojo dauguma to meto politikų ir konstitucinės teisės žinovų, tarp jų ir Mykolas Riomeris. Tuo labiau, jog A. Smetona, prezidento postą antrą kartą užėmęs ne demokratiškų rinkimų būdu, neketino daugiau rizikuoti, pasikliaudamas valstybės piliečių valia kituose demokratiškai rengiamuose rinkimuose. Įgyvendinti šiuos tikslus buvo būtini pakeitimai svarbiausiame valstybės teisiniame dokumente – konstitucijoje. Daugiausiai dėl šių priežasčių buvo priimtos 1928 m. ir 1938 m konstitucijos, įtvirtinusios autoritarinį režimą Lietuvos valstybėje.

Tiesa, buvo ir kitų priežasčių šių dokumentų atsiradimui. Ne mažesnis naujos konstitucijos priėmimo šalininkas buvo ir tuometinis ministras pirmininkas A. Voldemaras. Po pasikėsینimo nuversti jo vadovaujamą vyriausybę A. Voldemaras siekė sustiprinti savo politinę padėtį. Noras sustiprinti savo padėtį krašte paskatino premjerą inicijuoti naujos konstitucijos svarstymą. 1927 m. rugsėjo mėnesį Lietuvoje paskelbti keli būsimosios Konstitucijos projekto straipsniai, kurių vienas („4 a“) Vilnių skelbė Lietuvos sostine. Šiuo žingsniu norėta ne tik nuraminti karininkiją, bet ir užimti saugesnę poziciją derybų su Lenkija išvakarėse. „Sostinės straipsnio“ atsiradimas Lietuvos konstitucijos projekte (1922 m. Konstitucija tokio straipsnio neturėjo) Varšuvoje buvo įvertintas provokacija prieš Lenkiją, kaip dar vienas lietuvių nesukalbamumo įrodymas¹²⁵. Taigi, visos iki tol prof. A. Voldemaro dėtos pastangos išspręsti Vilniaus krašto problemą atrodytų nuėjo veltui,

¹²⁴ *Ten pat*, p. 25.

¹²⁵ Žalys V., *Lietuvos diplomatijos istorija (1925–1940)*, p. 276–277 .

kadangi dvišaliai santykiai tarp Lietuvos ir Lenkijos po šio konstitucijos straipsnio tik dar labiau komplikavosi. Po oficialaus Lenkijos vadovybės nuomonės paskelbimo netruko sulaukti ir veiksmų nukreiptų prieš Lietuvą ir lietuvius. Spalio pradžioje, pasinaudojusi grubiu falsifikatu – tariamu Varnių koncentracijos stovykloje kalinamų 28 lenkų mokytojų kreipimusi į „visą civilizuatą pasaulį“, Lenkijos valdžia ėmėsi plataus masto represijų prieš Vilniaus krašto lietuvius. Uždarytos lietuvių mokyklos ir draugijos, represijų imtasi prieš lietuvių aktyvistus Vilniuje, dalis jų be jokių ceremonijų ištremti į Lietuvą. Areštų neišvengė net lietuvių dvasininkai. Represijas Vilniaus vaivada motyvavo lenkų persekiojimu Lietuvoje ir Vilniaus krašto lietuvių priešišku Lenkijai¹²⁶. Agresyvi Lenkijos reakcija į Lietuvos konstitucijos punktą dėl Vilniaus buvo daugmaž nuspėjama, tačiau kodėl A. Voldemaras, taip intensyviai dirbęs Lenkijos ir Lietuvos santykių gerinimo linkme, staiga pasiryžo viską sugriauti, buvo nemenkas netikėtumas. Ko gero profesoriui reikėjo rinktis iš dviejų blogybių. Vienas pasirinkimas buvo ir toliau vykdyti intensyvias (dažnai ir neoficialias), pakankamai sėkmingas derybas su Lenkija. Šiuo atveju tektų ir toliau rizikuoti prarasti vadžią ir galbūt netgi gyvybę dėl priešiška jo vykdomos užsienio politikos atžvilgiu nusiteikusių kariuomenės ir kitų Lietuvos visuomenės veikėjų veiksmų. Kitas pasirinkimas, kurį ir priėmė A. Voldemaras, buvo parodyti, jog jis yra tikras Lietuvos „patriotas“ ir jokių kompromisų dėl Vilniaus krašto (ir tuo labiau miesto) priklausomybės negali būti. Jis turėjo savo veiksmais parodyti, jog Vilnius turi priklausyti Lietuvai ir to fakto negalima kvestionuoti.

Tuo tarpu dėl tokio „valdžios vyrų“ politikavimo labiausia nukentėjo paprasti abiejų valstybių piliečiai, priklausę lenkų arba lietuvių tautinėms mažumoms. Jei iki tol Vilniaus krašto gyventojų tautinė sudėtis dar nebuvo labai aiški, bet lietuviai bet koku atveju sudarė didesnę dalį populiacijos, tai po sistemingo Lenkijos vadovybės pradėto vykdyti lietuvių likvidavimo Vilniaus krašte demografinė padėtis pradėjo ženkliai keistis. Kraštas dar labiau sulenkėjo, o likę jame gyventi lietuviai patirdavo vis didesnę valdžios diskriminaciją ir spaudimą.

Lenkijos vadovybė buvo pasirengusi netgi panaudoti prievartą prieš Lietuvos valstybę. Ir jei ne didžiųjų vakarų Europos valstybių nepalankumas tokiems lenkų sumanymams, tai šis dvišalis konfliktas galėjo pasibaigti skaudžias pasekmes turėjusiu karu. 1927 m. spalio viduryje Santarvės valstybių atstovams Lenkijos užsienio reikalų ministerijoje net buvo pasakyta, kad lenkų kantrybė baigėsi ir perspėta, kad yra tik dvi galimybės – arba santarvininkai atves Lietuvą į protą, arba Lenkija pati užtikrinsianti savo interesus.¹²⁷

¹²⁶ A. E. Senn, *The Polish – Lithuanian War Scare 1927*, *Journal of Centr. European Affairs*, p. 267.

¹²⁷ Didžiosios Britanijos nepaprastojo pasiuntinio ir įgaliotojo ministro Lenkijai Maxo Mullerio 1927 m. spalio 19 d. pranešimas Nr. 84. Į Didžiosios Britanijos URM// PRO, FO, 371, 12548, N. 4942,8, žr.: Žalys V., *Lietuvos diplomatijos istorija (1925-1940)*, p 284–285.

Tuo tarpu Lietuvos ministras pirmininkas taip pat ėmėsi atsakomųjų veiksmų prieš Lenkijos vykdomą antilietuvišką politiką Vilniaus krašte. Spalio 11 d. Lietuvos vyriausybė pasiuntė Tautų Sąjungos Tarybai protesto notą dėl lietuvių persekiojimo Vilniaus krašte, o spalio 15 d. į Ženevą nusiųstas dar ir motyvuotas skundas, kaltinantis Lenkiją sutarties dėl tautinių mažumų teisių (pasirašytos 1919 m. birželio 28 d. Versalyje) nesilaikymu. Represinės Lenkijos priemonės skunde vertintos kaip sudėtinė platesnio plano, nukreipto prieš pačią Nepriklausomos Lietuvos egzistenciją, dalis¹²⁸.

Kita vertus, nieko daugiau, kaip tik dar labiau komplikuoti santykius su Lenkija konstitucijos punktu apie Vilnių, Lietuvai ir nepavyko pasiekti. Didžiosios valstybės tik pasyviai stebėjo šį dvišalį konfliktą. Tokia pozicija buvo suprantama, kadangi Lenkiją priversti perduoti Vilnių Lietuvai buvo įmanoma tik jėga, o jokio ginkluoto konflikto kuris galėtų sukelti dar vieną karą niekas nenorėjo. Tuo labiau, jog Vakarų Europos valstybėms buvo naudingiau didesnė ir stipresnė Lenkija galinti būti pakankamai rimta atsvara bolševikinei Rusijai Rytuose.

Kalbant apie 1938 m. Lietuvos konstituciją, galima pažymėti, jog joje Vilniaus klausimu nebuvo nieko nauja. Buvo paliktas tas pats šeštas straipsnis – Lietuvos sostinė – Vilnius. Kitur ji gali būti perkelta laikinai įstatymu¹²⁹. Ši konstitucija turėjo įtvirtinti jau nusistovėjusią valstybės viduje politinę santvarką. Kadangi baigėsi dešimties metų laikotarpis nuo 1928 m., po kurio konstitucijos leidėjai buvo įsipareigoję patikrinti ją referendumu. Todėl, užuot rengus referendumą, viršūnėse buvo nutarta parengti naują Lietuvos Konstituciją. Ją Seimas, neatsiklausęs tautos, priėmė 1938 m. vasario 11 d. Konstitucija įsigaliojo tą pačių metų gegužės 12 d., paskelbta prezidento¹³⁰. Ši konstitucija galutinai įtvirtino autoritarinį režimą Lietuvoje ir iki minimumo apribojo seimo, kaip valstybės valdžios organo, veikimo laisvę.

Kita vertus, šioje konstitucijoje paliktas šeštasis straipsnis tarsi priminė tarptautinei visuomenei, jog Lietuvos valstybės vadovybė neketina atsisakyti savo siekių susigrąžinti Vilnių

¹²⁸ A. E. Senn, *The Polish – Lithuanian War Scare 1927*, *Journal of Centr. European Affairs*, p. 268.

¹²⁹ *Lietuvos valstybės konstitucijos*, 1 p 35.

¹³⁰ Ten pat, p 34.

3. Sovietų Rusijos įtaka Lietuvos ir Lenkijos santykiams tarpukariu

3.1. 1920m liepos 12 d. Lietuvos Taikos sutartis su Sovietų Rusija

3.1.1 Bendri 1920 m. Liepos 12 d. Taikos sutarties tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos istoriografiniai vertinimai

1920 m. pirmojoje pusėje Lietuvos valstybei vis dar nesugebėjus išgauti savo nepriklausomybės teisėtumo pripažinimo iš užsienio valstybių bei vykstant karui tarp Sovietų Rusijos ir Lenkijos Lietuva vis dar buvo labai sudėtingoj padėtyje. Dar tik besikurianti Lietuvos valstybė vis dar turėjo laviruoti tarp Rytų ir Vakarų didžiųjų savo kaimynių, bandydama išsaugoti suverenitetą ir išspręsti savo sienų klausimą. Tokiomis aplinkybėmis lietuvių diplomatai ryžosi pasirašyti sutartį su Sovietų Rusija kuria gavo savo valstybės pripažinimą *de facto*. Šia sutartimi Rusija atsisakė ir teisių į Lietuvos žemes kurias turėjo paveldėtas iš Rusijos imperijos. Tiesa mainais už šį laimėjimą lietuvių diplomatai pasirašė vadinamąjį slaptą protokolą kuriuo remiantis Sovietų kariuomenė galėjo savo karo su Lenkija metu kirsti Lietuvos teritoriją. Tokie yra nekvestionuojami faktai, bet yra ir daug prieštaringų istoriografinių šios sutarties vertinimų bei požiūrių.

Bene daugiausiai prie šios sutarties tyrinėjimų yra prisidėjęs Č. Laurinavičius, nors anot L. Truskos jis klysta tvirtindamas, kad sovietai perdavė Lietuvai Vilnių tik pralaimėję prie Varšuvos¹³¹. Rugsėjo 3 d. Kaune prasidėjo derybos dėl Raudonosios armijos evakuacijos iš liepos 12 d. sutartimi Lietuvai pripažintos teritorijos. Derybos baigėsi po trijų dienų, jos vyko kaip tik tada, kai Raudonoji armija, pralaužusi frontą, pasiekė Vyslą, ir atrodė, jog tuoj bus užimta Varšuva¹³². Tai suponuoja mintį jog teigti, kad Rusija perdavė Lietuvai sostinę pralaiminédama karą, nematydama galimybės išsilaikyti mieste ir desperatiškai traukdamosi iš užimtų pozicijų nėra

¹³¹ Laurinavičius Č., „Geopolitikos ir demokratijos dilema“, p. 37.

¹³² Blažytė – Baužienė D, Tamošaitis M, Truska M., *Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžia*, p. 71.

teisinga. Kita vertus Rusijos pergalės kare atveju Lietuva neišvengiamai būtų praradusi savo valstybingumą. Reikėtų atsižvelgti ir į faktą jog 1920 m. liepos 10 d. Vladimiras Uljanovas – Leninas, davė instrukciją – neskubėti rašyti sutarties su Lietuva tikintis ją susovietinti¹³³. Be to yra pagrindo manyti, kad sovietų poziciją dėl Taikos sutarties su Lietuva pasirašymo determinavo Curzono nota pasiekusi Maskvą tarp liepos 10 ir 11 d.¹³⁴.

Istorikas Alfredas Sennas mano, kad „stebuklas prie Vyslos“ – lenkų pergalė prieš rusus 1920 m. rugpjūčio viduryje – kainavo lietuviams Vilnių, tačiau matyt, išgelbėjo Lietuvą nuo Gruzijos likimo“¹³⁵. P. Losovskis taip pat daro išvadą jog pasikeitusi karo eiga privertė atšaukti sovietų karo vadų Tuchačevskio ir Trockio planą užimti Lietuvos teritoriją, o sutartis su lietuviais buvo tik bandymas laimėti laiko pasiruošti okupacijai¹³⁶. Samprotaudamas apie liepos 12 – tosios Taikos sutartį L. Truska reziuumuoja jog Sovietų Rusija buvo pavojinga besikuriančiai Lietuvai, tačiau bolševikų valdžios žlugimas galbūt buvęs Lietuvai dar pavojingesnis. Visi „kitokie rusai“ savo vientisumo atžvilgiu buvo vieningos nuomonės¹³⁷. Tokią poziciją galima suprasti nes Antantės valstybės dar nebuvo galutinai praradusios vilčių dėl palankios pilietinio karo Rusijoje baigties „baltiesiems“. Tokiu atveju Lietuva geriausiu atveju būtų gavusi autonomiją naujo tipo Rusijos valstybėje. Taip buvo svarstyta ir 1919 m. Versalio taikos konferencijoje.

Galima sakyti jog tuometiniai lietuvių diplomatai neįvertino rizikos faktoriaus neatkreipę dėmesio į visai neseniai vykusius konfliktus su bolševikų kariuomene bei „Litbelo“ egzistavimo laikotarpį. Tačiau reikia atsižvelgti ir į daugelį įvykių eigą įtakojusių aplinkybių. Šiuo atveju L. Truska taip pat Č. Laurinavičiui oponuoja jog vertindamas Taikos sutartį ir jos ratifikavimą Seime, pastarasis mato tik Sovietų Rusijos grėsmę Lietuvai ir ignoruoja Lenkijos pavojų¹³⁸. Nepaisant to net ir pat Č. Laurinavičius išvelgia sutarties pasirašyme teigiamų niuansų. Anot jo, Lietuvai santykių su Sovietų Rusija normalizavimas buvo svarbi politinė atrama ginantis nuo Lenkijos¹³⁹. Mat Lenkija panašiai kaip ir Sovietų Rusija (bei Vokietija), bandė kurti savąją įtakos sferą, į kurią stengėsi visų pirma įtraukti Lietuvą. Būtent įtempti tuometiniai santykiai su Pietrytine savo kaimyne neramino daugelį lietuvių politikų daug labiau nei potenciali grėsmė iš Rytų. Lenkija tuo metu nebuvo pripažinusi Lietuvos kaip suverenos valstybės ir jos ketinimai

¹³³ Leniniskij sbornik. Moskva, 1944. T. 38, p. 320., žr.: Radziwoniwicz T., Lenkijos ir Lietuvos derybos Suvalkuose 1920 metų rugsėjo 30 – spalio 8 dienomis, *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos. Umowa Suvalska: fakty i interpretacje*, sudaryt. Laurinavičius Č., Vilnius, 2013, p. 46.

¹³⁴ Laurinavičius Č., Probleminiai Lietuvos ir Lenkijos 1920 m. santykių aspektai, *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos. Umowa Suvalska: fakty i interpretacje*, sudaryt. Laurinavičius Č., Vilnius, 2013, p. 46.

¹³⁵ Senn, A. E., *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918 – 1920*, p. 163–164

¹³⁶ Lossowski P., *Litwa (Historia panstw swiata w XX wieku)*, p. 86.

¹³⁷ Blažytė – Baužienė D, Tamošaitis M, Truska M., *Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžia*, p. 70.

¹³⁸ Laurinavičius Č., „Geopolitikos ir demokratijos dilema: moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamasis Seimas“, in *1920 – 1922 metų parlamentinė patirtis*, p. 33–40.

¹³⁹ Laurinavičius Č., *Lietuvos - Sovietų Sąjungos taikos sutartis*, p. 167–168 .

parodyti dar 1919 m lenkų kariuomenei užėmus Vilnių J. Pilsudskio kreipimesi į „buvusios LDK gyventojus“ buvo nepriimtini Lietuvos politiniam elitui¹⁴⁰. Lenkų istorikas K. Buchowski teigia jog tuo metu baimė būti užpultiems lietuviams Lenkijos buvo tokia didelė jog 1920 vasario mėnesį A. Voldemaras įrodinėjo, kad net ir tuo atveju, jei Lietuva neišsaugotų nepriklausomybės, tautiniu požiūriu būtų, <...> „naudingiau, kad grįžtų rusų valdžia, nei kad lietuviai vėl pakliūtų po lenkų padu“¹⁴¹. Tiesa savo ruožtu lietuvių istorikas J. Skirius taip pat išreiškia visiškai skirtingą K. Buchowskio pateiktajai to paties Voldemaro tais pačiais metais išreikštą poziciją. Pasak istoriko 1920 m. rugsėjo 12 d. Vyriausybės posėdyje Voldemaras išreiškė abejonę dėl derybų. Jis išdėstė tris argumentus, kodėl negalima pradėti derybų su bolševikais: „Lenkai neokupavo visos Lietuvos tik dėl to, kad jiems Antantė neleido. Jeigu gi mes padarysime karo paliaubas, lenkams Antantė labai greitai gali leisti užimti visą Lietuvą“. Tai pirmas argumentas. Antro argumento esmė buvo ta, kad bolševikais negalima pasitikėti, nes jie laužo sutartis, ir trečia, negalima pasitikėti ir latviais, nes jie gali susitarti su lenkais. A. Voldemaro nuomone, derybas su bolševikais bus galima pradėti tik tada, kai anglai duos sutikimą¹⁴². Šiam teiginiui neprieštarauja ir tai jog tas pats A. Voldemaras dar prieš dvejus metus buvo panašios nuomonės kai bolševizmo pavojus Lietuvai buvo labiau nei akivaizdus. 1918 m. Valstybės Tarybos posėdyje A. Voldemaras akcentavo: „stovime prieš bolševizmo pavojų“. Norint jiems atsispirti būtina bet kokia kaina susisiekti su sąjungininkais. Premjeras pabrėžė, kad „valdžios bus daroma visa, kad gavus paspirties iš Antantės.“¹⁴³ Šiuo atveju sudėtinga spręsti ar A. Voldemaras labai greitai keisdavo savo politinius nusistatymus ar istorikai galėjo klaidingai juos pateikti.

Nepaisant to, kad tuometinių Lietuvos Seimo narių nuomonės dėl Taikos sutarties klausimo išsiskyrė, sutartis buvo ratifikuota. Didžiosios dalies balsavusių už sutarties su Rusija pasirašymą poziciją gan taikliai charakterizuoja balsavimo dieną kalbėjusio Kazio Griniaus žodžiai. 1920 m. Rugpjūčio 6 d., Seime pradėjus svarstyti sutartį su Rusija, K. Grinius priminė diplomatų posakį *do ut des* („duodu, kad duodut“)¹⁴⁴. Mes, pasak K. Griniaus, <...> „atiduodame rusams mūsų neutralitetą, suteikiantį jiems galimybę apsaugoti dešinįjį sparną kare su Lenkija, ir „dar kai ką mažesnių dalykų. Tie abipusiai daviniai naudingi ir Lietuvai ir rusams“. Tačiau ministras pirmininkas nutylėjo slaptą liepos 12 d. sutarties punktą, kuris, vykstant karui su Lenkija, leido

¹⁴⁰Kreipimasis į buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės gyventojus., Plečkaitis V P., Widackis J., sudar., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917-1994*, p. 18.

¹⁴¹ Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, p. 165.

¹⁴² Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 20.

¹⁴³ LVTP. – P. 411., žr.: Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 20

¹⁴⁴ Blažytė – Baužienė D., Tamošaitis M., Truska M., *Lietuvos Seimo istorija XX–XXI a. pradžia*, p. 68.

Raudonajai armijai laikinai įeiti į Vilnių¹⁴⁵. Tie „daug mažesni dalykai“ kaip išsireiškė K. Grinius, labai smarkiai komplikavo vėlesnius Lietuvos santykius su Lenkija ir pablogino pirmosios įvaizdį Vakarų Europos didžiųjų valstybių akyse. Šį aspektą labai kritiškai vertina ir dalis lietuvių istorikų. Pavyzdžiui vienas žymiausių šiuolaikinės lietuvių istoriografijos atstovų, (medievistas) A. Bumblauskas mano jog ši sutartis „tai yra gėda Lietuvos istorijai. Lietuvių nacionalizmui R. Dmowski ir J. Piłsudski buvo baiseni nei (sovietų maršalai) Michailas Tučačevskis ir Semionas Budionas! Tą reikia vieną sykį drąsiai pasakyti ir atsiprašyti Lenkijos visiems laikams“¹⁴⁶. Tiesa vertinant vėlesnius to meto įvykius ir vėliau sekusias konflikto tarp Lietuvos ir Lenkijos detales (1920 m. Suvalkų sutarties nesilaikymą, 1938 m. Lenkijos ultimatumą Lietuvai) būtų sunku pasakyti kiek kartų ir kuri pusė turėtų atsiprašyti.

Primesti vien prorusišką laikyseną lietuvių politikam ir diplomatam nori ir K. Buchowski. Savaip interpretuodamas Č. Laurinavičių jis mato galias rusofiliškumo šaknis Lietuvoje. Pasak lenkų mokslininko <...> „tuometinio lietuvių iš pažiūros neracionalaus valdančio elito poelgiams įtakos turėjo ir rusų slavofilų tradicijos, kurioms šis elitas pritarė. Lietuvių tautinio judėjimo ideologai iš esmės palaikė slavofilų koncepcijas, skelbiančias, kad lietuviai tradiciškai gyveno santaikoje su Maskva, kol atsirado lenkai ir buvo pasirašyta Lenkijos ir Lietuvos unija. 1920 m. Kaune iš tikrųjų buvo tikima, kad bendradarbiaujant prieš Lenkiją, bus galima atnaujinti draugišką kaimynystę ir bolševikinė Rusija pripažins Lietuvos nepriklausomybę.“¹⁴⁷.

Nepaisant teiginių jog tuo metu lietuvių diplomatai buvo prorusiški ir matė tinkamą savo valstybės partnerį tik Rytuose, vienašališkai su jais sutikti vargu ar galima. Anot A. Gaigalaitės Lietuvos užsienio reikalų ministras po sutarties pasirašymo ėmė ieškoti paramos Vakarų Europos politiniuose sluoksniuose, tačiau pastarieji kaltino Lietuvą, esą jos politika per daug orientuota į Rusijos pusę ir labai nepalanki Lenkijai. Kad šį faktą paneigtų J. Purickis sutiko dalyvauti konferencijoje Bulduryje (Latvijoje). Konferencijoje turėjo būti svarstomas Baltijos valstybių ir Lenkijos sąjungos klausimas. Lietuva sutiko įeiti į Baltijos sąjungą kartu su Lenkija, jei pastaroji susitarkys su Rusija ir pripažins Lietuvai Vilniaus kraštą¹⁴⁸. Žinoma Lenkija su tokim sąlygom nesutiko ir vargu ar galėjo sutikti.

¹⁴⁵ Laurinavičius Č., *Lietuvos - Sovietų Rusijos taikos sutartis*, p. 149.

¹⁴⁶ Bumblauskas A: *Kova dėl Vilniaus buvo pilietinis konfliktas*, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/abumblauskas-kova-del-vilniaus-buvo-pilietinis-konfliktas.d?id=18950675>, [prieiga per internetą žiūrėta 2014 02 19].

¹⁴⁷ Laurinavičius Č., *Politika ir diplomatija*, p. 235., žr.: Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, p. 165.

¹⁴⁸ *Instrukcija Lietuvos delegacijai vykstančiai į Buldurių konferenciją 1920 m. rugpjūčio 10 d.* // LCVA. – F. 383. – Ap. 7. – B. 72. – L. 17., žr.: Laurinavičius Č., *Lietuvos - Sovietų Sąjungos taikos sutartis*, p. 149 – 150., žr.: Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilientienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 49.

3.1.2 Alternatyvos 1920 m. Liepos 12 d. Taikos sutarčiai

Sutartis taip pat atėmė iš Lietuvos galimybę savo suvereniteto ir teritorines problemas išspręsti vien Vakarų valstybių pagalba. Tokios nuomonės laikosi ir Č. Laurinavičius kaip alternatyvą Taikos sutarčiai su Sovietų Rusija matydamas Spa konferencijos nutarimus. Tačiau Lietuva neatkreipusi pakankamai dėmesio į sąjunginių valstybių Spa konferencijos pacifikacinis projektą. Istorikas pastebėjo, kad Lietuvos politikoje 1920 m. „pasireiškusios tendencijos sudaryti sąjungą su sovietais buvo geras pretekstas L. Želigovskio akcijai“¹⁴⁹. Tiesa lietuvių diplomatų naudai būtų galima pasakyti jog derybos su Sovietų Rusija tesėsi gan ilgai. Tuo tarpu Spa konferencija kurioje buvo priimtas Lietuvai palankus sprendimas nustatyti jos Pietryčių sieną pagal N. Kerzono liniją ir liepos 12 d. lietuvių sutarties su sovietais pasirašymas vyko beveik paraleliai. Spa konferencijoje, iš pradžių Anglijos ir Prancūzijos delegacijų vadovai vertė Lenkiją Vilnių atiduoti Lietuvai. Tačiau liepos 10 d. buvo pasirašytas kompromisinis sprendimas, kuriame buvo pažymėta, kad Vilnių Lenkija perduoda Lietuvos okupacijon, o galutinai jo likimas bus išspręstas tarptautinėje konferencijoje.¹⁵⁰ Lietuvą žinia apie Spa konferencijos nutarimą pasiekė tik liepos 12 d. Tą pačią dieną kai buvo pasirašyta Taikos sutartis su Sovietų Rusija. Tą pačią užsienio reikalų ministrui informavus, Ministrų kabinetas įsakė krašto apsaugos ministrui K. Žukui duoti įsakymą kariuomenei žygiuoti į Vilnių. Nutarimui įtakos turėjo ir tai, kad Vyriausybė žinojo apie Taikos sutarties pasirašymą Maskvoje. Tačiau lenkų kariuomenė sustabdė lietuvių pajėgų žygį į Vilnių. Į Vilnių įsiveržė bolševikų kariuomenė¹⁵¹. Akivaizdu, jog lietuvių diplomatai nutarė nerizikuoti vien laukdami palankaus sprendimo iš Vakarų Europos valstybių, kurios neskubėjo pripažinti Lietuvos valstybingumo, o tuo pačiu jiems nerimą kėlė, žymiai didesnė nei Lietuvos, Lenkijos įtaka tarptautinėje diplomatinėje – politinėje arenoje buvo. Todėl atsiradus galimybei užsitikrinti paramą ir primažinimą iš didelės politinės ir karinės jėgos lietuviai ja pasinaudojo. Nelabai galima kaltinti Lietuvos diplomatų ir beatodairišku neapgalvotu skubėjimu. Derybos dėl sutarties pasirašymo užsitęsė net du mėnesius (prasidėjo gegužės 7 d.) ir tokiam lietuvių pusės delsimui buvo objektyvių priežasčių. Iš pradžių Lenkija laimėjo prieš Sovietų Rusiją vieną mūšį po kito, o Prancūzija spaudė Lietuvą nutraukti derybas su RTFSR ir stoti Lenkijos pusėn. Derybos ko gero būtų nutrūkusios, tačiau birželio vidury Rusija pradėjo stiprų puolimą prieš Lenkiją. To pasekoje derybos vėl buvo tęsiamos. Raudonosios armijos puolimas buvo sėkmingas: liepos 9 d. lenkai jau traukėsi iš

¹⁴⁹ Laurinavičius Č., *Lietuvos ir Sovietų Taikos sutartis*, p. 168. žr.: Pof. Zenonas Butkus, Kodėl Vilnius atiteko Lenkijai 1919 – 1920 m.?, *Vilniaus klausimas Lietuvos Respublikos diplomatijoje (1918 – 1940 m.)* IV mokslinės konferencijos medžiaga, sudaryt. A. Veilentienė, Kaunas, 2003, p. 27.

¹⁵⁰ Žepkaitė R., *Lietuva ir didžiosios valstybės 1918 – 1939 m.* – K., 1986. – P. 47. žr.: Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 48.

¹⁵¹ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 48

okupuoto Vilniaus, raudonarmiečiai greitai artėjo prie miesto. Tuo metu jau buvo pasikeitusi ir tarptautinė politinė situacija: Anglija nebesiprieštaravo, kad RTFSR sureguliuotų santykius su Pabaltijo mažomis valstybėmis (Anglijos ir RTFSR derybų Kopenhagoje pasekmė)¹⁵². Tiesa vargu ar galima sutikti su istoriku Algimantu Liekiu. Jis teigia jog „<...> po sutarties pasirašymo Lietuva pasijuto jau nebe tokia vieniša tarptautiniame plėšikų, sąmokslininkų ir melagių miške“¹⁵³. Toks idealistinis sutarties vaizdavimas prasilenkia su to meto politine situacija ir Sovietų Rusijos interesais kuriuos gan paprastai, bet tiksliai išsako Z. Butkus. Anot jo Sovietų Rusija tiesiog rūpinosi, kad Lenkija neįsigalėtų Lietuvoje, bei kitos Baltijos šalyse ir kartu su jomis nesudarytų stipraus karinio – politinio bloko. Tuo tarpu Lietuva norėdama pasinaudoti Prancūzijos ir Anglijos politikos Baltijos šalyse prieštaravimais, taip pat Lenkijos ir Vokietijos nesutarimais. Tarp Lietuvai palankių ir Lenkiją remiančių tarptautinių jėgų susidarė tam tikra pusiausvyra¹⁵⁴. Z. Butkaus poziciją palaiko ir Č. Laurinavičius. Anot jo sutarties pasirašymo aplinkybės yra nulemtos sudėtingų geopolitinių veiksnių į kuriuos norint suprasti ir vertinti aptariamą sutartį būtina atsižvelgti¹⁵⁵. Atmetus patetišką kitą istoriko A. Liekio teiginio formą iš dalies galima su juo sutikti. A. Liekis rašo jog: „Lenkijai nepripažįstant Lietuvos valstybės *de jure* ir Vilniaus ir jo krašto okupacijos ir aneksijos, nesulaukiant paramos iš kitų Vakarų valstybių, Lietuvai neliko nieko kito, kaip, paspausti SSRS tiesiamą paramos ranką“¹⁵⁶. Tiesa jokio draugiškumo išvelgti šiuo atveju neįmanoma, tačiau padėtis Lietuvai iš ties buvo keblė, o Lenkijos laikysena Lietuvos pripažinimo atžvilgiu buvo gan priešiška. Tuo tarpu Rusija suprato, kad Lietuvai sunorminus santykius su Lenkija ir Pabaltijo valstybėmis, šiame regione gali susidaryti stipri valstybių sąjunga, kuri toli gražu nebus palanki Sovietams, todėl darė viską, kad to neįvyktų¹⁵⁷.

Be Spa konferencijos Lietuvai nieko apčiuopiamo nepavyko pasiekti ir sukurti realiai veikiančią sąjungą su kitomis mažomis Pabaltijo valstybėmis. Estijos, Latvijos bei Suomijos valstybių kolektyvinio saugumo idėjai trukdė tiek komplikuoti Lenkijos santykiai su Lietuva tiek ta pati Sovietų Rusija. Šiai nuostatai pritaria ir Č. Laurinavičius ir Z. Butkus. Baltijos valstybių tarpusavio nesutarimai – ir visų pirma konfliktas tarp Lietuvos ir Lenkijos – sutrukdė kolektyvinio saugumo sistemos kūrimą Rytų Pabaltijyje. Į taikų santykių normalizavimą regione buvo pradėta eiti bilateralinių sutarčių keliu – tarp Sovietų Rusijos ir pavienių Baltijos valstybių. Toks kelias buvo tinkamas Sovietų Rusijai taikant įvairias spaudimo priemones, įtraukti Baltijos valstybes į savo įtakos sferą ir apriboti jų veikimo laisvę. Nors, antra vertus, bilateralinės sutartys su Sovietų

¹⁵² Duoblys G., sudar., *XX amžius: Lietuvos valstybingumo problemos*, P. Dirgėla., *Pamokos ateičiai ir dabarčiai*, p. 45.

¹⁵³ Liekis A., *Lenkų skriaudų lietuviams apžvalga: Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai I t.* (iki 1939 m.), p. 479.

¹⁵⁴ Butkus Z., *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919–1929 metais*, p. 39.

¹⁵⁵ Laurinavičius Č., *Lietuvos - Sovietų Sąjungos taikos sutartis*, p. 149–150.

¹⁵⁶ Liekis A., *Lenkų skriaudų lietuviams apžvalga: Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai II t.* (iki 1939 m.), p. 37.

¹⁵⁷ Gaigalaitė A., Skirius J., Kasparavičius A., Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918–1940*, p. 46.

Rusija Baltijos valstybėm neužbraukė kolektyvinės saugos galimybių¹⁵⁸. Nepaisant nesisekusio karinio bloko kūrimo, Baltijos šalių tarpusavio palaikymas nors ir trumpomis atkarpomis pasireikšdavo ir davė tam tikrų dividendų. 1920 m. sovietams užėmus Vilnių ir vilkinant jo perleidimo Lietuvai procedūrą Pabaltijo kaimynės buvo solidarios. Bent jau moraliai palaikė Lietuvą. Sunku pasakyti kokia buvo šio solidarumo tikroji reikšmė, bet netrukus po to rugpjūčio 6 d. buvo susitarta su bolševikų vyriausybe, kad rusų kariuomenė evakuosis iš užimtos Lietuvos teritorijos¹⁵⁹. Kita vertus ta pati Latvija Lietuvą *de jure* pripažino tik 1921 m. simbolišką vasario 16 d.¹⁶⁰. Taigi baltiškas solidarumas taip pat buvo grindžiamas racionalių politiniu išskaičiavimu.

3.1.3. 1920 m. Liepos 12 d. Taikos sutarties tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos pasekmės

1920 m. Liepos 12 d. Taikos sutarties tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos pasekmės taip pat vertinamos gan prieštarai net šiuolaikinėje istoriografijoje, tačiau aiškus vienas teiginys jog ši sutartis buvo pirmasis rimtas žingsnis Lietuvai patenkant į Sovietų įtakos sferą. Nors lietuvių diplomatija siekė Taikos sutartimi sudaryti savotišką atsvarą Lenkijos įtakai regione, bet jiems tai bent iš dalies nepavyko. Lietuvai nepavyko išlaikyti reikiamos pusiausvyros tarp Rusijos ir Lenkijos – Lietuvos politikoje pasireiškusios tendencijos sudaryti sąjungą su sovietais buvo geras pretekstas Želigovskio akcijai¹⁶¹. Anot jau minėto šiuolaikinės lenkų istoriografijos atstovo K. Buchowski lietuvių istorinėje ir teisinėje sąmonėje 1920 m. liepos mėn. Lietuvos ir bolševikų sutartis buvo laikoma svarbiausiu aktu, nustatančiu lietuviškų žemių statusą. Beveik visą XX a. remtasi jos nuostatomis įrodinėjant, kad tik Rusija galėjo spręsti dėl savo buvusių valdų likimo. Taip pat buvo aiškinama, kad bolševikai, veikdami kaip vieninteliai teisėti carinės Rusijos įpėdiniai, patvirtino Lietuvos teisę į Vilniaus ir Gardino kraštus¹⁶². Žinoma K. Buchowski teiginys turi rimtą pagrindą. Tačiau vargu ar galima laikyti jį vien tik neigiamu, kadangi ši sutartis pripažino Lietuvos nepriklausomybę nuo Rusijos ir ji tebegaliojo net ir po 1940m Lietuvos okupacijos taip sukurdamą teisinį pagrindą į nepriklausomos valstybės atkūrimą.

Nepamirštant neigiamų 1920 m. Maskvoje pasirašytos sutarties padarinių galima pasakyti ir vieną svarbų teigiamą lietuvių diplomatų poelgį. Derybose dėl sutarties pasirašymo sovietai siekė ne vien leidimo naudotis Lietuvos teritorija savo karo su lenkais veiksmams. Sovietai siekė ir sudaryti karinę sąjungą su lietuviais. Ko gero nesunku suprasti koki būtų buvę padariniai

¹⁵⁸ Laurinavičius Č., *Lietuvos - Sovietų Sąjungos taikos sutartis*, p. 167.

¹⁵⁹ Laurinavičius Č., *Lietuvos - Sovietų Sąjungos taikos sutartis*, p. 149 – 150., žr.: Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 49.

¹⁶⁰ Blažytė – Baužienė D., Tamošaitis M., Truska M., *Lietuvos Seimo istorija XX – XXI a. pradžia*, p. 67.

¹⁶¹ Laurinavičius Č., *Lietuvos - Sovietų Sąjungos taikos sutartis*, p. 168.

¹⁶² „1919 – 1939“, *Mūsų Vilnius*, 1938, nr. 4; V. Vadapalas, „Lietuvos Respublikos suverenitetas Vilniaus kraštui“, in *Lietuvos rytai*, Vilnius, 1993, p. 140 ir kt., žr.: Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, p. 175

Lietuvos valstybei jei ji būtų sutikusi ir Lenkijai perėjus į kontrapuolimą. Kitas šios sutarties padarinys būtų visiškas patekimas į Rusijos įtakos sferon ir iš jos ištrūkti būtų buvę daug sudėtingiau. Tačiau rusų diplomatai į karinės sutarties projektą dėjo dideles viltis ir pastangas. Rusija buvo įsitikinusi, jog su Lietuva sudarys karinę sąjungą ir tuo bus pasiektas svarbiausias tikslas inkorporuoti Lietuvą į Sovietų Rusiją. Be to, vien deklaravimu bolševikai neapsiribojo, ta kryptimi ėmė ir veikti. Vilniuje įsikūręs raudonarmiečių prieglobstyje rekvomas organizavo ginkluotą išpuolį prieš Lietuvos vyriausybę ir vykdė aršią antilietuvišką propagandą¹⁶³.

Vienas rimčiausių teisinių Lietuvos laimėjimų 1920 m. sutartimi su Sovietų Rusija buvo iš jos išgautas Lietuvos valstybės pripažinimas su aiškiaus dydžio teritorija kurioje buvo ir Vilnius. Tačiau žvelgiant į vėlesnius įvykius bei Rusijos ir Lenkijos taikos sutartį pasirašytą Rygoje po metų viskas tampa jau nebe taip paprasta ir aišku. Išryškėja vienas teisinis aspektas paminėtas Rygos sutartyje ir kuris noromis ar nenoromis siejasi su 1920 m. Taikos sutarties sąlyga dėl Lietuvos sienų su Lenkija nustatymo. Tiesa sakant gal ir dėl to kad kolizija tarp minimų sutarčių nėra palanki Lietuvos teisinėms pretenzijoms Vilniaus klausimu, ši problema daugiausiai buvo tyrinėta lenkų istorikų¹⁶⁴. Vienintelis iš lietuvių istoriografijos atstovų šią koliziją tyrinėjo jau minėtas Č. Laurinavičius. Prieštaravimas tarp sutarčių išskyla jau pirmajame Rygos sutarties punkte. Rygos preliminarios taikos sutarties 1 str. skelbė, kad tarp Lietuvos ir Lenkijos esama ginčytinų teritorijų.¹⁶⁵ Ir nors tos ginčytinos teritorijos nebuvo aiškiai įvardintos bet reali tuometinė politinė padėtis ir diplomatų pasirašiusių sutartį pasisakymai leido suprasti, kad ta teritorija buvo Vilniaus kraštas [...]. Teisiniu atžvilgiu Č. Laurinavičius daro išvadą, kad Rusija pasirašiusi Rygoje sutartį su Lenkija neturėjo teisės vėlesne sutartimi perleisti Vilniaus Lietuvai.¹⁶⁶ Bandymų susitarti dėl Lietuvos valstybės likimo, be jos pačios dalyvavimo buvo ir ankstesnius Lenkijos ir Rusijos diplomatų susitikimuose, todėl Rygos sutarties 1 – asis punktas yra niekuo nestebinantis. 1920 m. sausio mėnesį RTFSR pasiūlė Lenkijai pasirašyti taikos sutartį, pagal kurią RTFSR – Lenkijos siena būtų nukelta 250 – 350 kilometrų į rytus – taigi RTFSR pasiūlė Lenkijai Vilnių ir Vilniaus kraštą. Lenkija su sąlygomis nesutiko ir sutartis nebuvo pasirašyta. Ji 1920 m. balandžio 25 d. pradėjo pulti Tarybų Rusiją plačiu 500 kilometrų ilgio (nuo Pripetės iki Dniestro) – frontu¹⁶⁷.

¹⁶³ Laurinavičius Č., *Lietuvos - Sovietų Sąjungos taikos sutartis*, p. 149 – 150., žr.: Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilientienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 48.

¹⁶⁴ Lopatniuk S., *Stanowisko ZSRR wobec stosunkow polsko – litewskich (1920 – 1928)*. Z dziejow stosunkow polsko – rodzieckich. – Warszawa, 1969. – P. 57 – 76 (63); Ochmanski J. *Historia Litwy*. – Warszawa, 1959. – P. 264, žr.: Laurinavičius Č., *Politika ir diplomatija*, p. 134.

¹⁶⁵ *Dokumenty vešnej politiki SSRS (DVP SSSR)*. – Moskva, 1959. – T. 3. – P. 28 – 40., žr.: Laurinavičius Č., *Politika ir diplomatija*, p. 134.

¹⁶⁶ Laurinavičius Č., *Politika ir diplomatija*, p. 134.

¹⁶⁷ Duoblys G., sudar., *XX amžius: Lietuvos valstybingumo problemas*, P. Dirgėla., *Pamokos ateičiai ir dabarčiai*, p. 45.

Tokia išvada tik dar kartą parodo Sovietų požiūrį į tarptautines sutartis ir jų laikymąsi. Vengimas į tokias problemas pažiūrėti be emocijų, dažniausiai prasilenkia su objektyvumo siekimu vertinant atskirus įvykius, reiškinius ir procesus. Šiuo atveju galima tik pakartoti vieną seniai žinomą diplomatijos tiesą, kad politika ir diplomatija nėra draugiškumo ar jausmų demonstravimo priemonės, o tik savų interesų siekimas kuo palankesniais sau sąlygomis.

Grįžtant prie nagrinėjamų sutarčių kolizijos tai išvados gana paprastos ir aiškios ypatingai atsižvelgiant į vėlesnius istorinius įvykius. Rusija siekė: pirma laikyti Lietuvą savo įtakoje ir neleisti jai integruotis į Europos teisinę sistemą; antra, naudodamasi Lietuvos angažamentu, skverbtis į Vakarų. Aišku, Rusija visa tai pasiekė¹⁶⁸.

Referuojant galima pridurti jog 1920 m. Taikos sutartis buvo tvirtinama dar keletu sutarčių Lietuvos su Sovietų Rusijos įpėdine SSRS - 1926, 1931, 1934, 1939 metais (nors tos sutartys, deja, vis labiau kaustė Lietuvos suverenitetą)¹⁶⁹. Tai buvo pirmas svarbiausias atspirties taškas Lietuvos ir Sovietų valstybių suartėjimo link. Vertinti jį vienareikšmiškai būtų per nelyg kategoriška ir ribota. Sutartis laimėjo Lietuvai pirmą tarptautinį valstybės pripažinimą, bet žvelgiant retrospektyviai priartino prie tos pačios valstybės suvereniteto laipsniško praradimo. Tiesa nereikėtų užmiršti ir Sovietų Rusijos reikšmės Lietuvai 1923 m. prisijungiant Klaipėdos kraštą. Tuomet Vakarų valstybės spaudė Lietuvą norinčią susijungti su Klaipėda sudaryti sąjungą su Lenkija, o tai Lietuvai būtų reiškę suvereniteto praradimą. Nesulaukusi Vakarų valstybių paramos Č. Laurinavičiaus manymu, „tik atsirėmusi į Rusiją Lietuva galėjo tikėtis gauti Klaipėdą“¹⁷⁰.

Maskvoje pasirašyta sutartis taip pat iššaukė neigiamas reakcijas iš Vakarų Europos valstybių sostinių ir diskreditavo lietuvių diplomatiją, kuo sėkmingai savo tikslais vėliau naudojosi ir Lenkija.

3.2. Tautininkų partijos užsienio politikos kryptis bei Nepuolimo sutartis tarp Lietuvos Respublikos ir Socialistinių Tarybų Sąjungos 1926 m. rugsėjo 28 d.

3.2.1. Sutarties pasirašymo prielaidos ir priežastys

¹⁶⁸ *Ten pat.*, p. 134.

¹⁶⁹ Laurinavičius Č., *Lietuvos - Sovietų Sąjungos taikos sutartis*, p. 169.

¹⁷⁰ Laurinavičius Č.: *Be Klaipėdos sukilimo neturėtume arba Klaipėdos, arba lietuvių kalbos*, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/claurinavicius-be-klaipedos-sukilimo-neturetume-arba-klaipedos-arba-lietuviu-kalbos.d?id=60363085>, [prieiga per internetą žiūrėta 2014 02 21].

XX amžiaus trečio dešimtmečio viduryje Lietuvos užsienio politika vėl atsidūrė tam tikroje krizėje iš kurios išeiti reikėjo pasirenkant naują bendradarbiavimo su kaimyninėmis valstybėmis kryptį. Lietuvių diplomatai nenorėdami atsisakyti savo ambicijų atgauti konstitucinę valstybės sostinę Vilnių ir tuo pačiu išsaugoti trapią geopolitinę pusiausvyrą regione ryžosi pasirašyti naują sutartį su dabar jau pavadinimą pakeitusia Sovietų Sąjungos valstybe. Tai lėmė ir pasikeitusios tarptautinės aplinkybės. 1923 m. kovo 15 d. Ambasadorių konferencijos sprendimu Vilniaus kraštas buvo paliktas Lenkijai.¹⁷¹ Be to 1925 m. spalio mėnesio konferencija pradėjo kolektyvinio saugumo ir sienų neliečiamumo Europoje pamatus. Lietuvos situacija kovoje dėl Vilniaus krašto tapo kone beviltiška. Susidarius tokiai padėčiai vienintelė galimybė atgauti norimas teritorijas lietuvių diplomatam atrodė Sovietų Sąjungos pagalba. Šią situaciją gan taikliai nusako V. Žalys. Pasak V. Žalio trečio dešimtmečio viduryje Lietuvai suinteresuotai lokarinės sistemos, įvirtinančios *status quo*, griovimu, susidarė prielaidos ieškoti prisijungimo prie strateginės Berlyno – Maskvos ašies ir jos pavertimo Berlyno – Kauno – Maskvos triada. Lietuva šioje triadoje nepretendavo į lygiaverčio partnerio vaidmenį. Jos buvimas revizionistinio fronto gretose buvo pateisinamas ne tik ir ne tiek jos neapykanta Lenkijai, kiek geografine padėtimi, t. y. jos reikšme Vokietijai ir Sovietų Sąjungai¹⁷².

Kitas ne mažiau svarbus, tačiau ginčytinas faktorius lėmęs 1926 m. rugsėjo 28 d. Nepuolimo sutarties pasirašymą buvo Lenkijos agresijos Lietuvai pavojus. Palaikyti Lenkijos agresijos galimybę yra linkęs ir Z. Butkus. Tiesa R. Žepkaitės ir P. Losovskio tyrimai rodo jog nėra pakankamai duomenų liudijančių, kad Lenkija 1926 m. buvo nusprendusi pulti Lietuvą. Vis dėl to Lenkijos militaristinė politika, sustiprėjusi po J. Pilsudskio perversmo, Lietuvoje suskėlė didelį nerimą¹⁷³ Tokią nuostatą dar labiau sustiprina ir kitų istorikų tyrinėjimai. Vienas iš daugiausiai 1926 m. Nepuolimo sutarties pasirašymo aplinkybes tyrinėjusių istorikų A. Kasparavičius tokią versiją vertina atsargiai, bet neatmesdamas Lenkijos agresijos galimybės. Pasak A. Kasparavičiaus perversmo Lenkijoje įvykdymas, pasiremiant kariuomene, ją mobilizavo ir politizavo. Todėl tos Lenkijos politinės jėgos, kurios siekė Lietuvą vienokiu ar kitokiu būdu aneksuoti, dabar galėjo gauti didesnę kariuomenės ir visuomenės paramą bei pritarimą savo planui įgyvendinti. Tokiomis sąlygomis eilinis incidentas prie demarkacinės linijos, atskirų asmenų ar politinių jėgų iniciatyva greitai galėjo virsti šalių ginkluotu susidūrimu¹⁷⁴. Galima drąsiai sakyti jog tokia istoriko pozicija yra pakankamai pagrįsta nes ją rodo ir vėlesni įvykiai. Tokiame kontekste net ir A. Liekio teiginys

¹⁷¹ Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917 – 1994. Dokumentų rinkinys, Vilnius, 1998, p. 69 – 72.

¹⁷² Žalys V., *Lietuvos diplomatijos istorija (1925 – 1940) I tomas*, p. 90.

¹⁷³ Butkus Z., *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 metais*, p. 104.

¹⁷⁴ Kasparavičius A., *Didysis X Lietuvos užsienio diplomatijoje: 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, p. 108 – 109.

jog Lietuvai „grėse lenkų invazija“ neatrodo visiškai nepagrįstas¹⁷⁵. Įtampa tarp valstybių tikrai padidėjo įvykus perversmui Lenkijoje. Net ir atmetus įvairius to meto abiejų šalių politikos ir visuomenės veikėjų aštrius pasisakymus, tokią prielaidą perša realūs tarpvalstybiniai incidentai. Netrukus po perversmo Utenos apskrityje ties Meironių kaimu lenkai įvykdė provokacinį išpuolį – demarkacinę liniją žyminčias gaires 90 m perkėlė į Lietuvos Respublikos teritoriją¹⁷⁶. Taip pat apie galimą agresiją iš Lenkijos galima daryti iš kitų valstybių veiksmų. Sovietų Sąjunga irgi telkė savo kariuomenę Lenkijos pasienyje. Mobilizacija buvo numatoma ir Latvijoje. Lenkijos sąjungininkė Rumunija savo karines pajėgas traukė prie Rusijos sienos¹⁷⁷. Be šių galimos karinės intervencijos ženklų galima pridėti ir Varšuvos visą tarpukario laikotarpį naudotą žiniasklaidos įrankį. Pasinaudodama didesniais savo ryšiais Varšuva skleidė melagingus gandus užsienio valstybėse jog Lietuva peržengė demarkacinę liniją ir ketina pulti Vilnių. Tai irgi galėjo būti kaip pretekstas Lenkijai įsiveržti į Lietuvą¹⁷⁸. Kita vertus jau minėtas P. Losovskis griežtai neigia J. Pilsudskio valdytos Lenkijos ketinimus pulti Lietuvą. P. Losovskis apgailestauja, kad lietuvių autoriai nenori aiškiai pasakyti, kad Pilsudskis prieštaravo prijungti Lietuvą jėga. Tyrinėtojas pabrėžia jog maršalas 1927 m. gruodžio 9 d. Tautų Sąjungos Tarybos posėdžio metu pasiekė, kad A. Voldemaras pareikštų, jog tarp Lietuvos ir Lenkijos nėra karinės padėties, taip norėdamas sumažinti įtampą tarp valstybių¹⁷⁹. Tačiau tai, kad šis Pilsudskio žestas buvo įvykdytas jau po 1926 m. Nepuolimo sutarties pasirašymo nepaneigia konflikto galimumo po 1926 m. perversmo Lenkijoje. Vis dėlto negalima atmesti ir tuometinės Lietuvos Vyriausybės klaidos. Ją pripažįsta ir A. Kasparavičius. M. Šleževičius 1926 m. rudenį leidosi Maskvos įtraukiamas į tarptautinio masto antilenkišką kampaniją, o neturėdamas patikimos informacijos, paskelbė pasauliui apie neva J. Pilsudskio planuojamą agresiją prieš Lietuvą. Politinio flirto su Sovietais fone tai buvo akivaizdi premjero ir ministro klaida.¹⁸⁰

Kalbant apie to laikmečio lietuvių politikų laikyseną suartėjimo su Rusija atžvilgiu išryškėja nuostata su kuria sutinka tiek lenkų tiek iš dalies ir lietuvių istorikai. Lietuvos valdančiojo elito dauguma išties didesne grėsme laikė J. Pilsudskio Lenkiją nei bolševikinę Rusiją. Nors dar iki 1926 m. Nepuolimo sutarties su Rusija pasirašymo Lietuvos parlamente buvo skirtingų požiūrių, bet po tais pačiais metais įvykusio valstybinio perversmo minėta nuostata dar sustiprėjo. Tokią poziciją

¹⁷⁵ Liekis A., Lenkų skriaudų lietuviams apžvalga: *Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai II t.* (iki 1939 m.), p. 37.

¹⁷⁶ Lietuva, 1926 05 17, 1., žr.: Kasparavičius A., *Didysis X Lietuvos užsienio diplomatijoje*, p. 107.

¹⁷⁷ *Lietuvos kariuomenės Vyriausiojo štabo Informacijų skyriaus viršininko pulk. Leit. Škirpos žinių santrauka Nr. 4. Perversmas Lenkijoje. 1926 05 10*, *ibid.*, ap. 2, b. 987, l. 34., žr.: Kasparavičius A., *Didysis X Lietuvos užsienio diplomatijoje*, p. 110.

¹⁷⁸ Kasparavičius A., *Didysis X Lietuvos užsienio diplomatijoje*, p. 114.

¹⁷⁹ Łossowski P., *Stosunki między państwowe Polski i Lity 1920 – 1939, Lietuvių ir lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, sudaryt. J. Volkonovski, R. Gaidis, Vilnius, 2009.

¹⁸⁰ Gaigalaitė A., Skirius J., Kasparavičius A., Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 222.

puikiai iliustruoja po 1926 m. gruodžio mėnesio perversmo prezidentu tapusio A. Smetonos nuomonė. Jis teigė jog „kol Lenkija negrąžins mums Vilniaus su Gardinu, kol nepasitrauks už Kerzono linijos, tol negali būti kalbos apie šiuokius ar tokius santykius su jaja“. Be to Rusija ir Vokietija Smetonos teigimu buvo suinteresuotos, kad Lietuva išliktų nepriklausoma valstybė, kaip atsvara imperialistinei Lenkijai“¹⁸¹. Be to kaip pastebi Z. Butkus tik sutartimi su SSRS, Lietuva 1926 m., po Lokarno konferencijos, galėjo išskelti Vilniaus klausimą tarptautiniu mastu¹⁸². Anot P. Losovskio SSRS įvaizdis Lietuvoje tuo metu buvo tiesiog idealizuojamas¹⁸³. Kita vertus tikrai negalima kaltinti visų to meto politikų diplomatinio trumparegiškumu ir naiviomis simpatijomis Sovietų Sąjungai. Dar 1926 m. lapkričio 5 d. posėdžio Seime metu, kuriame turėjo būti nuspręsta dėl sutarties su Maskva ratifikavimo netrūko aštrių opozicijos pasisakymų prieš sutarties priėmimą. Krikdemų atstovas ir buvęs prezidentas A. Stulginskis prieš jį kalbėjusio valdančiųjų atstovo Z. Toliušio argumentus už sutarties ratifikavimą pavadino „paimtus iš fantastikos srities“. Jis apeliuodamas į 1920 m. sutarties nevykdymą retoriškai klausė: „Ar verta sudarinėti sutartį su valstybe, kuri nevykdė ankstesnių įsipareigojimų?“. Sutartis su SSRS ne tik, kad neapsaugos Lietuvos nuo Lenkijos agresijos, bet ir dėl įtampos, egzistuojančios Maskvos ir Europos santykiuose, pastatys Lietuvą į tokią tarptautinę izoliaciją, kokioje ji dar nėra buvusi.¹⁸⁴ Tuo tarpu A. Smetona 1919 m. pabaigoje – 1920 m. pradžioje vilkinęs taikos derybas su Rusija, 3 – čio dešimtmečio viduryje jau pasisakė artimus santykius su Maskva, nes anot jo „<...> norėdami būti subjektu derybų su Rusija, mes galime per Angliją ir Prancūziją patapti jų derybų su Rusija objektu“¹⁸⁵.

Dar viena prielaida Lietuvai suartėti su Sovietų Sąjunga tapo nevykęs Baltijos Antantės, mažųjų Pabaltijo valstybių kolektyvinio saugumo projektas. Jį visų pirma ardė komplikuoti Lietuvos ir Lenkijos santykiai kurių nesantaikos epicentre buvo atsidūręs Vilniaus krašto priklausomybės klausimas. Žinoma neneigiant ir kitų tokios sąjungos nebuvimu suinteresuotų jėgų tokių kaip Vokietija ir Rusija reikia pripažinti, realiam Baltijos Antantės funkcionavimui labiausiai trukdė Lenkijos įtaka regione. Tačiau kita vertus Lietuvos nepalaužiamas siekis atsiimti Vilnių taip pat kenkė saugumo užtikrinimui Rytų ir Centrinėje Europoje. Jis sutrukdė sudarė ir prielaidą Lenkijai 1922 m. Kovo 13 – 17 d. Varšuvoje Lenkijos, Latvijos, Estijos ir Suomijos užsienio reikalų ministrų konferencijoje, (kovo 17 d.) pasirašyti politinę sutartį (accord

¹⁸¹ Truska L., *Antanas Smetona ir jo laikai*, p. 130.

¹⁸² Butkus Z., *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 metais*, p. 104.

¹⁸³ Łossowski P., *Stosunki polsko litewskie 1921 – 1939*, p. 86

¹⁸⁴ Seimo stenogramos, III Seimas, II – oji sesija, 40 – asis posėdis, 1926 lapkr. 5., žr.: Žalys V., *Lietuvos diplomatijos istorija (1925 – 1940) I tomas*, p. 90.

¹⁸⁵ Smetona A., *Davio ir Ambasadorių Tarybos projektai //Tautos vairsas*. 1924. Nr 12. P. 2 – 4., žr.: Truska L., *Antanas Smetona ir jo laikai*, p. 132.

politique) kuria būtų padėti kolektyvinio saugumo regione pamatai. Svarbiausiame (VII) jos punkte pasakyta : „Varšuvos konferencijoje atstovaujamos valstybės pareiškia, jog jei kuri nors iš jų be provokacijos iš jos pusės bus užpulta, kitos laikysis palankios pozicijos užpultosios atžvilgiu ir nedelsdamos susitars dėl priemonių kurių reikia imtis.“¹⁸⁶ Taigi Lietuva pasijuto visiškai izoliuota diplomatinio ir politiniu atžvilgiais. O blogiausia ir labiausiai neraminusi lietuvių diplomatus žinia buvo apie pirmąjį ir antrąjį šios sutarties punktus. Pirmasis sutarties punktas skelbė kad ją pasirašiusios vyriausybės nesudarys jokios sutarties, tiesiogiai ar netiesiogiai nukreiptos prieš kurią nors Varšuvos konferencijoje dalyvavusią valstybę. „Pasinaudodama šiuo punktu Lenkija, bet kokią Latvijos ar kitos Baltijos valstybės svarbesnę sutartį su Lietuva galėjo kvalifikuoti kaip nukreiptą prieš save“. Savo ruožtu antrasis punktas lietuvių taip pat nedžiugino. Remiantis juo Varšuvos konferencijos dalyvės pažymėjo, jog pripažįsta viena kitos sutartis sudarytas su Sovietų Rusija. Vadinasi, Lietuvos ir Sovietų Rusijos Taikos sutartis, kuria Vilnius priskiriamas Lietuvai, ne tik Lenkijos, bet ir Baltijos valstybių liko nepripažinta. Tai silpnino Lietuvos pozicijas ginče su Lenkija dėl Vilniaus¹⁸⁷. Tuo tarpu negalima visiškai sutikti su vadinamojoje „klasikinėje“ lietuvių istoriografijoje įsitvirtinusioje tezėje kurią ir naujausiuose savo darbuose naudoja A. Liekis. Pagal šią tezę „Lenkijai neprisipažįstant Lietuvos valstybės *de jure* ir Vilniaus ir jo krašto okupacijos ir aneksijos, nesulaukiant paramos iš kitų Vakarų valstybių, Lietuvai neliko nieko kito, kaip, paspausti SSRS tiesiamą paramos ranką¹⁸⁸“.

Taigi teigti jog lietuvių diplomatai pasirašė 1926 m. Nepuolimo sutartį genami vien aklo antilenkiškumo ar rusofiliškumo tikrai būtų netikslu ir klaidinga. Kita vertus Lietuvos diplomatų ir politikų simpatijų savo rytinės kaimynės atžvilgiu neigti taip pat negalima. Vis dėl to lemiamas faktorius siekti glaudesnių ryšių su Sovietais lietuviams buvo būtent sudėtinga geopolitinė situacija, diplomatinė izoliacija ir numanoma agresija iš Lenkijos, kurios galimumas nedingo ir po 1926 m.

3.2.2. 1926 m. Nepuolimo sutarties tarp Lietuvos ir SSRS padariniai ir užsienio valstybių reakcija į sutarties pasirašymą

Derybas dėl Nepuolimo sutarties su SSRS sutarties pasirašymo 1925 m. rudenį pradėjo krikščionių demokratų vyriausybė, o 1926 m. užbaigė iš kairiųjų partijų atstovų sudarytas Kabinetas. Kaip teigia L. Truska derybas dėl Vilniaus konflikto atsidūrusi kone visiškoje izoliacijoje, Lietuvos vyriausybė, nesvarbu kokios partinės spalvos ji buvo, užtarėjų pasirinkimo

¹⁸⁶ Valdības Vēstnesis. 1922. 7 apr žr.: Butkus Z., *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 metais*, p. 76.

¹⁸⁷ Valdības Vēstnesis. 1922. 7 apr žr.: Butkus Z., *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 metais*, p. 77.

¹⁸⁸ Liekis A., *Lenkų skriaudų lietuviams apžvalga: Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai II t.* (iki 1939 m.), p. 37.

neturėjo¹⁸⁹. Todėl politinių partijų Seime pasiskirstymas vargu ar galėjo įtakoti užsienio politikos pasirinkimus. Tačiau Tautininkų prielankumas Sovietam buvo labiau negu akivaizdus. O kai kurie istorikai netgi teigia kai kuriuos partijos veikėjus gavusius paramą iš Sovietų¹⁹⁰. Kad ir kaip neigiamai galima būtų vertinti tuometinių politikų užsienio politiką vykdyti globojamai SSRS, pasirinkimo lietuviai beveik ir neturėjo. Žinoma galbūt buvo galima bandyti normalizuoti santykius su Lenkija atsisakius pretenzijų į Vilnių, bet tuo metu apie tai negalėjo būti ir kalbos, nes būtų prarastas visuomenės pasitikėjimas.

Po Nepuolimo sutarties pasirašymo kitų valstybių reakcijų ilgai laukti nereikėjo. Vakarų valstybės ir Lenkijos pasipiktino. Ne visai palankiai į ją reagavo ir Baltijos šalys, ypač Latvija, nes ši sutartis nesutapo su jos politiniais planais. Mat Sovietų vyriausybė pasiūlė sudaryti nepuolimo ir neutraliteto sutartis ne tik Lietuvai, bet ir kitoms Baltijos valstybėms, taip pat Lenkijai. Nė viena iš jų pasiūlymo neatmetė, tačiau norėjo su SSRS pasirašyti ne dvišalę sutartį, o vieną kolektyvinę, kad taip galėtų konsoliduotis, pasiekti vienybės, kad jaustųsi saugiau šalia didžiojo Rytų kaimyno¹⁹¹. Nenuostabu, kad neigiamą atgarsį ši sutartis paliko ir Lietuvos kaimynių (ir ne vien Lenkijos) istoriografijoje. Latvijos istoriografijoje ir dabar gaji nuomonė esą Lietuva, siekdama bet koka kaina Vilniaus, atsisakė nuo savarankiškos politikos, išdavė kaimynus pasmerkdamą juos ir save tragedijai. Tokius kaltinimus tebekartoja ir dabartiniai latvių istorikai. Antai E. Andersonas savo darbe skirtame Latvijos užsienio politikos istorijai tai padarė net penkiskart¹⁹². Atsakymas į klausimą kodėl Lietuva nesudarė kolektyvinės Baltijos valstybių sutarties su Rusija yra labai paprastas. Tą sutartį Lietuva sudarė viena, o ne kartu su Latvija, Estija ir Suomija, todėl, kad jos taip besąlygiškai kaip SSRS nepripažino Lietuvos teisių į Vilniaus kraštą¹⁹³. Taigi galima teigti jog baltiškojo solidarumo nebuvimu galima kaltinti abi puses. Žinoma didžiosios Vakarų Europos valstybės taip pat reiškė savo nepasitenkinimą Sovietų sutartimi su Lietuva. Ypatingai priešiškos laikysenos 1926 m. sutarties tarp Lietuvos ir SSRS atžvilgiu laikėsi Didžioji Britanija. Jos URM Šiaurės departamente prieita išvados, kad pasirašydama sutartį Lietuvos Vyriausybė „kaip įprasta pasielgė kvailai – atitolino nuo savęs kitas Baltijos valstybes ir dar labiau atagonizavo Lenkiją“¹⁹⁴. Paryžius reagavo taip pat neigiamai. Palankiai apie sutartį atsiliepė tik Vokietija kuri kaip ir SSRS puoselėjo savo revanšistinius tikslus Rytų Europoje kuriems kolektyvinį saugumą ardanti sutartis buvo palanki¹⁹⁵.

¹⁸⁹ Truska L., *Antanas Smetona ir jo laikai*, p. 134.

¹⁹⁰ Butkus Z., Jei opozicija gauna paramą iš svetur, *Kultūros barai*, 1995, Nr. 7.

¹⁹¹ *Ten pat.*, p. 103.

¹⁹² *Ten pat.*, p. 103.

¹⁹³ *Ten pat.*, p. 104.

¹⁹⁴ Didžiosios Britanijos URM Šiaurės departamento pareigūno C. W. Orde's 1926 m. spalio 13 d. atmintinė // PRO, FO, 371, 11725, N. 4530, 115., žr.: Žalys V., *Lietuvos diplomatinės istorija (1925 – 1940) I tomas*, p. 90.

¹⁹⁵ Žalys V., *Lietuvos diplomatinės istorija (1925 – 1940) I tomas*, p. 178.

Nors apie 1928 m rugsėjo 28 d. pasirašymo išvengiamumą diskutuoti pakankamai keblu, nes lietuvių diplomatai iš dalies ir dėl savo pačių kaltės tuo metu buvo įvartyti į kampą. Tačiau patį derybų dėl sutarties pasirašymo pobūdį ganėtinai kritiškai vertina vienas žymiausių jos tyrinėtojų A. Kasparavičius. Jis mano, kad 1926 m., vykstant Lietuvos deryboms su Rusija dėl politinės sutarties sudarymo, „Kauno diplomatija gana paprastai (jeigu nesakysime – primityviai) bandė organizuoti Lietuvai Rusijos užuovėją“¹⁹⁶. Pasak istoriko jeigu galima pateisinti beatodairišką tuometinės Vyriausybės siekimą pasirašyti sutartį su Sovietų Sąjunga prieš pastatant jai grėsmę iš Lenkijos, tai reiktų ir užduoti sau klausimą ar ne didesnė grėsmė buvo iš SSRS?¹⁹⁷ Toks (kaip pats A. Kasparavičius vadina) „revizionistinis“ požiūris į Lietuvos ir Lenkijos diplomatinis santykius XX amžiaus pirmoje pusėje lietuvių istoriografijoje daugiausiai ir yra siejamas su šio istoriko vardu¹⁹⁸.

Nors Z. Butkus daro išvadą jog „Nepuolimo ir neutraliteto sutartyje SSRS ir Lietuva įsipareigojo neprisidėti prie jokių koalicijų prieš kitą susitariančiąją šalį. Tai reiškė, kad Lietuva pasižada nestoti į Lenkijos ir Baltijos valstybių karinį – politinį bloką, kurio kūrimuisi SSRS labai prieštaravo. Vadinasi sutartis tuomet buvo naudinga ir Lietuvai ir Sovietų Sąjungai“¹⁹⁹. Tačiau žvelgiant retrospektyviai Lietuva apčiuopiamos naudos iš šios sutarties turėti vargu ar galėjo. Viena iš priežasčių tam buvo pačios Lietuvos tuometinė geopolitinė padėtis. Būdamą didžiųjų agresyvia užsienio politika pasižyminčių valstybių interesų susikirtimo centre, praradusi Paryžiaus bei Londono pasitikėjimą, palaidojusi Baltijos Antantės idėją ir permanentiškai konfliktuodama su Lenkija, Lietuva tapo pažeidžiamesnė nei bet kada anksčiau. Stabilumas regione kabojo ant plauko ir net ir maža kibirkštis galėjo sukelti didžiulį tarptautinį konfliktą. Prie viso to dar reiktų paminėti ir lietuvių ir SSRS diplomatų pasirašyto „Džentelmeniško susitarimo“ akcentą kuris ne kiek rodo tuometinių Lietuvos diplomatų makiavelišką gebėjimą naudotis visais prieinamais kanalais veikti savo šalies interesų naudai kiek jų naivų tikėjimą Sovietų Sąjungos solidarumu Baltijos valstybei. 1926 m. rugsėjo 28 – 30 d. vizituodamas SSRS sostinėje M. Šleževičius sudarė su šia šalimi vadinamąjį „džentelmenišką susitarimą“. Pagal jį Sovietai įsipareigojo diplomatiškai palaikyti Lietuvą tarptautinėje arenoje ir jos naudai paveikti visas sau draugiškas valstybes, pirmiausia Vokietiją. Šalys sutarė keistis ir visa informacija, susijusia su Lenkija. „Tačiau turint omenyje, jog net viešų, oficialių savo tarptautinių įsipareigojimų Sovietai dažnai nevykdė, jų „džentelmeniški“

¹⁹⁶ Kasparavičius A., Kauno ir Maskvos „džentelmeniškas polonezas Varšuvai“ (1926 – 1936), *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, Žalys V, Lopata R, Laurinavičius Č., sudaryt. p. 96.

¹⁹⁷ Kasparavičius A., Kauno ir Maskvos „džentelmeniškas polonezas Varšuvai“ (1926 – 1936), *Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, Žalys V, Lopata R, Laurinavičius Č., sudaryt. p. 96.

¹⁹⁸ Miknys R., *Lietuvių santykis su Lenkija bei lenkais – žvilgsnis, besiremiantis paskutinių dvidešimties metų lietuvių istoriografijos tyrimais, skirtais XX a. Lenkijos istorijai*, <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-05lt.pdf>, [prieiga per internetą žiūrėta 2014 02 21].

¹⁹⁹ Butkus Z., *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 metais*, p. 103.

įsipareigojimai vargu ar galėjo duoti didesnę reikšmę ir naudą Lietuvai²⁰⁰. Tačiau negalima atmesti ir prielaidos jog M. Šleževičius bandė pagerinti santykius su Lenkija ar net likviduoti konfliktą su lenkais. Patikimų duomenų kol kas nėra, tačiau pora šalutinių faktų galėtų liudyti pastarosios versijos naudai. Tai neoficialūs diplomatiniai vizitai kurie nėra aiškiai išanalizuoti ir dėl ribotų šaltinių nėra pakankamai pagrįsti²⁰¹.

Analizuojant 1926 m. Nepuolimo sutarties tarptautinius teisinius padarinius lenkų istorikas K. Buchovski siūlo prisiminti vėlesnius jau ketvirto XX amžiaus dešimtmečio įvykius Rytų ir Vidurio Europos diplomatijoje. 1932 m. Lenkija su Sovietų Sąjunga pasirašė nepuolimo sutartį, o 1934 m. Vokietija pasirašė deklaraciją dėl jėgos nenaudojimo tarpusavio santykiuose. Taip Lietuva tapo politiškai izoliuota²⁰². Be to, stiprėjo vokiečių troškimas išplėsti autonomiją, vėliaus susigrąžinti Klaipėdą. Taigi lietuvių diplomatinio ėjimo su Sovietais naudingumas tampa dar labiau abejotinas. Tokia abejonė išlieka ir analizuojant tuometinio Sovietų diplomatinio korpuso dokumentus. Iš jų aiškėja jog sutartis su Sovietais dėl kultūrinių vertybių grąžinimo ir ginklų tiekimo M. Šleževičiui nesisekė, nes Maskva stengėsi Kauną tik „prisijaukinti, paglostyti ir pamaitinti pažadais“²⁰³.

Galima teigti jog diplomatinių Lietuvos problemų šaltiniu tapęs Vilniaus krašto klausimas vienaip ar kitaip darė įtaką visos ne tik Vidurio ir Rytų, bet ir Vakarų Europos valstybių užsienio politikai. Vienos valstybės kaip SSRS ir Vokietija buvo suinteresuotos to konflikto buvimu, tuo tarpu Vakarų Europa jo išsprendimu taikiomis priemonėmis.

Nuo kategoriško 1926 m. rugsėjo 28 d. SSRS ir Lietuvos Nepuolimo sutarties vertinimo susilaiko ir tas pats A. Kasparavičius. Viena vertus anot jo „derybos ir sutartis su Sovietų Sąjunga trumpam iškėlė Lietuvos politiką į europinės politikos lygmenį, kuris bręstančiai jaunos valstybės diplomatijai buvo itin naudingas“²⁰⁴. Tačiau kita vertus jis pabrėžia jog „galimo Lietuvos ir Lenkijos konflikto atveju Sovietai iš tikrųjų nesirengė ginti Lietuvos, tačiau deklaratyvūs jų pareiškimai bylojo priešingai“²⁰⁵. Taigi tas (kaip istorikas įvardina) iškilimas į europinį lygmenį yra ganėtinai paviršutiniškas ir labiau menamas nei realus. Tuo labiau, kad Vakarų pasauliui Lietuva dar kartą pasirodė nepatikima su bolševikais bendradarbiaujanti valstybė, o SSRS į lietuvius žiūrėjo ne į kaip partnerį o kaip į savo geopolitinių tikslų siekimo priemonę – diplomatinę marionetę. Kuria

²⁰⁰ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 220.

²⁰¹ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 222.

²⁰² Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, p. 149.

²⁰³ Aleksandrovsio 1926 m. rugsėjo 17 d. pranešimas B. Stomoniakovui // RFUPA. – b.. 2661. – L. 346., žr.: Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 220 - 221.

²⁰⁴ Kasparavičius A., *Didysis X Lietuvos užsienio diplomatijoje: 1926 metų Lietuvos ir Sovietų Sąjungos nepuolimo sutarties sudarymo analizė*, p.323.

²⁰⁵ *Ten pat.*, p. 323.

vėliau sėkmingai manipuliavo savo tikslam įtakodama Lietuvos užsienio politiką ir net lemdama jos sprendimus skiriant užsienio reikalų ministrus²⁰⁶.

4. 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos ultimatumas Lietuvai

4.1. Politinė Lietuvos ir Lenkijos situacija Europoje XX a. ketvirto dešimtmečio antroje pusėje bei paskutiniai S. Lozoraičio bandymai išvengti konfrontacijos su Lenkija kulminacijos

XX a. ketvirto dešimtmečio antroje pusėje Lietuva vėl atsidūrė sudėtingoje, (jeigu nesakytume kritinėje) padėtyje. Dėl nesibaigiančio konflikto su Lenkija dėl Vilniaus krašto teritorinės priklausomybės, nebuvo galima glaudžiau bendradarbiauti ir su Latvija bei Estija plėtojant Baltijos antantės projektą. Tuo metu nacių valdoma Vokietija jau darė spaudimą visai Europai savo agresyvia užsienio politika ir Lietuvai tai grėsė Klaipėdos krašto praradimu. Vienintelė atrodytų sąjungininkė SSRS savo diplomatų oficialiais pareiškimais taip pat gąsdino ir tuo pačiu darė spaudimą Lietuvų diplomatams. Sovietų URM V. Molotovas, 1936 m. sausio 11 d. kalboje, pasakytoje SSRS CVK sesijoje, kur plačiai išdėstė SSRS užsienio politiką ir akcentavo Vokietijos agresyvius planus Čekoslovakijos bei Lietuvos atžvilgiu²⁰⁷. Tuo metu Lenkijos tarptautinė situacija taip pat nebuvo jai palanki. Pamatę ryžtingą ir agresyvią Hitlerio užsienio politiką lenkai suprato, kad Austrijos anšliusu naciai neapsiribos, o Mažino gynybinę liniją pasistatydinusi Prancūzija neatrodė kaip patikima gynėja karinio konflikto su Vokietiją atveju. Sovietų Sąjunga savo ruožtu niekad nebuvo draugiška valstybė Lenkijai taip pat buvo potencialus agresorius. Taigi Lenkija buvo priversta laviruoti kaip vaizdingai išsireiškia P. Čibiris „tarp raudonojo ir rudojo fašizmo“²⁰⁸ grėsmės savo valstybingumui. Kaip parodė ateities įvykiai bandymai išsaugoti pusiausvyrą Lenkijai baigėsi nesėkme, o jos geopolitinė padėtis lėmė ir jos tragišką baigtį pradėjusią didžiausią žmonijos istorijoje ginkluotą konfliktą.

Lenkijos vadovybė tuo metu nusprendė jog būtina visomis turimomis priemonėmis sustiprinti savo padėtį Europos politinėje arenoje. Šiuo atveju lenkų diplomatai rezervą išvelgė kaimyninėje Lietuvoje su kuria vis dar nebuvo užmegzti diplomatiniai santykiai. Todėl pirmiausiai Lenkija nors ir prievartos būdu siekė atkurti diplomatinis santykius su kaimynine Lietuva, pateikdama pastarajai ultimatumą²⁰⁹.

²⁰⁶ Butkus Z., *Stasys Lozoraitis sovietų diplomatų akimis, Lietuvos diplomatija XX amžiuje*, Žalys V, Lopata R, Laurinavičius Č., sudaryt. p. 83.

²⁰⁷ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 303.

²⁰⁸ Čibiris P., *Ir vėl apie Pilsudskį*, <http://urvas.wordpress.com/2010/08/12/ir-vel-apie-pilsudski/>, [prieiga per internetą žiūrėta 2011 05 21].

²⁰⁹ Budreckis A., *Lenkų ultimatumas (1938)*, Aidai, http://aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=4043&Itemid=299, [prieiga per internetą žiūrėta 2012 04 27].

Neatmetant ir Vokietijos kaip agresoriaus faktoriaus, pati Lenkija dar Nuo ketvirto dešimtmečio vidurio vykdė Lietuvos atžvilgiu pakankamai priešišką tiek vidaus tiek užsienio politiką. Tai pripažįsta ir šiuolaikinės lenkų istoriografijos atstovai. Nuo 1936 m. pradžios Lenkija pradėjo „kietą kursą“ – buvo smogta Vilniaus ir Suvalkų kraštų lietuviškoms mokykloms ir draugijoms. Realizuoti „kietą kursą“ ėmėsi Vilniaus vaivada pulkininkas Liudvikas Bocianskis. Panaudotos priemonės Kauno valdžiai davė pretekstą savo valstybėje imtis panašių veiksmų prieš lenkų mažumą. Laikui bėgant nuotaikos vis labiau kaito. Lietuva nepasidavė spaudimui, o Lenkija vis labiau spaudė. Susidarė beveik klasikinė užburto rato situacija. Lenkijos ir Lietuvos santykiuose tie treji metai, nuo 1936 m. pradžios iki 1938 m. kovo mėn., buvo vieni prasčiausių per visą tarpukarį²¹⁰. Kita vertus per minėtą laikotarpį netrūko ir lietuvių diplomatų pastangų normalizuoti dvišalius valstybinius santykius, didžiausią indėlį į tai įnešė toliaregiškumu diplomatijoje pasižymėjęs tuometinis Lietuvos URM Stasys Lozoraitis. Kaip ir jo pirmtakai S. Lozoraitis laikėsi artimų santykių su Sovietų Sąjunga krypties, bet tuo pačiu jis ir ieškojo alternatyvų stabilizuojant santykius su Lenkija bei vystant glaudesnę bendradarbiavimą su kitomis Baltijos valstybėmis. Kaip teigia Z. Butkus, Lozoraičiui pradėjus vadovauti, tarptautinė politinė situacija Lietuvai tapo vis nepalankesne. „Šalis vaizdžiai tariant buvo įvaryta į kampą. Kita šalis tokiomis sąlygomis galbūt būtų perėjusi prie tarptautinio terorizmo. Lietuva tik orientavosi į SSRS“²¹¹. Tačiau S. Lozoraitis mėgino užbėgti įvykiams už akių ir dėjo visas pastangas, kad Lietuva suartėtų su Lenkija, nes pasikliauti vien Rusijos palankumu buvo per nelyg pavojinga. Tai suprato ir patys sovietai. Lietuvos diplomatus, politikus Sovietai paprastai skirstydavo į tris grupes: prosovietinės orientacijos, vakarietiškos pakraipos ir svyruojančius. S. Lozoraitis iš karto buvo priskirtas prie vakarietiškos orientacijos diplomatų (šalia Petro Klimo, Broniaus Kazio Balučio). Sovietai tikėjo, kad S. Lozoraitis gali susitarti su Lenkija, o to jie labai baiminosi, todėl net buvo sumanę reikalauti S. Lozoraičio atsistatydinimo. Apie tai M. Karskis 1935 m. liepos 16 d. užsiminė A. Smetonai, bet šis Lozoraitį apgynė²¹². Galimo diplomatinio susitarimo su Lenkija neatmetė ir kiti Lietuvos politikai, tarp jų žymis diplomatas P. Klimas. Palaikė tuo klausimu S. Lozoraitį ir kariuomenės vadas S. Raštikis²¹³. Nepaisant visų Lozoraičio pastangų, visos viltys susitarti su lenkais ir išvengti dramatiško dvišalio konflikto kulminacijos 1938 metų pavasarį nepavyko dėl to paties A. Smetonos kategoriškos pozicijos Vilniaus klausimu. Kaip teigia istorikas A. Eidintas dar 1938 m. pradžioje A.

²¹⁰ Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, p. 244.

²¹¹ Butkus Z., *Stasys Lozoraitis sovietų diplomatų akimis, Lietuvos diplomatija XX amžiuje* Žalys V, Lopata R, Laurinavičius Č., sudar., , p. 86.

²¹² Butkus Z., *Stasys Lozoraitis sovietų diplomatų akimis, Lietuvos diplomatija XX amžiuje* Žalys V, Lopata R, Laurinavičius Č., sudar., , p. 89.

²¹³ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 319.

Smetona suardė derybas su Lenkija motyvuodamas, jog Vilniuje toliau vykdoma lietuvių kultūrinio gyvenimo persekiojimo politika, padėtis nesikeičia²¹⁴. Lenkija po šio A. Smetonos sprendimo padarė išvadą, jog geriausia būtų ultimatas. „Praėjus 24 valandoms po tokio ultimatumo įteikimo, Lietuva klūpotų“, - reziumavo tada lenkų diplomatai²¹⁵. Lozoraitis tuo tarpu buvo linkęs paaukoti Vilniaus susigražinimo iliuzijas vardan tuo metu realaus Lietuvos valstybės nepriklausomybės išsaugojimo. Po 1926 m. gruodžio 17 d. perversmo autoritarinį režimą šalyje įvedęs A. Smetona tvirtai laikė užsienio politikos vairą šalyje ir jo balsas darant sprendimus buvo lemiamas, tačiau tokia lemiamo balso persvara ne visada sutapo su optimaliausio pasirinkimo galimybe²¹⁶. Tiesa lankstumo tuo metu trūko ne tik A. Smetonai. Lenkijos premjeras J. Beckas taip pat nėjo į kompromisus su Lozoraičiu. Dar Maždaug 18 mėnesių prieš ultimatumą būta pastangų sušvelninti nesantaiką užsienio ministrų tiesioginiu pasitarimu. Lenkijos užsienio ministras Jozef Beck ėmėsi iniciatyvos užmegzti kontaktą su Lietuvos užsienio ministru Stasiu Lozoraičiu, jiems dalyvaujant Tautų Sąjungos asamblėjos susirinkime Ženevoje 1936 rugsėjo mėn. Anot „Daily Telegraph“ 1937 m. kovo 11 d. komunikato, J. Beckas siūlė, kad Lenkija ir Lietuva sutiktų susitarti taip, kaip Sovietai ir Rumunija susitarė 1934 m., kada abi valstybės atnaujino diplomatinius santykius, nors sovietų nesutikimas pripažinti Rumunijos teisių į Besarabiją nebuvo liestas. Šis pasiūlymas atnaujinti santykius tokiu pagrindu, jog Vilniaus klausimas būtų užšaldytas, Lietuvai buvo nepriimtinas, nes ir konstitucija skelbė, jog Vilnius yra respublikos sostinė. S. Lozoraitis siūlė lenkams konsulatines lengvatas, Nemuno atidarymą lenkų prekybai ir net susisiekiimo kliūčių pašalinimą. Tačiau be pilno diplomatinių santykių atnaujinimo lenkai nepriėmė šitų pasiūlymų²¹⁷. Nors A. Eidintas teigia jog S. Lozoraičio vestos derybos su Lenkija tik pablogino Lietuvoje vidaus politiniam stabilumui ir baigėsi nesėkmingai²¹⁸, <...> tačiau sėkmės atveju tai būtų buvęs nemenkas lietuvių diplomatinis laimėjimas.

Nei vienai iš konfliktuojančių pusių neketinant nusileisti, o Europoje imperialistinėms valstybėms vis labiau taikant ultimatumus kaip savo užsienio politikos realizavimo priemonę, Lenkija niekuo neišsiskyrė savo poelgiu.

²¹⁴ Eidintas A., Lietuvos Respublikos Prezidentai p. 133.

²¹⁵ Žepkaitė R., *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos - Lenkijos santykiai 1918 – 1939 m.*, p. 243 – 244., žr.: Eidintas A., Lietuvos Respublikos Prezidentai p. 134.

²¹⁶ Gumuliauskas A., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai autoritarizmo sąlygomis*, http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/acta/2008_7/gumuliauskas2.pdf, (prieiga per Internetą žiūrėta 2011 05 21).

²¹⁷ Budreckis A., *Lenkų ultimatas (1938)*, Aidai http://aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=4043&Itemid=299, [prieiga per internetą žiūrėta 2012 04 27].

²¹⁸ Eidintas A., Lietuvos Respublikos Prezidentai p. 133.

4.2. Pretekstas ultimatumui kaip Lenkijos spaudimo priemonė ir ultimatumo priėmimas Lietuvoje

1938 m. kovo iš 10 į 11 dienos naktį Lietuvos – Lenkijos pasienyje ties Trasnykų kaime įvyko lenkų su lietuvių pasieniečiais susišaudymas. Jo metu buvo sunkiai sužeistas ir mirė lenkų pasienietis. Po šio incidento Lenkijoje kilo didžiulis pasipiktinimas Lietuva, o dešinieji radikalai net nesidrovėjo, gatvėse protestuojant prieš Lenkijos vyriausybės pastatą, šaukti: „Na Litwę! Marszał, daj nam Kowno!“²¹⁹. Tiesa buvo galima numanyti jog šis atvejis sukels didesnę rezonansą nei daugelis kitų panašių įvykių kurių ir iki minėto incidento netrūko. Tokių atvejų, abiejų šalių žmonių pašovimų, per 18 metų buvo nemažai. Kaip matyti iš išlikusio kasmetinio vardinio sąrašo tų Lietuvos gyventojų – valstiečių, tarnautojų ir kitų, - kuriuos lenkų kareiviai ir policininkai nušovė prie demarkacijos linijos, iki 1937 m. žuvo 64 Lietuvos žmonės²²⁰. Tačiau šį incidentą Lenkijos kariniai sluoksniai panaudojo didelei akcijai prieš Lietuvą, o nutraukęs atostogas Neapolyje užsienio reikalų ministras J. Bekas, vos grįžęs į Varšuvą, tą pačią naktį sušaukė Ministrų Kabineto posėdį su generalinio štabo nariais ir kai kuriais senatoriais. Posėdyje buvo paruoštas ultimatumo Lietuvai tekstas, nors kai kurie kariškiai buvo linkę pradėti ginkluotą konfliktą²²¹. Lietuvių nerimą dar labiau sustiprino Lenkijos pareigūnų atsisakymas dalyvauti incidento tyrime kartu su lietuvių specialistais po tai kai Lietuvos vyriausybė, bandydama sureguliuoti šį konfliktą, pasiūlė „Lenkijos vietiniams administracijos organams sudaryti mišrią komisiją įvykiui ištirti“. Pareigūnai pareiškė, kad toliau šiuos reikalus tvarkys Lenkijos vyriausybė. Jau iš šio pareiškimo tapo aišku, kad įvykis pasienyje nebus išspręstas, taip, kaip buvo daroma ligi tol²²². Lenkijos vyriausybės veiksmų ilgai laukti nereikėjo. Ultimatumo tekstas buvo Lietuvai perduotas per jos atstovą Taline B. Dailidę. Notoje buvo reikalaujama užmegzti diplomatinius santykius su Lenkija per 48 valandas nuo jos įteikimo²²³.

Darydama Lietuvai spaudimą dėl ultimatumo priėmimo, Lenkijos vadovybė pasitelkė propagandą įsiutindama ir taip priešišškai Lietuvos atžvilgiu nusiteikusius radikalus. Pasak K. Buchovskio Kauno Lietuva spaudoje vėl buvo kaltinama, kad padeda tautinėms mažumoms rengti teroristinius išpuolius ir remia jų nepriklausomybės siekius. Kartu buvo garbstoma lenkų armijos jėga, tikinama, kad „per tris valandas lenkų kariuomenė jau gali būti Kaune“. Taip pat skelbiama

²¹⁹ *Ten pat.*

²²⁰ P. Klimo 1938 balandžio 11 d. raštas užsienio reikalų ministrui // B. 1935. – L. 1 – 4. Byloje sudėta visa medžiaga apie incidentus tarp Lietuvos ir Lenkijos prie demarkacinės linijos., žr: Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 318.

²²¹ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 323 - 324.

²²² Jankauskas G., Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė, *Prievartos vaisiai*, p. 51 – 53.

²²³ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 318.

apie lietuvius apėmusią paniką²²⁴. Lietuvos vyriausybės posėdis dėl Lenkijos ultimatumo įvyko 1938 m. naktį iš kovo 18 į 19. Jame plačiai ir išsamiai bendrą tarptautinę padėtį ir karinę Lenkijos grėsmę Lietuvai apibūdino S. Lozoraitis. Jis patarė Vyriausybei priimti ultimatumą. Balsuojant ultimatumas priimtas vienbalsiai tiek Seime tiek Vyriausybėje²²⁵. Svarstant ultimatumą buvo atsižvelgta į visas galimas pasekmes ir atsiklausta senos partnerės SSRS, tačiau sovietai nebuvo suinteresuoti ginti Lietuvos pusę. Neilgai trukus po ultimatumo įteikimo P. Dailidei, Maskvoje susitiko Lenkijos ambasadorius V. Gżybovskis su SSRS užsienio reikalų liaudies komisaru M. Litvinovu. Susitikimo metu Litvinovas patikino V. Gżybovskį, kad SSRS suinteresuota taikiu konflikto tarp Lietuvos ir Lenkijos išsprendimu. Jis pabrėžė, kad sovietai nenori kištis nei į buvusių, nei į dabartinius lenkų ginčus su Lietuva²²⁶. Taikiai spręsti santykių paaštrėjimą su Pietine kaimyne sovietai patarė ir tuometiniam Lietuvos pasiuntiniui SSRS J. Baltrušaičiui. Susiklosčius tokiai situacijai tuometinė Lietuvos vadovybė alternatyvų ultimatumo priėmimui nematė. Atmesti ultimatumą ir atremti galimą Lenkijos karinę intervenciją nematė galimybės ir Lietuvos kariuomenės vadovybė. S. Raštikis pareiškė, kad „kariuomenės vadovybė yra šalininkė taikaus konflikto išsprendimo, be karo“²²⁷. Tuo labiau, kad Lenkija ties Lietuvos siena jau buvo mobilizavusi 80000 lenkų kareivių. Kita vertus pats Lenkijos premjeras J. Beckas anot to meto užsienio valstybių spaudos buvo linkęs laikytis griežtai Lietuvos atžvilgiu, bet bijojęs „pastatyti Lenkiją į užpuolikės padėtį“²²⁸. Iš to galima daryti išvadą jog pati Lenkija ultimatumo pateikimu Lietuvai rizikavo savo pačios saugumu ir balansavo ant galimo tarptautinio karinio konflikto slenkščio. Ginkluoto susidūrimo atveju agresyvi lenkų politika galėjo turėti neigiamų pasekmių pačios Lenkijos saugumui.

Lietuvių istorikas G. Jankauskas teigia jog Lietuva išnaudojo ne visus būdus nepasitenkinimui Lenkijos ultimatumu išreikšti. Tautų Sąjungos generalinis sekretorius J. Avenolis, kalbėdamas su Lietuvos atstovu Tautų Sąjungoje K. Škirpa, sugestijavo tokį metodą, pagal kurį Lietuva kaip šios Sąjungos narė galėtų surengti neeilinę Tautų Sąjungos Tarybos sesiją. Tokiu atveju pirmasis turėtų teisę kalbėti Lietuvos atstovas, ir tuomet būtų įmanoma padaryti spaudimą

²²⁴ *Ilustrowany Kurier Codzienny*, 1939 m. kovo 17 – 20 d.; *Kurier Poranny*, 1938 m. kovo 15 d.; *Kurier Warszawski*, 1938 m. 18 d.; *Polska Zbrojna*, 1938 m. kovo 18 – 19 d., žr: Buchowski K., Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje, p. 408.

²²⁵ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., Lietuvos *Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 325.

²²⁶ 1938 m. kovo 17 d. Lenkijos Respublikos ambasadoriaus Maskvoje Vaclovo Gżybovskio(Waclaw Grzybowski) šifruota telegrama Lenkijos URM apie polkalbį su SSRS užsienio reikalų liaudies komisaru Maksimu Litvinovu dėl Lenkijos ir Lietuvos santykių, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940 metais*, p. 104.

²²⁷ Raštikis S. *Kovose dėl Lietuvos*, Vilnius, 1990. P. 76. žr.: Jankauskas G., Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė, *Prievartos vaisiai*, p. 53 – 54.

²²⁸ 1938 m. kovo 17 d., Lietuvos Respublikos URM generalinio sekretoriaus Juozo Urbšio slaptas *pro memoria* apie tarptautinę reakciją į Lietuvos ir Lenkijos konfliktą, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940 metais*, p. 104 – 105.

Lenkijai.²²⁹ Kita vertus vargu ar toks lietuvių poelgis galėjo duoti apčiuopiamos naudos diplomatinei kovai prieš Lenkiją sustiprinti. Lenkijos vadovybė jau buvo sukursčiusi šalies visuomenę ir ypatingai karinius sluoksnius siekti užmegzti diplomatinius santykius su Lietuva bet kokia kaina. Tuo pačiu Lietuva lenkų buvo vaizduojama kaip neracionalią užsienio politiką vykdanči valstybė kuri veikia prieš Lenkijos siekį sukurti stiprų antikomunistinį šalių bloką regione. Lietuvai Vakarų Europa nesimpatizavo ir dėl jos glaudaus bendradarbiavimo su bolševikais. Prie viso to dar reikėtų pridėti ir Lietuvos „revizionistės“ įvaizdį. Kuri dėl savo teritorinių pretenzijų į Vilniaus kraštą nuolat „klibina“ ir taip silpną taikos „pamatą“ Europoje. Tuo labiau, kad anot L. Truskos tik Londono, Paryžiaus ir Maskvos Vyriausybių spaudimo Varšuvai dėka privertė lenkus sušvelninti ultimatumo tekstą skirtą Lietuvai. Pirminiame jo variante lietuviai būtų turėję teisiškai atsisakyti pretenzijų į Vilniaus kraštą²³⁰.

Nepaisant abejotinos naudos kuri būtų gauta Lietuvai pasinaudojus J. Avenolio patarimu, ko gero galima būtų sutikti su A. Budreckio mintimi jog diplomatinių santykių atnaujinimas tarp Lietuvos ir Lenkijos turėjo bent jau parodyti pasauliui, jog Lietuvai Vilniaus krašto problema nėra tokia svarbi, dėl kurios ji negali palaikyti gerų santykių su savo kaimyne. Priimdama ultimatumą, Lietuva tarsi kartu ir turėjo susitaikyti su tuometine padėtimi ir atsisakyti pretenzijų į Vilniaus krašto atgavimą neribotam laikui²³¹. Tuo tarpu ultimatumo problemos iškėlimas Tautų Sąjungos lygmenyje galėjo padėti išvengti tokio įvaizdžio. Nors pačiame ultimatumo tekste nebuvo reikalavimo kuriuo būtų reikalaujama besąlygiškai pripažinti Vilniaus kraštą Lenkijai (kuo ilgą laiką guodėsi ir tuometiniai lietuvių diplomatai²³²), bet ultimatumo priėmimas neabejotinai buvo dar vienas propagandinio karo pralaimėjimas Lietuvai, visų pirma savo pačios piliečių akyse. „Dauguma Lietuvos gyventojų ultimatumo priėmimą suvokė kaip valstybės pažeminimą. Vyriausybės baimė dėl visuomenės reagavimo į santykių užmezgimą buvo ir adekvati realybei, ir perdėta“²³³. Paradoksalu, bet tautininkai su A. Smetona priešakyje, visą ligšiolinį savo valdymo laikotarpį politinį populiarumą Lietuvoje statę ant Vilniaus kortos dabar tautos akyse patys nesipriešindami jos ir atsisakė. Pasak L. Truskos, ultimatumo priėmimas tapo politine krize Lietuvoje ir Lietuvos Respublikos saulėlydžio pradžia²³⁴. Sunku būtų nesutikti su tokiu teiginiu, ypatingai ir dėl to, kad Lietuva iki galutinio savo žlugimo 1940 m. po šio ultimatumo

²²⁹ Jankauskas G., Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė, *Prievartos vaisiai*, p. 52.

²³⁰ Truska L., Kultūros barai, Istorijos puslapiai. *Ilgas kelias į Vilnių*, Pirma dalis, http://www.technologijos.lt/n/mokslas/istorija_ir_archeologija/S-13467/straipsnis?name=S-13467&l=2&p=1 [prieiga per internetą žiūrėta 2011 05 21].

²³¹ Budreckis A., *Lenkų ultimatumas (1938)*, Aidai, http://aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=4043&Itemid=299, [prieiga per internetą žiūrėta 2012 04 27].

²³² Urbšys J., *Lietuva lemtingaisiais 1939 – 1940 metais* p. 92.

²³³ Jankauskas G., Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė, *Prievartos vaisiai*, p. 72.

²³⁴ Jankauskas G., Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatumas ir Lietuvos visuomenė, *Prievartos vaisiai*, p. 49.

buvo priversta priimti ir kitų valstybių (Vokietijos 1939 03 20. ir SSRS 1939 10 10.)²³⁵ <...> ultimatumus iš kurių kiekvienas vis labiau mažino jos suverenitetą ir artino valstybingumo praradimą.

4.3. Pokyčiai Lietuvos ir Lenkijos santykiuose po 1938 m ultimatumo priėmimo

Vos tik lietuvių šaliai priėmus ultimatumą, kaip ir prieš tai dirbtinai kėlusi įtampą Lenkijos vadovybė taip pat dirbtinai ėmėsi ją mažinti. Vyriausybė Lenkijoje buvo patenkinta pasiektu rezultatu ir stengėsi dabar jau nuraminti ir radikalus pasisakiusius už karinės intervencijos į Lietuvą galimybę. K. Buchovski išvelgia ir daugiau teigiamų poslinkių dvišaliuose valstybių santykiuose po ultimatumo dramos pabaigos. Lietuvai priėmus kovo 19 d. paskelbtą ultimatumą, Lenkiją apėmė palengvėjimas ir pasitenkinimas, tik tautininkai nepatenkinti kritikavo akcijos rezultatus. Jie Lenkijos valdžiai priekaištavo, kad ši iškėlė minimalius reikalavimus (tik užmegzti diplomatinius santykius), ir apgailestavo dėl neišnaudotos progos iš esmės išspręsti lietuvių klausimą²³⁶. Lenkijos atžvilgiu nuolaidų buvo pasirengusi padaryti ir Lietuvos Vyriausybė. Kaunas ryžosi padaryti gestą, kuriuos Varšuva turėjo suprasti vienareikšmiškai. Buvo pasirašyta prekybos sutartis. Nauju Lietuvos pasiuntiniu paskirtas Jurgis Šaulys, lenkų mėgstamas politikas. Galiausiai lapkričio 25 d. Lietuvos vyriausybė nusprendė paleisti Vilniaus vadavimo sąjungą. Taip pat buvo sustabdytas dienraščio Mūsų Vilnius leidimas. Policija stengėsi slopinti antilenkiškus ekscesus²³⁷. Nepaisant Lietuvos padarytų nuolaidų Lenkijos atžvilgiu, lenkų tautinės mažumos požiūris į diplomatinių santykių užmezgimą tarp valstybių buvo nebuvo vieningas. 1938 m. gegužės 3 d. Lietuvoje ATR konstitucijos minėjime dalyvavęs Lenkijos karo atašė Tadeušas Pelčynskis pastebėjo skirtingus Kauno lenkų nuomones apie valstybių santykių pasikeitimą. Lenkų „jaunuomenė apgailestavo, kad kovo mėn. Įvykiai pasibaigė santykių užmezgimu. Jie veikiau norėtų kitokio sprendimo. Tuo tarpu vyresniųjų manymu, lietuviai lenkams padės, ir tai yra gerai, kad neįvyko ginkluota intervencija“²³⁸. Tiesa, kad lietuvių Vyriausybės laikysena tiek lenkų mažumos tiek pačios Lenkijos atžvilgiu pasikeitė į gerąją pusę buvo akivaizdu. Tų pačių metų spalio 9 – osios (Suvalkų sutarties sulaužymo dienos) minėjimą stebėjęs Lenkijos pasiuntinys Frančisekas Charvanišekas liko patenkintas. Jo pasitenkinimą sukėlė Lietuvos vadovybės pastangos

²³⁵ Jakubčionis A., Vilniaus atgavimas ir nepriklausomybės praradimas,

<http://www.genocid.lt/Leidyba/13/algirdas.htm>, [prieiga per internetą žiūrėta 2012 04 27].

²³⁶ Buchowski K., Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje, p. 413.

²³⁷ *Ten pat.*, p. 422 – 423.

²³⁸ 1938 m. gegužės 5 d., Lenkijos karo etašė prie Lenkijos Respublikos pasiuntinys Kaune plk., Leono Mitkevičiaus (Leon Mitkewicz) pranešimas Vyriausiojo štabo II skyriaus viršininkui plk Tadeušui Pelčynskiui (Tadeusz Pelczynski) apie Kauno lenkų Gegužės 3 – isios minėjimą, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940 metais*, p. 132.

iki minimumo sumažinti minėjimo atgarsį šalyje. Buvo vos keliais žodžiais užsimenama apie šią progą laikraščiuose ir neužsiminta apie Vilniaus krašto klausimą. Policija Kaune ragino ir net draudė kelti trispalves perrištas juodu kaspiniu. Eilinių gyventojų tarpe net ėmė skliti gandai, kad lenkai davė Lietuvai naują ultimatumą. Sujaudintas tokio Kauno vyriausybės žesto F. Charvatas siūlė Varšuvai taip pat padaryti tam tikrų nuolaidų lietuvių bendruomenei Vilniuje ir užgniaužti antilietuvišką retoriką Lenkijos spaudoje²³⁹. Taigi teigiamas poslinkis kaimyninių valstybių santykiuose tapo vis labiau apčiuopiamas.

Neneigiant smulkaus dvišalių Lenkijos ir Lietuvos santykių pagerėjimo nereikėtų užmiršti ir kitos santykių vystymosi pusės. Tai pačiais metais buvo priimta nauja Lietuvos Respublikos konstitucija. Nepaisant Lenkijos tam tikro politinio spaudimo ir jau minėto F. Charvato diplomatinio demaršo, straipsnis jog Vilnius yra Lietuvos sostinė išliko ir naujojoje jau 1938 m. gegužę priimtoje šalies konstitucijoje. Kaip pažymi A. Kasparavičius „iš esmės pasikeitė tik politinė retorika ir diplomatinė taktika, o ne politinė strategija. Politinės dekoracijos, o ne užsienio politikos esmė. Lietuvos ir Lenkijos santykių pobūdis, bet jų dvasia“²⁴⁰. Tokiai pozicijai pritaria ir A. Gaigalaitė. Anot jos „po aštuoniolikos metų sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykiai nebegalėjo išspręsti Antrojo pasaulinio karo išvakarėse kylančių problemų ar bent kiek sustiprinti Lietuvos ir Lenkijos saugumą“²⁴¹. Vilniaus krašto kalusimu Lenkijai atstovavusių diplomatų pozicija nepasikeitė ir niekas nė neužsiminė apie jį kaip galimą derybų objektą, savo ruožtu lietuviai laikėsi savo, bet abi pusės vengė afišuoti savo nuostatus spaudoje vengdamos bereikalingų tuo metu visuomenės reakcijų. Lenkijos politikų tonas šiek tiek pasikeitė tik baigusis Antrajam pasauliniam karui, kai Lenkijos ir Lietuvos imigracinės vyriausybės užmezgė diplomatinius santykius. 1947 m. kovo mėnesį vykusiose derybose Lenkijos atstovai, deklaruodami norą susitarti, pareiškė, kad visi ginčai, kokie tik ateityje gali kilti tarp valstybių, turės būti sprendžiami taikiai. Jie norėjo, kad Vilnius taptų ne abi tautas ir valstybes skiriančiu, bet jungiančiu miestu, kaip tai būta praeityje. Tačiau tuo pačiu lenkų pusė pabrėžė, kad nė neketina svarstyti rytinių Lenkijos sienų klausimo (taip pat ir Vilniaus krašto)²⁴².

Apibendrinant galima teigti jog po 1938 m. kovo mėnesį priimto ultimatumo nei Lietuva nei Lenkija radikalčiai nepakeitė savo užsienio politikos krypties. Svarbiausias probleminis

²³⁹ 1938 m. spalio 12 d., Lenkijos Respublikos pasiuntinio Kaune Frančiseko Charvato (Franciszek Charwat) slaptas pranešimas URM apie spalio 9 d. minėjimą Lietuvoje, *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940 metais*, p. 242.

²⁴⁰ 1938 05 18 Lietuvos URM notos projektas Lenkijos URM// Ten pat, b. 2101, l. 10. Žr.: A.Kasparavičius., *Dvi tautos istorijos ir emocijų nelaisvėje. Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukaryje*, <http://kulturaenter.pl/dvi-tautos-istorijos-ir-emociju-nelaisveje-lietuvos-lenkijos-santykiai-tarpukaryje/2011/02/>, [prieiga per internetą žiūrėta 2011 06 28].

²⁴¹ Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, p. 326.

²⁴² Tarka K., *Derybos su Baltijos šalių atstovais*. Emigracinė Lenkijos Respublikos vyriausybės ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos imigrantai (1945 – 1956), p. 357.

klausimas išliko Vilniaus krašto problemos sprendimas, tačiau smulkios abipusės šalių nuolaidos liudijo apie teigiamą valstybių pareigūnų požiūrį į Lietuvos ir Lenkijos bendradarbiavimą daugelyje sričių.

Išvados

1. Lenkijos ir Lietuvos valstybių atkūrimo programų susikirtimas, 1919 m. sukėlęs teritorinį abiejų valstybių konfliktą, komplikavo Lietuvos tarptautinę padėtį ir smarkiai iškreipė natūralią šalies užsienio politikos raidą. Šių kaimyninių valstybių santykius dar labiau komplikavo tarp Lietuvos ir Sovietų Rusijos 1920 m. Liepos 12 d. pasirašyta Taikos sutartis, o galutinai santykius sugadino Suvalkų sutarties sulaužymas tų pačių metų spalį. Nepaisydami visuomenėje įsitvirtinusio priešiško Lenkijai, didžiausiu pavojumi valstybės nepriklausomybei laikę Sovietų Rusiją ir Vokietiją, šalies politinių partijų lyderiai aktyviai ieškojo taikių istorinės valstybės sostinės sugrąžinimo ir draugiškų tarpvalstybinių santykių užmezgimo būdų. Kita vertus Vilniaus krašto problema atsispindėjusi ir tarpukario Lietuvos Respublikos valdžios institucijų dokumentuose, nuolat priminė tiek lietuviams, tiek tarptautinei bendruomenei apie nekintančią Lietuvos vadovybės poziciją Vilniaus priklausomybės klausimu. Toks kategoriškas lietuvių politikų ir diplomatų nusistatymas ilgainiui lėmė pačios Lietuvos tarptautinę diplomatinę izoliaciją bei priverstinį suartėjimą su SSRS.

2. Sovietų Rusija naudojosi Lenkijos – Lietuvos konfliktu savo įtakai Vakaruose plėsti. Jai nebuvo naudinga Lietuvos sąjunga su Lenkija, kuri būtų nukreipta prieš komunizmo plėtrą Europoje. Pasirašydama 1920 m. Taikos sutartį su lietuvių diplomatais sovietai nebuvo atsisakę siekio okupuoti Lietuvos. Pakeisti savo planus sovietus privertė tik karo eigos pasikeitimas. Nepaisant nepavykusios užėmimo operacijos bolševikinė Rusija pasinaudodama Pabaltijo valstybių tarpusavio nesutarimais plėtė savo įtaką regione, o pasirašydama 1926 m. Nepuolimo sutartį su Lietuva ji dar labiau įtraukė pastarąją į savo įtakos zoną diskredituodama Vakarų valstybių akyse. Savo ruožtu Lietuvos suartėjimą su sovietais Lenkija panaudojo propagandiniams tikslams, tačiau kartu ir buvo priversta atsargiau žiūrėti į jėgos panaudojimo prieš Lietuvą galimybę. Palaikę glaudžius santykius su Sovietų Sąjungą tarpukario lietuvių diplomatai manė sudarę atsvarą Vakarų Europos valstybių palaikomai Lenkijai. Tačiau kaip rodo istorikų tyrimai sovietai nesilaikė ir neketino laikytis pasirašytų sutarčių, o Sovietų Rusijos sutartis su Lietuva tik padidino pastarosios diplomatinę izoliaciją bei Lenkijos priešškumą.

3. Pirmos pastangos sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius buvo padarytos 1920 m. Spa konferencijoje kur buvo numatytos būsimos Vakarų Lietuvos valstybės sienos pažymėtos N. Kerzono linija. Tačiau Lietuvai sudarius sutartį su bolševikais, o Lenkijai peržengus N. Kerzono liniją konfliktas liko neišspręstas. Tautų

Sajunga taip pat nesugebėjo sėkmingai išspręsti Vilniaus krašto problemos. Iš pradžių tarpininkaudama, pasirašant Suvalkų sutartį, ji buvo arti galutinio problemos likvidavimo. Tačiau po to, kai Lenkija šią sutartį sulaužė jėga užgrobdama Vilnių, visos tolimesnės pastangos diplomatiniais kanalais išspręsti šį konfliktą buvo be rezultatų. Nesėkmingo Vakarų valstybių darbo siekiant išspręsti Lietuvos ir Lenkijos nesutarimus pagrindine priežastimi buvo bekompromisės abiejų konfliktuojančių šalių pozicijos. Vakarai taip pat skeptiškai žiūrėjo į su sovietais glaudžius ryšius palaikančią Lietuvą. Daugelis Vakarų Europos politikų netikėjo jog Lietuva galėtų tinkamai saugoti likusią Europą nuo komunizmo plitimo jei turėtų sieną su SSRS. Jie labiau palaikė didesnės ir militariai galingesnės Lenkijos pusę kuri gali geriau saugoti Vakarų Europą nuo bolševikų.

4. Suvalkų sutartis nebuvo įgalinus Lenkiją negrižtamai pripažinti Vilniaus kraštą Lenkijai, tačiau ją sulaužydama Lenkija pažeidė tarptautinės teisės normas ir įvykdė agresyvų, pavojingą tarptautiniam saugumui žingsnį. Lietuva taip pat nepadarė visų priemonių užtikrinti taikius santykius. Lietuva Savo santykius su Lenkija, komplikavo pasirašydama 1920 m. liepos 12 d. Taikos sutartį su sovietais, o ypatingai slaptąjį jos protokolą, kuris taip pat reiškė neutraliteto nesilaikymą Sovietų Rusijos naudai. 1920 m antroje liepos pusėje, Lenkijos – Sovietų Rusijos karo metu įvesdama savo karines pajėgas į Suvalkų kraštą Lietuva taip pat pažeidė neutralitetą ir viršijo liepos 12 d. Taikos sutarties nutarimus. Lietuvius politikus į avantiūrišką bendradarbiavimą su sovietais pastūmėjo tuometinės Lenkijos vadovybės atsisakymas pripažinti Lietuvos valstybingumą. Abi šalys vykdė prieštarinę užsienio politiką nuvedusią valstybes prie kraštutinio tarpusavio nesutarimų sprendimo būdo – karinio konflikto 1920 m.

5. Vilnius, kaip Lietuvos sostinė, buvo įvardintas beveik visuose svarbiausiuose Pirmosios Lietuvos Respublikos oficialiuose dokumentuose, pradedant 1917 m gruodžio 11 d. aktu, baigiant visomis Lietuvos konstitucijomis išskyrus (1922 m. konstituciją). Tai rodo Lietuvos politikų užsibrėžtą tikslą anksčiau ar vėliau atgauti šį miestą, nors beveik visą tarpukario laikotarpį Vilnius buvo okupuotas Lenkijos. Vilniaus figūravimas Lietuvos konstitucijose ypatingai 1927 m. konstitucijoje kėlė įtampa tarp Lietuvos ir Lenkijos valstybių, kadangi Lenkija remdamasi 1923 m. Ambasadorių konferencijos nutarimais norėjo priversti Lietuvą pripažinti Vilniaus krašto priklausomybės problemą laikyti išspręsta ir nekvestionuotina.

6. Vilniaus krašto problema trukdė ne tik normalizuoti dvišalius Lietuvos santykius su Lenkija, bet ir ardė diplomatų pastangas sukurti kolektyvinio saugumo sistema Rytų ir Centrinėje Europoje. Viena pagrindinių Baltijos Antantės projekto nesėkmės

priežasčių buvo Lenkijos ir Lietuvos konflikto buvimas. Nesuformavus patikimai funkcionuojančios mažųjų Baltijos valstybių ir Lenkijos karinės sąjungos, susidarė palankios sąlygos savo įtaką regione pasidalinti didžiosioms Europos valstybėms. Vokietija, o ypač SSRS buvo suinteresuotos Lietuvos – Lenkijos konflikto buvimu ir dėjo visas pastangas, kad jis nebūtų išspręstas. Dėl įtemptų kaimyninių valstybių santykių 1926 m. Lenkijoje perversmo keliu valdžią užėmus J. Pilsudskiui Rytų Europa buvo atsidūrusi ant didelio karinio konflikto slenksčio. Tokia komplikuota ir trapi padėtis regione Lietuvą vertė ieškoti didesnių saugumo garantijų, kurias lietuvių politikai nuo metu išvelgė daugiausiai glaudžiamame bendradarbiavime su SSRS. To pasekoje buvo pasirašyta ir 1926 m. Liepos 28 d. Nepuolimo sutartis tarp Lietuvos ir Sovietų Sąjungos valstybių.

7. Prie 1938 m. Kovo 15 d. Lenkijos ultimatumo Lietuvai privedė neracionali abiejų šalių užsienio politika. Lietuvoje pritarimo nesulaukus S. Lozoraičio vykdomai santykių su Lenkija „perkrovimo“ programai, paskutiniai bandymai sureguliuoti Lietuvos ir Lenkijos santykius išvengiant radikalių priemonių tapo nesėkmingi. Lenkija savo ruožtu jausdama didėjančią tarptautinę pavojų savo saugumui ryžosi visomis priemonėmis stengtis atkurti diplomatinius santykius su Lietuva. Diplomatinį santykių atnaujinimas ultimatumo dokumento pagrindu buvo bene geriausias įtampos sumažinimo regione variantas. Lenkija atnaujino santykius su Lietuva, taip sustiprindama savo įtaką regione, o Lietuva neatsisakė teritorinių pretenzijų į Vilnių. Po ultimatumo priėmimo buvo padaryta daug abipusį valstybių bendradarbiavimą stiprinusių veiksmų. Dvišaliai valstybių santykiai nors ir lėtai bet ėmė gerėti, tačiau šį procesą sustabdė prasidėjęs Antrasis Pasaulinis karas.

Šaltiniai ir literatūra

Šaltiniai

Publikuoti dokumentai

1. *Lietuva vokiečių okupacijoje Pirmojo pasaulinio karo metais 1915 – 1918: Lietuvos nepriklausomybės genezė*, sudaryt. Butkus Z, Laurinavičius Č, Miknys R, Žalys V, Vilnius, 2006.
2. *Lietuvos Valstybės Tarybos Protokolai 1917-1918*, sudaryt. Eidintas A, Lopata R, Vilnius, 1991.
3. *Lietuvos valstybės konstitucijos*, sudaryt. Valančius K, Vilnius, 1989.
4. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1917-1994*, sudaryt. Plečkaitis V P., Widackis J, Vilnius, 1998.
5. *Lietuvos ir Lenkijos diplomatiniai santykiai 1938 – 1940 m.*, sudaryt. Kasparavičius A, Libera P, Vilnius, 2012.

Atsiminimai

1. Urbšys J., *Lietuva lemtingaisiais 1939 – 1940 metais*, Vilnius, 1988.
2. Klimas P., *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*, Vilnius, 1990.

Interneto šaltiniai

1. Grigolytė R., *Vasario 16 – osios Lietuva: kokia ji buvo?*, <http://lzinios.lt/lzinios/Istorija/vasario-16-osios-lietuva-kokia-ji-buvo-/173800> [prieiga per Internetą žiūrėta 2014 02 16].
2. Lietuvos Taryba skelbia nepriklausomybę., *Lietuvos aidas*, 1918 02 19, p. 1, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=66433>, [prieiga per Internetą, žiūrėta 2011 07 12].
3. *Lenkijos ministras: Lenkija nebuvo okupavusi Vilniaus krašto*, <http://www.delfi.lt/news/daily/lithuania/lenkijos-ministras-lenkija-nebuvo-okupavusi-vilniaus-krasto.d?id=22422208> (žiūrėta per Internetą 2014 01 20).
4. Lietuvos Valstybės laikinosios konstitucijos pamatiniai dėsniai., *Lietuvos aidas*, 1918 11 13, p 3, <http://www.epaveldas.lt/vbspi/biRecord.do?biExemplarId=66500>, [prieiga per Internetą žiūrėta 2011 06 30].

Literatūra

Monografijos ir moksliniai straipsniai

1. Blažytė – Baužienė D, Tamošaitis M, Truska L., *Lietuvos Seimo istorija XX – XXI a. pradžia*, Vilnius, 2009.
2. Buchowski K., *Litvomanai ir polonizuotojai, Mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje*, Baltos lankos, Vilnius, 2012.

3. Budreckis, A., *Lenkų ultimatas (1938)*, http://aidai.us/index.php?option=com_content&task=view&id=4043&Itemid=299, [prieiga per Internetą: žiūrėta 2012 04 27].
4. Butkus Z., *Lietuvos ir Latvijos santykiai 1919 – 1929 metais*, Vilnius, 1993
5. Čibiris P., *Ir vėl apie Pilsudskį*, <http://urvas.wordpress.com/2010/08/12/ir-vel-apie-pilsudski/>, [prieiga per internetą žiūrėta 2011-05-12].
6. Eidintas A., *Lietuvos Respublikos Prezidentai*, Kaunas, 1991.
7. Gaigalaitė A, Skirius J, Kasparavičius A, Veilentienė A., *Lietuvos Užsienio reikalų ministrai 1918 – 1940*, Vilnius, 1999.
8. Gruodis A., *Lietuvos politinių partijų požiūris į Lenkiją 1920 – 1926 metais: nuo modus vivendi paieškų iki nuolatinės konfrontacijos.*, Lietuvos istorijos studijos 2008.21., <http://archive.minfolit.lt/arch/14001/14298.pdf>, [prieiga per internetą, žiūrėta 2012 04 13].
9. Gumuliauskas, A. *Dar kartą Vilniaus klausimu*, http://www.istorijoszurnalas.lt/index.php?option=com_content&view=article&id=119&Itemid=57, [prieiga per internetą žiūrėta 2011-05-21].
10. Gumuliauskas A., *Juozas ar Juzefas Pilsudskis: lietuvių identiteto problema tarpukariu*, <http://www.minfolit.lt/arch/21501/21852.pdf> [prieiga per internetą žiūrėta 2011-05-21].
11. Gumuliauskas A., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai autoritarizmo sąlygomis*, http://www.su.lt/bylos/mokslo_leidiniai/acta/2008_7/gumuliauskas2.pdf. [prieiga per internetą žiūrėta 2011-05-21].
12. Jakubčionis, A., *Vilniaus atgavimas ir nepriklausomybės praradimas*, <http://www.genocid.lt/Leidyba/13/algirdas.htm>, [prieiga per internetą žiūrėta 2012 04 27].
13. Jankauskas G., *Jėga nėra teisė: 1938 metų Lenkijos ultimatas ir Lietuvos visuomenė, Prievartos vaisiai*, Kaunas, 2002.
14. Kasparavičius A., *Didysis X Lietuvos užsienio diplomatijoje*, Vilnius, 1996.
15. Kasparavičius A., *Dvi tautos istorijos ir emocijų nelaisvėje, Lietuvos ir Lenkijos santykiai tarpukaryje*, <http://kulturaenter.pl/dvi-tautos-istorijos-ir-emociju-nelaisveje-lietuvos-lenkijos-santykiai-tarpukaryje/2011/02/>, [prieiga per internetą žiūrėta 2011-05-21].
16. Kasparavičius A., *Lietuva 1938 – 1939 m. Neutraliteto iliuzijos*, Vilnius, 2010.
17. Kiaupa Z., *Lietuva dvidešimtajame amžiuje: Lietuvos Respublika 1918-1940 m.* <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-10.pdf>, [prieiga per internetą žiūrėta 2014 02 20].

18. Laurinavičius, Č., *Geopolitikos ir demokratijos dilema: moderniosios Lietuvos užsienio politika ir Steigiamasis Seimas, 1920—1922 metų parlamentinė patirtis: sprendimų politika, tikslai*, Vilnius, 2000
19. Laurinavičius Č., Augustino Voldemaro užsienio politika ir Lietuvos geopolitika 1927 – 1929 m., Vilnius, 2006.
20. Laurinavičius Č., *Lietuvos – Sovietų Rusijos Taikos sutartis*, Vilnius, 1992.
21. Laurinavičius Č., *Politika ir diplomatija*, Vilnius, 1997.
22. Liekis A., Lenkų skriaudų lietuviams apžvalga: Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai I t. (iki 1939 m.), 2011.
23. Liekis A., Lenkų skriaudų lietuviams apžvalga: Juodieji Lietuvos istorijos puslapiai II t. (iki 1939 m.), Vilnius, 2011.
24. Łossowski P., *Stosunki polsko litewskie 1921 – 1939*, Warszawa, 1997.
25. Łossowski P., *Stosunki międzypaństwowe Polski i Litwy 1920 – 1939, Lietuvių ir lenkų santykiai amžių tėkmėje. Istorinė atmintis*, sudaryt. Volkonovski J, Gaidis R, Vilnius, 2009.
26. Łossowski P., *Litwa (Historia państw świata w XX wieku)*, Warszawa, 2001.
27. Vasario 16 – oji Lietuvos valstybės atkūrimo diena, sudaryt., Manelis E, Samavičius R., Vilnius, 2007.
28. Miknys R., *Lietuvių santykis su Lenkija bei lenkais – žvilgsnis, besiremiantis paskutinių dvidešimties metų lietuvių istoriografijos tyrimais, skirtais XX a. Lenkijos istorijai*, <http://www.iesw.lublin.pl/projekty/pliki/IESW-121-02-05lt.pdf>, [prieiga per internetą žiūrėta 2014 02 21].
29. Puksztos A., Inkorporuotojai prieš federalistus, *Darbai ir Dienos 40*, Vytauto Didžiojo universitetas, Kaunas, 2004.
30. Senn A E., *Lietuvos valstybės atkūrimas 1918 – 1920*, Mokslo ir enciklopedijų I-kla, Vilnius, 1992.
31. Tarka K., Derybos su Baltijos šalių atstovais. Emigracinė Lenkijos Respublikos vyriausybės ir Lietuvos, Latvijos ir Estijos imigrantai (1945 – 1956). 1998.
32. Truska L., *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996.
33. Truska L., *Istorijos puslapiai. Ilgas kelias į Vilnių. Pirma dalis*, http://www.technologijos.lt/n/mokslas/istorija_ir_archeologija/S-13467/straipsnis?name=S-13467&l=2&p=1 [prieiga per internetą žiūrėta 2011-05-21].
34. Vilkelis G., *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*, Vilnius, 2006.
35. Žalys V., *Lietuvos diplomatijos istorija (1925 – 1940) I tomas*, Vilnius, 2007.
36. Žepkaitė R., *Diplomatija imperializmo tarnyboje*, Vilnius, 1980.

Konferencijų medžiaga ir mokslinių straipsnių rinkiniai

1. *Vilniaus miesto istorijos skaitiniai*, sudaryt. Manelis E, Samavičius R, Vilnius, 2001.
2. *Suvalkų sutartis: faktai ir interpretacijos. Umowa Suvalska: fakty i interpretacje*, sudaryt. Laurinavičius Č, Vilnius, 2013.
3. *XX amžius: Lietuvos valstybingumo problemos*, sudaryt. Duoblys G, Vilnius, 1990.
4. *Vilniaus klausimas Lietuvos Respublikos diplomatijoje (1918 – 1940 m.)*, IV mokslinės konferencijos medžiaga, sudaryt. A. Veilentienė, Kaunas, 2003
5. *Lietuvos diplomatija XX amžiuje.*, sudaryt. Žalys V, Lopata R, Laurinavičius Č, Vilnius, 1999.

Vadovėlinio – apžvalginio pobūdžio literatūra

1. Gumuliauskas A., *Lietuvos Istorija 1795-2009 m.*, Šiauliai, 2009.

SANTRAUKA

Lietuvos ir Lenkijos valstybių santykiai tarpukariu, kaip ir daugelio to meto kaimyninių Europos valstybių santykiai, buvo įtempti ir sudėtingi. Tiesa, jie buvo savaip ypatingi bei unikalūs. Unikalumas pasireiškė jau vien tuo, kad konstitucinė Lietuvos sostinė faktiškai beveik visą nepriklausomybės laikotarpį priklausė Lenkijai. Trumpam nesutarimus dėl Vilniaus krašto buvo išsprendusi 1920 m. spalio 7 d. pasirašyta Suvalkų sutartis. Tačiau, jai nespėjus įsigaliooti, konfliktą atnaujino neteisėti Liucijano Želigovskio vadovaujamų dalinių karo veiksmai.

Valstybių diplomatinis santykius jų pablogėjimą ar gerėjimą geriausiai atspindi valdžios institucijų dokumentai. Oficialių Lietuvos ir Lenkijos diplomatinės santykių nutraukimą žymi minėtos Suvalkų sutarties sulaužymas o atnaujinimą 1938 m. Lenkijos ultimatumas Lietuvai. Tačiau net nevykstant tiesioginiam oficialiam šalių diplomatų bendradarbiavimui, Lenkijos ir Lietuvos tarpusavio santykiai nebuvo visiškai nutrūkę. Jie tęsėsi slaptos diplomatijos ir tarptautinių organizacijų (Tautų Sąjungos) veikloje.

Beveik visą Pirmosios Lietuvos Respublikos gyvavimo laikotarpį vyko diplomatinė kova dėl Vilniaus krašto teritorinės priklausomybės, o į šią kovą (vienaip ar kitaip) buvo įtrauktos ir didžiosios Europos valstybės. Šiame geopolitiame valstybių interesų žaidime reikėtų išskirti Sovietų Rusijos (vėliau Sovietų Sąjungos) įtaką Lietuvos – Lenkijos santykiams. Dvi Lietuvos ir Sovietų pasirašytos (1920 m. Taikos ir 1926 m. Nepuolimo) sutartys paliko ryškų pėdsaką lietuvių ir lenkų istorijoje bei istoriografijoje. Abiejose sutartyse Sovietai Vilniaus kraštą pripažino Lietuvai.

Po 1990 m. postsovietinėje erdvėje dirbusiems istorikams atsirado galimybė savo darbuose išvengti marksistinės ideologijos taikymo ir objektyviau vertinti savo tyrinėjimų objektus. Per daugiau nei du dešimtmečius lietuvių ir lenkų istoriografijoje buvo parašyta daug mokslinių darbų skirtų Lenkijos ir Lietuvos santykių tyrinėjimui. Juose istorikai remdamiesi naujai publikuotais dokumentais ir atsikratę angažuotumo keitė sovietiniu laikotarpiu suformuotus istorinius stereotipus. Šią istoriografinę kryptį žymus lietuvių istorikas A. Kasparavičius taikliai yra įvardinęs kaip „revizionistinę“. Lenkų istoriografijoje A. Kasparavičiaus ekvivalentu galima laikyti K. Buchovskį (Krzysztof Buchowski).

SUMMARY

Lithuanian and Polish relations were strained and difficult in the interwar period, as well as by many of the neighboring European countries. Of course, they were special in their own way and unique. The uniqueness of these relations was seen from the fact, that the constitutional capital of Lithuania de facto belonged to Poland during almost the whole period of independence of Lithuania. Suvalkai treaty, which was signed in 1920-10-07, solved the disagreements of Vilnius region only for a short period of time. However, illegal actions of the units led by Liucijano Zeligowzki renewed the conflict even before Suvalkai treaty came into effect.

Diplomatic relations of these states and their worsening and improvement are best reflected by the authorities documents. The break of above-mentioned Suvalkai treaty shows the suspension of official relations of Lithuania and Poland and the renewal of these relations may be illustrated by the Polish ultimatum to Lithuania in 1938. However, even without direct official diplomats cooperation, relations between Polish and Lithuanian were not completely broken. They continued in secret diplomacy and international organizations activities (United Nations).

The diplomatic struggle for the Vilnius region territorial affiliation took almost all period of First Lithuania Republic of Lithuania and the major European countries had been included in this fight (in one way or another). Influence of Soviet Russia (later Soviet Union) to Lithuania-Poland relations should be distinguished from this geopolitical game of countries interests. Two signed treaties of Soviets and Lithuania (The Peace treaty in 1920 and The Non-Aggression treaty in 1926) left a significant footprint in lithuanians and poles history and historiography. By both treaties Soviets recognized Vilnius region as part of Lithuania.

After 1990 the historians from post-Soviet countries got an opportunity to avoid marxist ideology and more objectively evaluate their research subjects. Many Polish - Lithuanian relation studies have been written in Lithuanian and Polish historiography during these more than two decades. On these studies historians referenced newly published documents and changed historical stereotypes, which were formed during soviet period. Famous lithuanian historian A. Kasparavičius aptly described this course of historiography as "revisionist". The equivalent of A. Kasparavičius in Polish history may be Krzysztof Buchowski.